

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ-ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ-ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ-ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΧΡΥΣΑΦΗΣ

**ΤΟ ΩΦΕΛΙΜΙΣΤΙΚΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ
ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ADAM SMITH**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2001

✓
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ-ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ-ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ-ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΧΡΥΣΑΦΗΣ

**ΤΟ ΩΦΕΛΙΜΙΣΤΙΚΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ
ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ADAM SMITH**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2001

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

026000304454

**ΤΟ ΩΦΕΛΙΜΙΣΤΙΚΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ
ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ADAM SMITH**

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

1.5

1.5

1.5

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ
ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

© Γεώργιος Χρυσάφης, Ιωάννινα 2001

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΧΡΥΣΑΦΗΣ

**ΤΟ ΩΦΕΛΙΜΙΣΤΙΚΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ
ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ADAM SMITH**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2001

Συμβουλευτική Επιτροπή

1. Διονύσης Δρόσος (Επιβλέπων)
2. Ελένη Καραμπατζάκη-Περδίκη
3. Μαρία Πουρνάρη

« Η έγκρισις διδακτορικής εργασίας υπό της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων δεν υποδηλοί αποδοχή των γνωμών του συγγραφέως».

(Ν. 5343/32, άρθρο 202/2)

.....
" My face in thine eye, thine in mine appears
And true plaine hearts doe in the faces rest
Where can we finde two better hemisphears
Without sharpe North, without declining West?
What ever dyes, was not mixed equally;
If our two loves be one, or, thou and I
Love so alike, that none doe slacken, none can die"

JOHN DONNE: "The good-morrow"

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ	
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ	
1. Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ	11
1.1. Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ	11
1.2. Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ	16
1.3. Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ	19
2. Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ	25
2.1. Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ	25
2.2. Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ	30
3. Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ	35
4. Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ	42
5. Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ	47
6. Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ	50
7. Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ	55
8. Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ	60
9. Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ	65
10. Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ	70

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	<u>Σελ.</u>
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
1. Το πολιτικό και κοινωνικό και κοινωνικό σύστημα στον Adam Smith	11
1.1. Η αντίληψη για την κοινωνία	11
1.2. Κοινωνική συγκρότηση-Κοινωνική οργάνωση	16
1.3. Ορισμός και διαστάσεις της ελευθερίας – Κράτος και λειτουργίες του – Υποχρεώσεις του κυρίαρχου	19
2. Συνοπτική ανάλυση της Σμιθιανής ηθικής θεωρίας	25
2.1. Γενικές θεωρήσεις του Smith για την ηθική	26
2.2. Θέση και σημασία της συμπάθειας στο ηθικό σύστημα του Smith-Οι διαστάσεις της	30
2.3. Οι προεκτάσεις της συμπάθειας και τα υπόλοιπα στοιχεία της ηθικής θεωρίας	35
3. Παραδοχές ωφελιμιστικού χαρακτήρα	42
3.1. Παραδοχές στο ατομικό επίπεδο	43
3.2. Παραδοχές κοινωνικού επιπέδου	46
4. Όρια και κριτήρια της ατομικότητας	49
5. Ο ρόλος και οι λειτουργίες του ιδίου συμφέροντος	55
6. Η μετάβαση από το ατομικό στοιχείο στο κοινωνικό	60
6.1. Γενικές διαπιστώσεις για την ατομικότητα	60
6.2. Η μετάβαση στην κοινωνική κατάσταση	62

6.3. Η κοινωνική σημασία του "αμερόληπτου παρατηρητή" και του "αόρατου χεριού"	66
7. Ατομικό συμφέρον και κοινωνική οργάνωση και ευημερία	71
8. Προϋποθέσεις, έννοια και διαστάσεις του κοινού καλού	77
8.1. Ηθικοί και κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες διαμόρφωσης	77
8.2. Πολιτειακή οργάνωση, σύστημα διακυβέρνησης και δημόσιο συμφέρον	81
8.3. Αξιολογικές παρατηρήσεις	85
9. Ο ρόλος και η λειτουργία της ωφέλειας στα πλαίσια θεσμών και σχέσεων παραγωγής	88
9.1. Νόμοι – Δικαιοσύνη – Πολιτειακή διακυβέρνηση	88
9.2. Ιδιοκτησία – Σχέσεις παραγωγής	93
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	97
ΠΗΓΕΣ	101
ΑΛΛΕΣ ΠΗΓΕΣ	102
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	104
THE UTILITARIAN ELEMENT IN ADAM SMITH'S SOCIAL THEORY (Summary)	111
ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ	115

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ADAM SMITH'S ECONOMIC THEORY

Basic Courses in Theoretical Subjects - Συνοπτική Ανάλυση
Κεφάλαια 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100

L.A.A. Lectures on Political Economy (1818-21) Τόμος (Volume)

L.P. Lectures

L.

L.A.E. Lectures on Jurisprudence (1788) Πολύτομος

T.W. Theory of Moral Sentiments: Μέρος (part), Τόμος (volume),
Κεφάλαια (chapters), Παράγραφοι

W.N. The Wealth of Nations: Βιβλίο, Κεφάλαια (chapters), Μέρος
(part), Παράγραφος (Εκδοχή Liberty Fund)

C.A. Adam Smith's Ethical Assessments: Απόσπ. Τόμος (Volume),
Κεφάλαια (part) απόσπ. για τον Adam Smith

ADAM SMITH'S ECONOMIC THEORY

Enquiry An Enquiry into the Principles of the Wealth of Nations: Τόμος
(Volume), Κεφάλαια (chapters)

Enquiry Enquiry into the Principles of Political Economy: Τόμος (Volume), Κεφάλαια (chapters)

Enquiry A Treatise on Human Nature: Βιβλίο (Book), Μέρος (part),
Τόμος (volume), Κεφάλαια

ADAM SMITH'S ECONOMIC THEORY

System A System of Moral Philosophy: Βιβλίο (Book), Κεφάλαια
(chapters), Παράγραφοι, Τόμος

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Από έργα του Adam Smith

- ~ **Essays**: Essays on Philosophical Subjects: Σε παρένθεση Δοκίμιο, Κεφάλαιο, Παράγραφος και η Σελίδα (κατά περίπτωση)
- ~ **LJ(A)**: Lectures on Jurisprudence (1762-3): Τόμος (Volume), Παράγραφος
- ~ **LJ(B)**: Lectures on Jurisprudence (1766): Παράγραφος
- ~ **TMS**: Theory of Moral Sentiments: Μέρος (part), Τμήμα (section), Κεφάλαιο (chapter), Παράγραφος
- ~ **WN**: The Wealth of Nations: Βιβλίο, Κεφάλαιο (chapter), Μέρος (part), Παράγραφος (Έκδοση Liberty Fund)
- ~ **C.A.**: Adam Smith / Critical Assessments: Άρθρο, Τόμος (Volume), Σελίδα (Σειρά άρθρων για τον Adam Smith)

Από έργα του David Hume

- ~ **Enquiry**: An Enquiry Concerning the Principles of Morals: Τμήμα (section), Μέρος (part), Σελίδα
- ~ **Essays**: Essays, Moral, Political, Economic: Τίτλος δοκιμίου, σελίδα
- ~ **Treatise**: A Treatise of Human Nature: Βιβλίο (Book), Μέρος (part), Τμήμα (section), σελίδα

Από τον Francis Hutcheson

- ~ **System**: A System of Moral Philosophy: Βιβλίο (Book), Κεφάλαιο (chapter), Παράγραφος, Σελίδα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο της ολοκλήρωσης του Διατμηματικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών, το οποίο είχε διετή διάρκεια φοίτησης και οργανώθηκε από τον Τομέα Φιλοσοφίας του Τμήματος Φ.Π.Ψ. της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Αντικείμενο της εργασίας, που αποτελείται από εννέα κεφάλαια, είναι η ανίχνευση και η αξιολόγηση των ωφελιμιστικών στοιχείων που ενυπάρχουν στην κοινωνική θεωρία του Adam Smith.

Από την Τριμελή Συμβουλευτική Επιτροπή, επιβλέπων καθηγητής της εργασίας ήταν ο κ. Διονύσης Δρόσος, προς τον οποίο οφείλω βαθύτατες ευχαριστίες όχι μόνον για τη συμβολή του στο συγκεκριμένο πόνημα, αλλά και για την εν γένει συνεργασία μας που αναπτύχθηκε στο διάστημα των δύο ετών. Μέλη της Επιτροπής ήταν η κ^α Ελένη Καραμπατζάκη και η κ^α Μαρία Πουρνάρη, τις οποίες επίσης ευχαριστώ θερμά για τις ουσιαστικές παρατηρήσεις τους και τη συμβολή τους στην τελική διαμόρφωση της εργασίας.

Τέλος, ευχαριστίες οφείλονται στον Πρόεδρο του Τμήματος κ. Παναγιώτη Νούτσο για το αδιάκοπο ενδιαφέρον του καθ' όλη τη διάρκεια του Προγράμματος και για τη διακριτική συμβολή του στην προσπάθεια όλων των μεταπτυχιακών φοιτητών.

Γεώργιος Χρυσάφης

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στη γενική του μορφή ο ωφελιμισμός είναι η κοινωνική και ηθική θεωρία, σύμφωνα με την οποία η ορθότητα ή το εσφαλμένο των πράξεων προσδιορίζονται από τις καλές ή κακές συνέπειές τους. Επομένως, ο ωφελιμισμός είναι μία τελεολογική και συνεπειοκρατική θεωρία, κατά την οποία οι πράξεις αξιολογούνται εκ των αποτελεσμάτων τους, η ευχαρίστηση αποτελεί πραξιακό κίνητρο και η προκύπτουσα ωφέλεια κριτήριο της ηθικής αξιολόγησης, ενώ μπορεί να προεκτείνεται και σε επίπεδο κοινωνικού συστήματος¹.

Στο επίπεδο της πολιτικής φιλοσοφίας, ο ωφελιμισμός τάσσεται υπέρ της επιλογής και προσπάθειας για την εγκαθίδρυση τέτοιων τύπων κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης, οι οποίοι παράγουν το μεγαλύτερο άθροισμα ωφέλειας.

Κύριο χαρακτηριστικό αυτής της φιλοσοφικής προσέγγισης είναι μία μεγιστοποιητική αρχή της ωφέλειας και ανάλογα με το πώς γίνεται αντιληπτή, έχουν διαπιστωθεί τρεις κύριες σχολές σκέψης²:

Η ηδονιστική, η οποία μεταφράζει την ωφέλεια με όρους *ευχαρίστησης* (*pleasure*), ενώ ως μοναδικό αγαθό θεωρείται η εμπειρική βίωση αυτής της κατάστασης.

Ο ωφελιμισμός *της προτίμησης* ή *της ευημερίας* (*preference-welfare utilitarianism*), όπου το μεγιστοποιητικό στοιχείο δεν είναι η ευχαρίστηση, αλλά η ικανοποίηση αναγκών ή επιθυμιών, ως αποκαλυπτόμενων ή προβλεπόμενων προτιμήσεων.

Ο ιδεατός ή ιδεώδης (*ideal*) ωφελιμισμός, σύμφωνα με τον οποίο η καλή ή η κακή συνέπεια μιας πράξης εξαρτάται από άλλες ποιοτικές

¹ Μ.Δραγώνα-Μονάχου: "Σύγχρονη ηθική φιλοσοφία (Ο αγγλόφωνος στοχασμός)", Εκδόσεις ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα-1995, σελ.102-117.

² Alan Brown: "Modern Political Philosophy (Theories of the Just Society)", PENGUIN BOOKS-1986, σελ.23-26

καταστάσεις (π.χ. ωραιότητα, γνώση και γενικά οτιδήποτε συμβάλλει στην τελειότητα και στην *υπεροχή* (*excellence*) της ανθρώπινης ύπαρξης³.

Από τα παραπάνω συνάγεται ότι ο ωφελιμισμός είναι μία θεωρία τόσο *κανονιστική* (*normative*), εφ' όσον προτείνει το πώς θα έπρεπε να συμπεριφερόμαστε, όσο και *περιγραφική* (*descriptive*), διότι αναλύει το πώς στην πραγματικότητα συμπεριφερόμαστε, ενώ και τα κύρια πεδία εφαρμογής του προσδιορίζονται ως εξής:

- α) Η σφαίρα της **προσωπικής επιλογής** και της **ηθικής**: κατά τον προσδιορισμό του τί είναι προτιμότερο στη ζωή να κάνει κανείς, όπου ο ωφελιμισμός προτείνει ότι πρέπει να μεγιστοποιείται η ωφέλεια. Ανάλογα με το εύρος εφαρμογής του είναι **εγωιστικός** ή **οικουμενικός** (*egoistic – universal*). Επί πλέον, μπορεί να επικεντρώνει στη δράση και στο κατά πόσον μία πράξη μεγιστοποιεί τη συνολική ή τη μέση ωφέλεια ή υιοθετείται ένας συγκεκριμένος κανόνας, ο οποίος παράγει τα επιθυμητά αποτελέσματα. Στην πρώτη περίπτωση ο ωφελιμισμός είναι **πραξιακός** (*act utilitarianism*) και στη δεύτερη **κανονιστικός** (*rule utilitarianism*), ανάλογα με το αν η ωφέλεια θεωρείται κριτήριο πράξεων ή κανόνων⁴.
- β) Η σφαίρα της **δημόσιας** ή **κοινωνικής και πολιτικής τυποποίησης**, δηλαδή η λήψη αποφάσεων για διάφορα ζητήματα που εντάσσονται στο πεδίο των πολιτικών αποφάσεων και σχετίζονται με την κοινωνική ωφέλεια ή ευημερία.
- γ) Η εκτίμηση **συνολικών κοινωνικών δομών**, όπου το ζητούμενο είναι μία ορθά διοικούμενη κοινωνία με την παραγωγή της μέγιστης ωφέλειας.

Ο ωφελιμισμός είναι ένα είδος τελεολογικής ηθικής θεωρίας, που θεωρεί ότι η ορθότητα ή η δικαιολόγηση μιας πράξης συνίσταται στη μεγιστοποίηση του αποτελέσματός της, στο οποίο εμπλέκεται τόσο το ατομικό (ιδιωτικό), όσο και το δημόσιο στοιχείο⁵. Τα κύρια σημεία του είναι η **ευημερία** ως μόνο αγαθό, **το μετρήσιμο της ευημερίας** στις ζωές διαφόρων ανθρώπων

³ Geoffrey Scarre: "Utilitarianism". ROUTLEDGE, New York-1996, σελ.114-122 (περί ιδεατού ωφελιμισμού, με τους κυριότερους εκπροσώπους του)

⁴ Οι πρώτος όρος χρησιμοποιείται από την Δραγόνα-Μονάχου (ό.π., σελ.117)

⁵ David O. Brink: "Utilitarian Morality and the Personal Point of View", *The Journal of Philosophy*, Vol.LXXXIII, No:8, August 1986, σελ.417-438

και η *συνεπειοκρατία* (*consequentialism*), γιατί δέχεται τη μεγιστοποίηση συγκεκριμένων αξιών. Επί πλέον, η αρχή της ωφέλειας ή της μέγιστης ευτυχίας βασίζεται στο ότι κάθε άτομο θεωρείται ως μονάδα⁶. Η ευημερία πρέπει (κατά κάποιον τρόπο) να μεγιστοποιείται και οι δρώντες να είναι αδιάφοροι ως προς τον διαχωρισμό της δικής τους ευημερίας από αυτήν των άλλων ανθρώπων, δηλαδή να υπάρχει ένα στοιχείο *ουδετερότητας* (*impartiality*), το οποίο προεκτείνεται στα πεδία της δικαιοσύνης και της θεώρησης των δικαιωμάτων⁷. Δηλαδή, για να είναι μία θεωρία ωφελιμιστική δεν είναι απαραίτητο να περιλαμβάνεται στον ορισμό της ορθής πράξης μόνον η ευχαρίστηση, αλλά και η γενική επιδοκιμασία ή η έγκριση από κάποιον, π.χ. έναν *αμερόληπτο παρατηρητή* (*impartial spectator*). Αυτή η επισήμανση της Mulholland βασίζεται στην κριτική του Rawls ("*A Theory of Justice*"), ο οποίος διαπιστώνει ότι ο ωφελιμισμός παραβλέπει τις ατομικές διαφορές στον βαθμό που συμπυκνώνονται όλα τα άτομα σε ένα, τον αμερόληπτο παρατηρητή, εκφράζοντας έτσι την τέλεια γνώση και μία μορφή συλλογικότητας που ο ίδιος δεν αποδέχεται⁸. Σε μία περισσότερο γενική μορφή, η θεωρία του ωφελιμισμού (και κυρίως ο ωφελιμισμός δράσης) υποστηρίζει ότι συνενώνει την άποψη της ορθολογικής επιλογής με την ηθική ιδέα της αμεροληψίας και γίνεται αποδεκτό ότι, εντός των ορίων που τίθενται από τον αμερόληπτο παρατηρητή, είτε μέσω της κοινής γνώμης είτε μέσω ενός "ανθρώπου εντός", το άτομο εκ φύσεως επιδιώκει την ευημερία του.

Η αμεροληψία⁹ σχετίζεται κυρίως με τον πραξιακό ωφελιμισμό, γιατί αφορά τη σχέση μεταξύ ατομικού και συνολικού συμφέροντος. Επίσης, σ' αυτήν την μορφή ωφελιμισμού υπάρχουν δύο κριτήρια ορθότητας: η *αντικειμενικά ορθή πράξη*, που μεγιστοποιεί την ωφέλεια και η *υποκειμενικά ορθή πράξη*, που μεγιστοποιεί την αναμενόμενη ωφέλεια, ενώ

⁶ Gunnar Myrdal: "Το πολιτικό στοιχείο στην οικονομική θεωρία", Μτφ.: Κ.Μ.Σοφούλης, Εκδόσεις ΠΑΠΑΖΗΣΗ, Αθήνα-1970, σελ.46-47

⁷ Leslie A. Mulholland: "Rights, Utilitarianism and the Conflation of Persons", *The Journal of Philosophy*, Vol.LXXVIII, No:6, June-1986, σελ.323-340

⁸ Ο Rawls προβαίνει σε μία περιοριστική άποψη για την λειτουργία του αμερόληπτου παρατηρητή, όπως αναπτύσσεται στον Smith, εξετάζοντάς την από την άποψη των απαιτήσεων για την ανάπτυξη της δικαιοσύνης. Το ζήτημα αναλύεται στα κεφ. 5 και 6 της παρούσας εργασίας

⁹ Η έννοια της αμεροληψίας και του αμερόληπτου παρατηρητή αναπτύσσεται στα επόμενα σημεία της εργασίας

σ' αυτές τις δύο εντάσσονται η **συνολική** (*total*) και η **μέση** (*average*) άποψη¹⁰.

Εν τούτοις, ένα καίριο πρόβλημα που αφορά τόσο τον πραξιακό, όσο και τον κανονικό ωφελιμισμό είναι η πιθανή ασυμφωνία με ό,τι θεωρεί ηθικό η πλειονότητα του πληθυσμού, δηλαδή η αντίθεση με αυτό που ονομάζεται *κοινή ηθική συνείδηση* (*common moral consciousness*). Πέραν τούτου, άλλα ζητήματα που συνδέονται με την ωφελιμιστική θεωρία είναι τα εξής:

Εάν θεωρήσουμε τον ωφελιμισμό ως ένα κανονιστικό σύστημα, εκφράζουμε μία συμπεριφορά γενικευμένης αγαθοθέλειας και ζητούμε μία παρόμοια συμπεριφορά από τους άλλους. Αυτό συμβαίνει κυρίως όταν αποβλέπουμε στην ευτυχία όλων των ανθρώπων.

Όταν, ως ωφελιμιστές, αξιολογούμε τους δρώντες και τα κίνητρά τους ως καλά ή κακά, το ζήτημα δεν είναι η ωφέλεια που παράγεται από τις δράσεις, αλλά η ωφέλεια από τον έπαινο ή τον ψόγο αυτών των πράξεων. Δηλαδή, το ωφελιμιστικό στοιχείο είναι η **επιδοκιμασία** ή η **αποδοκιμασία** της πράξης, τόσο ως κίνητρο (*praiseworthiness*), όσο και ως τελικό κριτήριο για την ηθικότητα μιας πράξης. Σ' αυτό το πεδίο, υπάρχει άμεση συσχέτιση με κάποιον αμερόληπτο παρατηρητή (ή το στοιχείο της αμεροληψίας εν γένει) και αναφορά στον πραξιακό ωφελιμισμό.

Από το πλαίσιο αναφοράς που βασίζεται στη δράση του ατόμου, όταν προεκτείνουμε για να οδηγηθούμε στην αντίληψη του "κοινωνικού συστήματος", συμπεριλαμβάνουμε την αλληλόδραση μιας ποικιλίας ατομικότητων και καταλήγουμε στο να αντιλαμβανόμαστε το άτομο ως δρώντα και όχι ως γνώστη. Το άτομο έχει ανάγκες και στόχους, για την ικανοποίηση των οποίων πρέπει να επιλέξει τα κατάλληλα μέσα. Αυτή η "τελεολογική" αντίληψη¹¹ αποτελεί την πηγή της ορθολογικότητας για την επιλογή των μέσων και συμπεριφορών που οδηγούν στην επίτευξη των στόχων.

¹⁰ Μία πράξη θεωρείται ορθή ανάλογα με το αν παράγει τη μεγαλύτερη συνολική ωφέλεια ή μεγιστοποιεί τη μέση ωφελιμότητα ενός πληθυσμού. αντίστοιχα

¹¹ Γιατί η συμπεριφορά είναι στοχοθετική

Υπό την προϋπόθεση της ορθολογικότητας, ο ωφελιμισμός οδηγεί στην ατομιστική του εφαρμογή, η οποία είναι η ορθολογική επιδίωξη του ιδίου συμφέροντος. Από την σύλληψη του *συμφέροντος (interest)* προκύπτει το ζήτημα για την κατεύθυνση της ατομικής δράσης σε διόδους οι οποίες αποδεικνύονται κοινωνικά χρήσιμες, οπότε προσεγγίζουμε το κοινωνικό σύστημα¹².

Η ανάπτυξη που προηγήθηκε σε καμία περίπτωση δεν αποτελεί μία πλήρη ανάλυση της θεωρίας του ωφελιμισμού. Πρόκειται για μία συνοπτική παρουσίασή της και μια εισαγωγική προσέγγιση στο θέμα της παρούσας μεταπτυχιακής εργασίας.

Αντικείμενό της είναι η σκιαγράφηση των στοιχείων που αποτελούν βασικά συστατικά της ωφελιμιστικής θεωρίας και η διαπίστωση του κατά πόσον η λειτουργία τους ανταποκρίνεται στις επιταγές της (π.χ. μεγιστοποίηση της ωφέλειας ή της κοινωνικής ευημερίας), με πεδίο αναφοράς το έργο του Adam Smith, ο οποίος είναι από τους ηγέτες του Σκωτικού Διαφωτισμού. Η έμφαση δίδεται στην κοινωνική του θεωρία, διότι αυτή αποτελεί έναν σύνδεσμο μεταξύ της ηθικής και της οικονομικής του θεωρίας τις οποίες συνεξετάζει, με συνέπεια να μας προσφέρεται η ευκαιρία για εξέταση σχεδόν του συνόλου του έργου του¹³.

Ο ωφελιμισμός ως η θεωρία που κυριαρχεί στο δεύτερο μισό του αιώνα του Διαφωτισμού (στο πρώτο μισό είχε κυριαρχήσει η θεωρία του φυσικού δικαίου), πιστεύεται ότι αποτέλεσε ένα από τα θεμέλια της πολιτικής θεωρίας¹⁴. Προσέφερε τη βάση για τη θεώρηση του ανθρώπου, ευθυγράμμισε τη φιλοσοφική θεωρία της γνώσης με την πολιτική κι έτσι προέκυψε η πρόταση της νομιμοποίησης του κράτους (και των πολιτικών θεσμών γενικότερα), με κριτήριο την ωφέλεια που προσέφερε μάλλον και όχι την παράδοση της άποψης περί πρωταρχικού συμβολαίου.

¹² Ο προβληματισμός πάνω σ' αυτό το ζήτημα ξεκινάει από την εποχή του Hobbes. Μία σημαντική εφαρμογή είναι η περίπτωση της δικαιοσύνης και της κύρωσής της στην τιμωρία

¹³ Έχει εξαιρεθεί το Lectures on Rhetoric and Belles Lettres

¹⁴ Peter Gay: "The Enlightenment (An Interpretation)-The Rise of Modern Paganism", W.W.Norton & Company, New York-1995, σελ.458-461

Σ' αυτή την περίοδο, η αναγωγή της ηθικότητας στην παραγόμενη ωφέλεια αποτελεί κοινό τόπο και συνδέεται ακόμη και με τις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές διεργασίες που συμβαίνουν στον ευρωπαϊκό χώρο. Στον βρετανικό χώρο η αρχή της ωφελιμότητας αναπτύσσεται από τον Thomas Hobbes, τον Richard Cumberland, τον John Locke, τον Francis Hutcheson, τον John Guy, τον Joseph Priestley, τον William Paley¹⁵ και τον William Godwin. Στην εγγύς περίοδο του Διαφωτισμού, ο ωφελιμισμός αναπτύσσεται και συστηματοποιείται από τον John Stuart Mill και τον Jeremy Bentham.

Ο Bentham είναι σχεδόν σύγχρονος του Smith και θεωρείται ως ο κυριότερος εκπρόσωπος του "φιλοσοφικού ριζοσπαστισμού" του 19^{ου} αιώνα¹⁶. Από τον Hutcheson παρέλαβε την αρχή "*The greatest happiness of the greatest number is the measure of right and wrong (Η μέγιστη ευτυχία του μεγαλύτερου αριθμού είναι το μέτρο του ορθού και του εσφαλμένου)*"¹⁷ και δανείστηκε την ουσία της αρχής της ευτυχίας ως σκοπού προς τον οποίο τείνουν όλες οι πράξεις, ενώ ως κατάληξή τους θεωρείται η ωφελιμότητα¹⁸. Ο πόνος και η ευχαρίστηση είναι δύο κυρίαρχοι μηχανισμοί τους οποίους έχει επιβάλλει η φύση στο ανθρώπινο είδος και παραπέμπουν στην ύπαρξη ή όχι ευτυχίας, ενώ η ωφέλεια επιδοκιμάζει ή αποδοκιμάζει οποιαδήποτε πράξη προωθεί ή όχι την ευτυχία του ατόμου (ή της κοινότητας)¹⁹. Τέλος, η αρχή της μέγιστης ευτυχίας εφαρμοζόταν και στην θεωρία του δικαίου, όπου η κύρωση της δικαιοσύνης προσεγγίζεται διά της τιμωρίας, ενώ η οικονομική του θεωρία ευθυγραμμιζόταν με τις απόψεις του Adam Smith, όπως εκφράζονται στο "*Wealth of Nations*"²⁰.

¹⁵ Οι τρεις τελευταίοι, μαζί με τον Richard Cumberland, είναι εκπρόσωποι του Θεολογικού Ωφελιμισμού, ο οποίος δίνει έμφαση στο ότι η ευτυχία δεν είναι μόνον αυτό που τα ανθρώπινα όντα επιθυμούν για τους εαυτούς τους, αλλά και αυτό που επιθυμεί γι' αυτά η αγαθοελής (benevolent) Θεότητα. Κάποια στοιχεία Θεολογικού Ωφελιμισμού συναντώνται και στον Smith

¹⁶ Πασχάλη Μ.Κιτρομηλίδη: "Νεώτερη πολιτική θεωρία". Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Αθήνα-Κομοτηνή 1986, σελ.9-26

¹⁷ Jeremy Bentham: "A Fragment on Government". CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS, U.K.-1998, σελ.3

¹⁸ Fragment, σελ.26-27

¹⁹ Jeremy Bentham: "An Introduction into the Principles of Morals and Legislation" (Ed. by Mary Warnock), FONTANA PRESS-1962, Chapter I: Of the Principle of Utility

²⁰ G.H.Sabine: "Ιστορία των πολιτικών θεωριών". Εκδόσεις ΑΤΛΑΝΤΙΣ, σελ. 723-752

Ο J.S.Mill θεωρείται συνεχιστής του λεγόμενου πρώιμου φιλελευθερισμού και εκφραστής μίας διευρυμένης εκδοχής του ωφελιμισμού²¹. Παρά το ότι είχε ιδρύσει μία "Ωφελιμιστική Εταιρεία" για να προωθήσει τα προγράμματα του Bentham²², τελικά διαφοροποιήθηκε σε αξιοσημείωτο βαθμό και προσπάθησε να αναθεωρήσει αρκετά σημεία από την ωφελιμιστική του θεωρία²³. Εισάγοντας ποιοτικά στοιχεία διαπίστωσε ότι ο ωφελιμισμός δεν είναι μόνον η Αρχή της Μέγιστης Ευτυχίας²⁴ (είτε ατομικής είτε συλλογικής), αλλά και άλλα τα οποία προσδιορίζονται με την ευγένεια του χαρακτήρα και την αρετή εν γένει²⁵. Η αξιολόγηση της ωφέλειας απαιτεί αμεροληψία και η κύρωση της αρχής της ωφελιμότητας έχει διπλή φύση, εσωτερική (το καθήκον, ως ιδέα του ηθικού χρέους) και εξωτερική (ελπίδα της εύνοιας και φόβος της δυσαρέσκειας των συνανθρώπων μας ή του Κυρίου του Σύμπαντος)²⁶. Η κοινωνική κατάσταση για τον άνθρωπο είναι φυσική και τα ανώτερα αισθήματα κύρωσης της ωφελιμότητας είναι αυτά που προσφέρουν ενότητα και ισότητα τα οποία από τον Mill χαρακτηρίζονται ως συμπαθητικά²⁷. Τέλος, το αίσθημα της δικαιοσύνης συνδέεται με την τιμωρία και, πέρα από κανόνας αγωγής, είναι η διασφάλιση ενός δικαιώματος που βασίζεται στην αρχή της κοινής ωφέλειας²⁸.

Τόσο ο Bentham, όσο και ο J.S.Mill, μετέφεραν αρκετά στοιχεία από τον Adam Smith, ο οποίος θεωρείται "σταθμός" για τα ρεύματα της Ηθικής Φιλοσοφίας και κυρίως της Πολιτικής Οικονομίας. Ο ίδιος ο Smith, με τη σειρά του, αξιοποιεί το γνωστικό πεδίο που εκτείνεται από την αρχαιότητα μέχρι την εποχή του: Πλάτων, Αριστοτέλης, Στωικοί (η κύρια επιρροή του), όλοι οι εκπρόσωποι του αγγλικού διαφωτισμού που προαναφέρθηκαν, καθώς και οι λεγόμενοι προκλασικοί συγγραφείς της οικονομικής ανάλυσης (Sir William Petty, Sir Dudley North, Bernard Mandeville, John Law, Richard

²¹ Κιτρομηλίδης, ό.π., σελ.27-54

²² Πασγάλη Μ.Κιτρομηλίδη: "Πολιτικοί στοχαστές των νεότερων χρόνων", Εκδόσεις ΠΟΡΕΙΑ, Αθήνα-1998, σελ.151-160

²³ Sabine, ό.π., σελ.754-773

²⁴ J.S.Mill: "Utilitarianism" (Ed. by Mary Warnock), FONTANA PRESS-1962, II, σελ.256-262

²⁵ J.S.Mill, ό.π., IV, σελ.288-292

²⁶ J.S.Mill, ό.π., III, σελ.279-283

²⁷ J.S.Mill, ό.π., II, σελ.284-287

Cantillon), οι οποίοι του προσέφεραν βασικά στοιχεία ανάπτυξης και θεμελίωσης εννοιών όπως: καταμερισμός της εργασίας, η σημασία της εργασίας για τον πλούτο, ελευθερία του εμπορίου, το ατομικό συμφέρον ως μοχλός της κοινωνικής ευημερίας, ο μηχανισμός των τιμών²⁹. Από τις αναφορές στα έργα του διαπιστώνεται μία αξιοσημείωτη επίδραση στα διάφορα ζητήματα της πολιτικής του θεωρίας από τον Rousseau, τον Montesquieu, ενώ στις περί δικαίου απόψεις του αναφέρει ως πηγές του τους Γερμανούς Samuel Puffendorf, τον Heinrich και τον Samuel von Cocceji. Κατά την περίοδο που εγκατέλειψε τα διδακτικά του καθήκοντα και πραγματοποίησε επισκέψεις στη Γαλλία, γνώρισε προσωπικά τον Francois Quesnay και τον Anne-Robert Turgot, χάρη στους οποίους γνώρισε τις απόψεις των Φυσιοκρατών και μερικές από αυτές τις υιοθέτησε³⁰, ενώ σε άλλες άσκησε κριτική. Μερικές από τις φυσιοκρατικές απόψεις που επέδρασαν στη σκέψη του Smith ήταν:

- α) η έμφαση στον κυριαρχικό ρόλο για την οικονομική ζωή μίας "φυσικής τάξης πραγμάτων"
- β) η ανάγκη για καθεστώς οικονομικής ελευθερίας (*laissez-faire*), με περιορισμό στο ελάχιστο του κρατικού ρόλου
- γ) η αναζήτηση μιας πηγής πλεονάσματος (οι φυσιοκράτες την εντόπιζαν στην γεωργία, ο Smith την προσδιόρισε στην εργασία)
- δ) η άποψη ότι οι άνθρωποι τείνουν προς την φυσική τάξη (τους νόμους της Θείας Πρόνοιας) όταν αφήνονται ελεύθεροι στην επιδίωξη του ατομικού τους συμφέροντος
- ε) η διάκριση της αξίας των αγαθών

Μέσα σ' αυτό το διανοητικό περιβάλλον αναπτύσσεται η κοινωνική θεωρία του Adam Smith, η οποία είναι αναπόφευκτο να μη μείνει ανεπηρέαστη από την περιρρέουσα προβληματική. Μία ομάδα των επιρροών αυτής της προσέγγισης είναι τα ωφελιμιστικά στοιχεία του έργου του, τα οποία θα επιχειρήσουμε να εξαγάγουμε και να αξιολογήσουμε.

²⁸ J.S.Mill, ό.π., V, σελ.307-309

²⁹ Ρ.Δ.Θεοχάρη: "Ιστορία της οικονομικής αναλύσεως", Τ.Α', Εκδόσεις ΠΑΠΑΖΗΣΗ, Αθήνα-1983, σελ.65-86

Αυτοί είναι και οι στόχοι της εργασίας, δεν δίδεται απάντηση στο κατά πόσον ο Smith είναι ωφελμιστής ή όχι, ούτε και γίνεται κάποια απόπειρα προς αυτή την κατεύθυνση. Από τις αναφορές της εργασίας διαπιστώνεται ότι οι απόψεις δίστανται. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι:

Ο Gay³¹ θεωρεί ότι μάλλον ανήκει στους ωφελμιστές, όταν εξετάζει το κύριο ντοκουμέντο του Διαφωτισμού, όπως ονομάζει το "*Wealth of Nations*" και όπου διαπιστώνει ότι συχνά συμπίπτουν η έννοια του ανθρωπισμού με την ωφελιμότητα.

Ο Rawls³² κατατάσσει τον Adam Smith στους μεγάλους ωφελμιστές, μαζί με τους Hume, Bentham και Mill, τους οποίους επίσης χαρακτηρίζει κοινωνικούς και οικονομικούς θεωρητικούς πρώτης γραμμής.

Ο Haakonssen³³ δεν είναι κατηγορηματικός, αλλά κατά κανόνα αντιμετωπίζει (ή φαίνεται να εντάσσει) τον Smith ως ωφελμιστή, όπως και άλλοι αναλυτές (Κορλίρας³⁴, Campbell³⁵, Hope³⁶, Lukes³⁷, Manicas³⁸).

Άλλοι θεωρητικοί απορρίπτουν την ωφελμιστική άποψη για τον Smith και διατυπώνουν τη γνώμη ότι η ωφελιμότητα ή δεν παίζει κανέναν ρόλο στη θεωρία του ή είναι δευτερεύουσα. Σ' αυτή την ομάδα εντάσσονται ο Macfie³⁹, ο Heilbroner⁴⁰, η Werhane⁴¹, ο Morrow⁴², ο Δρόσος⁴³, ο Ψυχοπαίδης⁴⁴ κ.ά.

³⁰ Θεοχάρης, ό.π., σελ.98-124

³¹ Gay, ό.π., "The Science of Freedom", σελ.367-368

³² John Rawls: "A Theory of Justice". HARVARD UNIVERSITY PRESS, U.S.A.-1971, Introduction

³³ Knut Haakonssen: "Natural law and moral philosophy (From Grotius to the Scottish Enlightenment)", CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS, U.S.A.-1996

³⁴ Παναγιώτης Γ.Κορλίρας: "Φιλοσοφία της πολιτικής οικονομίας", Εκδόσεις ΓΝΩΣΗ, Αθήνα-1991

³⁵ Tom Campbell: "Seven Theories of Human Society". CLARENDON PRESS, Oxford-1981

³⁶ V.M.Hope: "Virtue by Consensus", CLARENDON PRESS, Oxford-1989

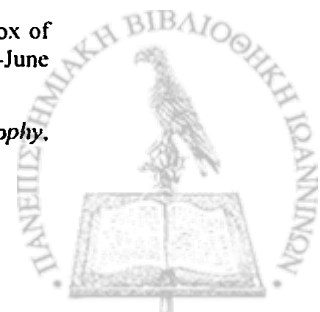
³⁷ Steven Lukes: "Individualism", Basic Blackwell, Oxford-1973

³⁸ Peter T.Manicas: "A History and Philosophy of Social Sciences", Basic Blackwell, 1987

³⁹ Alec Macfie: α) "Adam Smith's Theory of Moral Sentiments", C.A., Vol.I, β) "Adam Smith's Theory of Moral Sentiments as a Foundation for his Wealth of Nations", C.A., Vol.II, γ) "The Invisible Hand of Jupiter", *Journal of the History of Ideas*, Vol. XXXII, Oct.-Dec.1971

⁴⁰ Robert L.Heilbroner: α) "The Socialization of Individual in Adam Smith", C.A., Vol. V, β) "The paradox of progress: Decline and decay in the Wealth of Nations", *Journal of the History of Ideas*, Vol. XXXIV, April-June 1973

⁴¹ Patricia Werhane: "The role of Self-Interest in Adam Smith's Wealth of Nations", *The Journal of Philosophy*, Vol. LXXXVI, No:1, November 1989

Από αυτή την αναφορά πιστεύω ότι καθίσταται προφανής ο λόγος για τον οποίο δεν γίνεται απόπειρα να δοθεί απάντηση στο ερώτημα αν ο Smith εντάσσεται στον ωφελιμισμό. Κάτι τέτοιο αποτελεί θέμα μιας ξεχωριστής ερευνητικής εργασίας.

⁴² Glenn Morrow: "Adam Smith: Moralist and Philosopher", C.A., Vol. I

⁴³ Διονύσης Δρόσος: "Κοινωνία της αγοράς και συγκρότηση της κρατικής μορφής στον Adam Smith", *Αξιολογικά*, Τ.4, Νοέμβριος 1992

1. Το πολιτικό και κοινωνικό σύστημα στον Adam Smith

1.1. Η αντίληψη για την κοινωνία

Η κοινωνική θεώρηση στη φιλοσοφία του Adam Smith είναι σε άμεση συνάφεια με τη φιλοσοφική, εφ' όσον αποτελεί οργανικό τμήμα της. Ο ορισμός και το αντικείμενο της φιλοσοφίας του αποτελούν τα βασικά στοιχεία που προσφέρουν εξήγηση της κοινωνικής του θεωρίας:

«.....Η φιλοσοφία είναι η επιστήμη που συνδέει τις αρχές της φύσης. Η φύση, μετά από την ύψιστη εμπειρία που μπορεί να αποκτήσει η κοινή παρατήρηση, φαίνεται να βρithει γεγονότων που εμφανίζονται μοναδικά και ασυνάρτητα με ό,τι προηγείται αυτών..... Η φιλοσοφία, παρουσιάζοντας τα αόρατα δεσμά που ενώνουν όλα αυτά τα ασύνδετα αντικείμενα, προσπαθεί να εισάγει τάξη σ'αυτό το χάος των συγκρουόμενων και διίστάμενων φαινομένων⁴⁵.....

Κατά συνέπεια, η απορία και όχι η αναμονή οφέλους από τις διαπιστώσεις της, είναι η πρώτη αρχή που παρακινεί το ανθρώπινο είδος στην σπουδή της Φιλοσοφίας, αυτής της επιστήμης που αξιώνει ότι αποκαλύπτει τις κρυφές συνδέσεις οι οποίες συνενώνουν τα διάφορα φαινόμενα της φύσης⁴⁶.....»

(μετάφραση δική μου)⁴⁷

Επίσης, μία άλλη κρίσιμη παραδοχή, η οποία γίνεται, είναι η υπόθεση ότι η κοινωνία μπορεί να εξηγηθεί όπως μία μηχανή⁴⁸ της οποίας οι κινήσεις παράγουν μία πλειάδα ευχάριστων (*agreeable*) αποτελεσμάτων. Αυτό σημαίνει ότι η εξήγηση των κοινωνικών φαινομένων υπάγεται σε μία αιτιότητα⁴⁹ και ότι η διαδικασία της έρευνας είναι μία κίνηση από το γνωστό προς το άγνωστο ή η χρήση υλικών από την υφιστάμενη γνώση για την κατασκευή γέφυρας κατανόησης των διαφόρων φαινομένων, υπό την προϋπόθεση ότι ο νους έχει διενεργήσει τις διεργασίες της έρευνας, κατάταξης

⁴⁴ Κοσμάς Ψυχοπαίδης: "Ο Adam Smith και η κριτική της Πολιτικής Οικονομίας", *Αξιολογικά*, Τ.1. Νοέμβριος 1990

⁴⁵ Essays: "History of Astronomy", II, 12, σελ.45-46

⁴⁶ ό.π., III, 3, σελ.51

⁴⁷ Στη συνέχεια της εργασίας, όπου δεν υπάρχει διαφορετική αναφορά, οι μεταφράσεις έχουν γίνει με δική μου ευθύνη

⁴⁸ TMS, VII, iii, i, 2 και Essays: "History of Astronomy", IV, 19, σελ.66

⁴⁹ Campbell: ό.π., σελ.16-17

και αναλογίας⁵⁰. Τόσο η κατάταξη, όσο και η αναλογία, είναι δύο στοιχεία που θεωρείται ότι σχετίζονται με το ζήτημα του συμβιβασμού μεταξύ του ίδιου συμφέροντος και της δημόσιας ευημερίας, αλλά και υποκρύπτουν μία μορφή προβολής της υφιστάμενης γνώσης ή πεποίθησης σε μία νέα περιοχή, για να προσεγγισθεί η νέα γνώση⁵¹.

Ακολουθώντας την παράδοση του Hume⁵², ο Smith δίνει έμφαση στον ρόλο της φαντασίας και την αρχή της συνδετικότητας, ολοκληρώνοντας την θεώρηση επί ορθολογικών και εμπειρικών βάσεων⁵³ και τη σύνδεση της επιστήμης με την κοινωνία σε μηχανιστική βάση⁵⁴. Έτσι, η ατομική συνείδηση είναι κάτι που συνδέεται στενά με το κοινωνικό στοιχείο και το άτομο είναι σε θέση να απελευθερώνεται από την ιδέα μιας κοινωνίας ως συνόλου, προς την οποία όμως υπάγεται (π.χ. σχέση ατομικών ατομικών αξιών και κοινωνικού συμφέροντος). Αυτό οδηγεί στην αντίληψη μιας αλληλόδρασης μεταξύ κοινωνίας και ατομικότητας, καθένα από τα οποία προσαρμόζεται στην επιρροή του άλλου και, κατά κανόνα, περιορίζεται η ανθρώπινη φύση από την κοινωνική εμπειρία του ατόμου⁵⁵.

Συνεπώς, στη θεωρία του Smith διακρίνουμε κατ' αρχήν τρεις απόψεις για τη φύση της κοινωνίας:

Ενότητα: η κοινωνία είναι μία ενιαία οντότητα και η ατομική δράση εξετάζεται από το κατά πόσον αυτή ταιριάζει στην ενοποιητική κοινωνική τάξη.

Πολλαπλότητα: η κοινωνία είναι αποτέλεσμα ατομικών δράσεων και η κοινωνική συμπεριφορά είναι στη βάση της ατομιστικής.

Εξελικτική διαδικασία: σχετίζεται με την αλληλόδραση κοινωνίας και ατόμων και εξηγεί αφ' ενός μεν την κοινωνικοποιητική διαδικασία των

⁵⁰ Essays: "History of Astronomy", σελ.37-45. Η αναλογία είναι το τμήμα της συστηματικής λειτουργίας του νου που ακολουθεί την κατάταξη. Είναι η έρευνα του νου στο γνωστικό του απόθεμα για να βρει σχήματα που θα του χρησίμευαν για την εξήγηση διαφόρων φαινομένων

⁵¹ M.L.Myers: "Adam Smith as a Critic of Ideas". *Journal of the History of Ideas*, Vol.XXXVI, April-May 1975, Number 2, σελ.281-296

⁵² Treatise. I, iv: "Of the connexion, or association of ideas", σελ.319-321 (Vol.I)

⁵³ Manicas, ό.π., σελ.20-28

⁵⁴ J.F.Becker: "Adam Smith's Theory of Social Justice", *C.A.*, Vol.I, σελ.310-322

⁵⁵ Campbell, ό.π., σελ.36-37

θεσμών επί των ατόμων, αφ' ετέρου δε την προσαρμογή των κοινωνικών θεσμών στις εκδηλώσεις των ατομικών συμπεριφορών.

Το εξελικτικό στοιχείο είναι βασικής σημασίας για την κοινωνική ανάλυση του Smith, ακολουθεί τον κοινωνιολογικό κανόνα της τάσης για κοινωνική αλλαγή και, κατ' επέκτασιν, καθοδηγεί τη βασική σύλληψη της προόδου όχι απλώς με την έννοια μιας ιστορικής διαδικασίας, αλλά του **τέλους** των κοινωνικών σχέσεων. Η μέθοδος είναι εμπειρική και σκοπός της είναι να αναλύσει τα στοιχεία εκείνα που καθιστούν δυνατή τη διάρκεια και τη συνέχεια της κοινωνίας, με χρήση τριών εργαλείων⁵⁶: την παράδοση του φυσικού δικαίου⁵⁷, την ηθική και τη φυσική θεολογία (ντεϊσμός). Με αυτά εκφράζεται και το πρόβλημα του δυισμού Φυσικό Δίκαιο/Ιστορική Έρευνα, το οποίο αντανακλά την προσπάθεια για εξεύρεση επαρκών και τελικών αιτίων μέσω της εξελικτικής διαδικασίας, η οποία τείνει προς την φυσική τάξη της τέλει ελευθερίας⁵⁸, με τη βοήθεια των θεσμών ή των μηχανισμών της "συμπάθειας", της "επιδοκίμασίας", της "ευπρέπειας" (στοιχεία ηθικότητας που λειτουργούν ως κοινωνικοποιητικοί μηχανισμοί), του "αόρατου χεριού" και του "αμερόληπτου παρατηρητή" (δυισμός μεταξύ ατομικής και κοινωνικής βάσης, αλλά και διασφάλιση κοινωνικής συνέχειας και διάρκειας), της Θείας Πρόνοιας, του Δημιουργού της Φύσης κλπ.⁵⁹

Επί πλέον, οι οικονομικοί χαρακτήρα θεωρίες, όπως του καταμερισμού της εργασίας, της παραγωγής, της φυσικής τιμής (της αξίας εν γένει), του εμπορίου κλπ., εκφράζουν τόσο την εξελικτική διαδικασία, αλλά υποκρύπτουν και το συνεπειοκρατικό στοιχείο της ευημερίας, κάτι που οδηγεί τον Salomon⁶⁰ να τονίσει ότι ο Smith θεμελίωσε μία ένωση του ωφελιμισμού με την τελεολογία. Σε όλο το έργο του, ο Smith έχει κατά νουν έναν μηχανισμό που λειτουργεί συντηρώντας συγκεκριμένες φυσικές ισορροπίες, οι οποίες

⁵⁶ A.Salomon: "Adam Smith as Sociologist", *C.A., Vol.I*, σελ.236-248

⁵⁷ Την προκαθορισμένη Φυσική Τάξη και το Θεϊκό Σχέδιο, τα στοιχεία που εδρεύουν στην ανθρώπινη φύση (κοινωνικότητα, τάση για κυριαρχία), την φυσικότητα του κράτους, την ύπαρξη φυσικών δικαιωμάτων (βλ. Haapkonsen, σελ.1-4). Από τους φυσικούς νόμους, ο Smith μεταβαίνει στην επιστημονική ανάλυση των κινήτρων, των συμφερόντων και των προθέσεων του ανθρώπου κατά την κοινωνική δράση

⁵⁸ C.M.Clark: "Adam Smith and Society as an Evolutionary Process", *C.A., Vol.I/III*, σελ.151-168. Ως προς αυτό το σημείο ο Clark επισημαίνει μία αντίφαση στον Smith, δεδομένου ότι μία δυναμική διαδικασία τείνει προς μία στατική κατάσταση

⁵⁹ Ανάλυση στα επόμενα

⁶⁰ ό.π., σελ.244-248

συμβάλλουν σε μία μορφή προσαρμοστικής λειτουργίας του κοινωνικού συστήματος⁶¹. Δηλαδή, υπάρχει μία έντονη λειτουργική αντίληψη της κοινωνίας.

Πέραν αυτών των κοινωνιολογικών προσεγγίσεων, η ιστορικότητα της κοινωνικής διαδικασίας είναι παρούσα σε όλα τα γραπτά του Smith, σε δύο επίπεδα ανάλυσης:

- α) με το ενδιαφέρον για την κοινωνία και την κοινωνική διαδικασία
- β) με το ενδιαφέρον για τους φυσικούς νόμους του κοινωνικού περιβάλλοντος

Η θεωρία των τεσσάρων σταδίων ανάπτυξης της κοινωνίας⁶² αποτελεί τη σπονδυλική στήλη της κοινωνικής ανάλυσης του Adam Smith⁶³, διά της οποίας ερμηνεύεται η ιστορική διαδικασία της κοινωνικής μεταβολής ή η στασιμότητα κάποιων κοινωνικών σχηματισμών. Ο άνθρωπος α) αναπτύσσεται μέσα στην κοινωνική κατάσταση και β) θα ολοκληρωθεί μέσω ενός συγκεκριμένου τύπου κοινωνικής δομής και έτσι επαληθεύεται ο ίδιος ο Smith που διακηρύσσει ότι το "*Theory of Moral Sentiments*" και το "*Wealth of Nations*" είναι τμήματα μιας ενιαίας θεωρίας για τον άνθρωπο και την κοινωνία⁶⁴. Ο άνθρωπος είναι κατά κύριο λόγο κοινωνικός⁶⁵, διότι δεν μπορεί να διασφαλίσει την αυτοσυντήρηση και την ασφάλειά του χωρίς την πρωταρχική αρχή της συμπάθειας και της αμοιβαιότητας (TMS i και ii), καθώς και την φυσική τάση της ανταλλαγής (WN, I, ii, 1-2). Περιέχεται, όμως, στην κοινωνία και η ατομικότητά του οριοθετείται από την κοινωνικότητα,

⁶¹ Campbell. ό.π., σελ.95-96. Ο Smith αντιστοιχεί το κοινωνικό του σύστημα με το Νευτώνειο, όπου όλα τα μέρη του είναι ισχυρά συνδεδεμένα μεταξύ τους με παγκόσμιες αρχές (π.χ. ο νόμος της βαρύτητας) και θεωρεί ότι είναι υπεράνω οποιασδήποτε αντίθεσης (Essays: "*History of Astronomy*", IV, 76, σελ.104-105). Τα εξισορροπητικά στοιχεία των μηχανισμών χαρακτηρίζονται από τον Campbell ως ανατροφοδοτικοί (feed back) μηχανισμοί και αναφέρει τα παραδείγματα του αμερόληπτου παρατηρητή και την φυσική τιμή ενός αγαθού στην ελεύθερη αγορά.

⁶² Τα τέσσερα στάδια τα οποία διέρχεται το ανθρώπινο είδος είναι: η εποχή των κυνηγών, η εποχή των βοσκών (κτηνοτροφία), η εποχή της γεωργίας και η εποχή του εμπορίου. Στο [LJ(A), 1-18] συνδέει τον τύπο διακυβέρνησης με το στάδιο ανάπτυξης.

⁶³ [LJ(A).i.27-32],[LJ(B).19-58], (WN.III.ii και iii)

⁶⁴ TMS, Advertisement

⁶⁵ Η άποψη περί έμφυτης κοινωνικότητας σε συνδυασμό με την αρχή της συμπάθειας του ανθρώπου έχει Στωϊκές ρίζες και αντιτίθεται στις μηχανιστικές αντιλήψεις, ενώ αποτελεί τη βάση για την ανάδειξη της ανθρώπινης ηθικής και της ατομικής ευθύνης.

Ελένη Καραμπατζάκη-Περδίκη: "*Ο Ποσειδώνιος και η Αρχαία Στοά (Συμβολή στη μελέτη της στωϊκής φιλοσοφίας)*", ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ, Ιωάννινα-1998. σελ.238-239 και 345-346

δεδομένου ότι η συμπεριφορά του δεν εκδηλώνεται ανεξάρτητα από την κοινωνική κατάσταση, εντός της οποίας δρά.

Εν κατακλείδι, ο Smith βλέπει το άτομο όχι ως μία απόλυτη οντότητα προϋπάρχουσα της κοινωνικής εμπειρίας, αλλά ως προϊόν του κοινωνικού του περιβάλλοντος, αφού η ενότητα της κοινωνικής τάξης εξασφαλίζεται με αρχές οι οποίες είναι ανεξάρτητες από τις ατομικές βουλήσεις⁶⁶. Κατά τη σύλληψη της σχέσης μεταξύ του ατόμου και της κοινωνικής τάξης (order), ο Smith (επαγωγικά) ξεκινάει από το άτομο για να ερμηνεύσει τους θεσμούς και τα κοινωνικά φαινόμενα, ωστόσο παραδέχεται την ύπαρξη μίας ορθολογικής ή φυσικής κοινωνικής τάξης στην οποία επέρχεται πλήρης συμβιβασμός ατομικών και κοινωνικών συμφερόντων.

Δηλαδή, όπως φαίνεται μέσα από το έργο του, υπάρχουν δύο όψεις σχετικά με τον χαρακτήρα της κοινωνίας⁶⁷:

- α) η ηθικοφιλοσοφική ανάλυση, που παρουσιάζει μία κοινωνία αρετής και βασίζεται στην υπόθεση ότι υπάρχει τέλεια ατομική αρετή (δεοντολογική)
- β) η πραγματιστική ανάλυση, που παρουσιάζει έναν κόσμο βασισμένο στην κοινωνικοψυχολογική υπόθεση σοφιστικού χαρακτήρα, σύμφωνα με την οποία η κοινωνική ζωή είναι απόρροια της αδυναμίας του ανθρώπου να επιβιώσει χωρίς συνεργατικότητα

Αυτές οι δύο όψεις αποτελούν μέρη ενός *Θείου Σχεδίου (Design of the Deity)* ως προς την τάξη που ζούμε, δηλαδή το τέλεια αρμονικό σύστημα που αντανakλά την τελειότητα του Σχεδιαστή. Πρόκειται για μία σύλληψη με επιρροές⁶⁸ από τον Νεύτωνα (ως προς την παγκοσμιότητα κάποιων κανόνων που διέπουν το σύμπαν), τον Hutcheson και τους Στωικούς⁶⁹. Είναι σε μεγάλο βαθμό συστηματοποιημένη, εφ' όσον εισάγει την Θεία Πρόνοια, με ό,τι αυτό

⁶⁶ Morrow, C.A., σελ.168-181

⁶⁷ J.M.Evensky: "The Two Voices of Adam Smith: Moral Philosopher and Social Critic", C.A., Vol.17, σελ.175-195

⁶⁸ Evensky, ό.π., 176-178

⁶⁹ Καραμπατζάκη-Περδίκη, ό.π., σελ.105-108. Οι Στωικοί είχαν συλλάβει μία μορφή αιτιοκρατικής θεώρησης του κόσμου (με νευτώνεια διάσταση), την ΕΙΜΑΡΜΕΝΗ, που μαζί με τον ΛΟΓΟ και την ΘΕΙΑ ΠΡΟΝΟΙΑ, αποτελούσαν μία κοσμική νομοτέλεια. Το τυχαίο δεν υπήρχε στη θεώρηση των Στωικών και γινόταν αντιληπτό ως το αποτέλεσμα μίας λανθάνουσας νομοτέλειας

συνεπάγεται για το ζήτημα ιδίως της ελευθερίας βούλησης και δράσης και αποτελείται από τρία μέρη (TMS, VI, ii, 3, 1-6 και VII, i, 1-4):

- α) προσδιορισμός των προτύπων για την ανθρώπινη συμπεριφορά, δηλαδή μία ηθική του Σχεδίου από τον Δημιουργό
- β) προσδιορισμός των κανόνων διαπροσωπικής ή κοινωνικής συμπεριφοράς, δηλαδή ένα κοσμικό νομικό σύστημα συνεπές με το Σχέδιο
- γ) εξήγηση για το πώς η κατάλληλη συμπεριφορά, με κατάλληλους κανόνες, οδηγεί στην μέγιστη εθνική ευημερία.

Αυτά τα τρία οδηγούν στα ζητήματα του αμερόληπτου παρατηρητή, της συμπάθειας, της ευπρέπειας, της αξίας, των συναισθημάτων και της ισορροπίας τους, δηλαδή στον πυρήνα της κοινωνικής και οικονομικής θεωρίας του Adam Smith.

1.2 Κοινωνική συγκρότηση – Κοινωνική οργάνωση

Οι αρχές ή κίνητρα, ανάγκες που επιβάλλουν στον άνθρωπο την είσοδό του στην πολιτική κοινωνία είναι δύο: *Κυριαρχία (Authority)* και *Ωφέλεια (Utility)*. Η πρώτη προέρχεται από την τάση και την ανάγκη για υπαγωγή σε κάτι το ανώτερο, ενώ η δεύτερη, έχοντας κατ'αρχήν τις ρίζες της στην ανάγκη για δικαιοσύνη και ειρήνη στην κοινωνία, καταλήγει σε ένα αίσθημα δημόσιας ωφέλειας, το οποίο προκαλεί την υπακοή των ατόμων [LJ (B), 12-18].

Πρόκειται για δύο αρχές οι οποίες έχουν τη βάση τους στις θεωρίες του Hobbes⁷⁰ και του Hume⁷¹, αλλά όμως μόνο μέχρι του σημείου της ανάγκης για υποστήριξη της αρετής και αποφυγή κάθε μορφής κακίας. Ο Smith αποδέχεται ότι ο άνθρωπος συγκρότησε στην κοινωνία για λόγους προστασίας και επιβίωσης⁷², αλλά διακρίνει και τη σημασία της αμοιβαίας

⁷⁰ "Leviathan". B. 18. σελ.159-170

⁷¹ Essays: "Of the origin of government", σελ.113-116

⁷² Παρόμοια είναι και η άποψη του Locke (B, II και III, σελ.339-352), αλλά και του Hutcheson ("System", III, chapter i, 1-ii-iv, σελ.212-222), ο οποίος συνδυάζει την ατέλεια και την διαφθορά των ανθρώπων με την ανάγκη ασφάλειας κι ευημερίας

συμπάθειας, η οποία διαφοροποιείται από τα εγωιστικά και φίλαυτα συναισθήματα και αποτελεί τη βάση του κοινωνικού βίου (TMS, VII, iii, 1). Στον κοινωνικό σχηματισμό δεν μετέχουν μεμονωμένες ατομικότητες, αλλά άτομα με τα οποία υπάρχει στενή σύνδεση και των οποίων η ευημερία και ασφάλεια εξαρτάται από την αντίστοιχη της κοινωνίας. Από τη συμπάθεια που αναπτύσσεται κατά την κοινωνικοποίηση, προκύπτει το *δημόσιο πνεύμα* (*public spirit*), ο *άνθρωπος που το εκφράζει* (*man of public spirit*) ο οποίος πρέπει να εξασφαλίζει την χρηστή διακυβέρνηση και ο *άνθρωπος του συστήματος* (*man of system*) (TMS, VI, ii).

Ακολουθώντας κατά ένα μέρος την παράδοση του Locke (ό.π., B, V), ο Smith παρακολουθεί την κοινωνική εξέλιξη εκ παραλλήλου με την ιδιοκτησία και τη συνδέει με τα ατομικά δικαιώματα [LJ (A), i, 9-26]. Κατά τη μετάβαση από το κατώτερο στάδιο κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης προς το ανώτερο, μεταβάλλονται ο τύπος και η σημασία της ιδιοκτησίας, τα δικαιώματα που προκύπτουν από αυτή και οι σχέσεις κυριαρχίας στην κοινωνία και προκύπτει η αναγκαιότητα πολιτικής διακυβέρνησης⁷³. Επί πλέον, το στάδιο κοινωνικής εξέλιξης που διανύεται καθορίζει τον τύπο διακυβέρνησης [LJ(A), iv, 1-39], της οποίας η τελειότερη μορφή εμφανίζεται στο στάδιο της εμπορευματικής κοινωνίας, εντός του πλαισίου της οποίας, δεδομένου ότι το εμπόριο ταυτίζεται με την ελευθερία (WN, III, iv, 5), συντελούνται πολιτικές επαναστάσεις, όπως η κατάργηση της φεουδαρχίας⁷⁴.

Η μεγάλη καινοτομία του Smith, η οποία επηρέασε και σοσιαλιστικές θεωρίες, έγκειται στη σύνδεση της κοινωνικής εξέλιξης με τις σχέσεις παραγωγής. Δεν συναντάται η ανάλυση τύπου Hobbes, σύμφωνα με την οποία υπάρχει μία βασική και αμετάβλητη αντίφαση μεταξύ της ανθρώπινης φύσης και της κοινωνίας προερχόμενη από μία υποτιθέμενη αντικοινωνική φύση του ανθρώπου. Ο άνθρωπος έχει μία εγγενή τάση για κυριαρχία⁷⁵ που του απαγορεύει να απαλλαγεί από φαινόμενα όπως η δουλεία [LJ(A), iii, 114-

⁷³ Andrew Skinner: Introduction στην έκδοση PENGUIN (1977) του WN, σελ.32-34

⁷⁴ John Salter: "Adam Smith on Feudalism, Commerce and Slavery", *History of Political Thought*, Vol.XIII, No.2, Summer 1992, σελ.221-237. Ο συγγραφέας του άρθρου ασχολείται με το ζήτημα της τάξης, της ελευθερίας και της καλής διακυβέρνησης, αναλύοντας την εξέλιξη των σχέσεων παραγωγής, εστιάζοντας κυρίως στο τρίτο βιβλίο του WN και στο κεφ.χί του πρώτου βιβλίου.

⁷⁵ Η άποψη αυτή έχει ομοιότητες με αντίστοιχη του Hobbes ("Leviathan", Α. 11, σελ.85-93), με τη διαφορά ότι ο Smith δεν εντάσσει την κυριαρχία στο συγκρουσιογενές στοιχείο της ανθρώπινης φύσης

118]), αλλά όμως οι ποιοτικές μεταβολές επέρχονται από τις αλλαγές στις σχέσεις παραγωγής και από τις ηθικές αρετές που είτε υπάρχουν έμφυτες είτε αναπτύσσονται.

Η λειτουργία του ατομικού συμφέροντος είναι σημαντική μέσα στο κοινωνικό γίνεσθαι (WN, I, ii) ως κινήτρου δράσης, αλλά δεν λαμβάνει την βαρύτητα που έχει στον Hume⁷⁶, όπου λειτουργεί ως το στοιχείο που προκαλεί τις συμβάσεις. Το πρόβλημα στη σχέση του ανθρώπου με την κοινωνία λύεται με στοιχεία ατομικιστικά, αφού το άτομο είναι η ύπατη αξία, αλλά όμως το δρων υποκείμενο παράγει αυτό που είναι καλύτερο για το ίδιο και την κοινωνία⁷⁷. Δεν υπάρχουν συμβολιακές διαπραγματεύσεις και το “αόρατο χέρι” δεν έχει σχέση με τις αντίστοιχες θεωρίες του Hobbes και του Locke ή τις συμβάσεις του Hume⁷⁸, αλλά σχετίζεται με λειτουργίες συναινετικού τύπου (*consensus*).

Από τη θεωρία των τεσσάρων σταδίων, ο Smith ορίζει την εμπορευματική κοινωνία ως το ανώτατο στάδιο εξέλιξης. Όμως, ο όρος “εμπορευματική” (*commercial*) δεν προσδιορίζεται μόνον οικονομικά, αλλά εμπεριέχει ένα κατά πολύ ευρύτερο κοινωνικό περιεχόμενο. Εκφράζει το αποτέλεσμα της επίτευξης καταμερισμού της εργασίας (WN, I, iv, 1-4), ο οποίος οδηγεί σε δίκαιη κατανομή του πλούτου και καλώς κυβερνώμενη κοινωνία (WN, I, I, 10), δηλαδή σε μία κοινωνία αρμονίας ατομικών συμφερόντων σύμφωνα με το σύστημα της ελεύθερης αγοράς, όπου συμβιβάζεται το ατομικό συμφέρον με την κοινωνική συνεργασία⁷⁹. Το ατομικό συμφέρον είναι ένα κοινωνικοποιητικό στοιχείο και συνιστά τη μετάβαση από το “*Theory of Moral Sentiments*”, προς το “*Wealth of Nations*”, όπου συγκροτείται η πολιτική κοινωνία που μπορεί να υλοποιήσει την ανάγκη για οικονομική ευημερία. Σ’ αυτό τον σχηματισμό η ελεύθερη ανταλλαγή παράγει το σύστημα “φυσικής” δικαιοσύνης, που είναι το ζητούμενο στις

⁷⁶ Treatise, III, part ii, sect.6, σελ.293-300 – part ii, sect.7, σελ.300-304, Vol.II

⁷⁷ Το σοφό και ενάρετο άτομο δεν ενδιαφέρεται μόνο για το δικό του συμφέρον, αλλά και για το κοινωνικό (TMS, VI, ii). Δηλαδή, μπορούμε να συναγάγουμε μία αριστοτελικού τύπου αμφίδρομη σχέση ατόμου και κοινωνίας

⁷⁸ Manicas, ό.π., σελ.45-47

⁷⁹ Διονύσης Γ. Δρόσος: “Αγορά και κράτος στον Adam Smith (Κριτική στην αναδρομική θεμελίωση του νεοφιλελευθερισμού)”. Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα-1994, σελ.17-25. Άλλοι ερευνητές, όπως ο Evensky και ο Heilbroner, θεωρούν ότι το ζήτημα της κοινωνικής αρετής από την ιδιωτική ανηθικότητα είναι κάτι το άλυτο (Evensky, ό.π., σελ.189-192)

αναλύσεις του “*Wealth of Nations*” (θεωρία της αξίας, εργασία, εμπόριο κλπ.). Γενικά, η μορφή που έχει μία πολιτική κοινωνία είναι κρίσιμη για τη διαμόρφωση του χαρακτήρα και των συναισθημάτων στους ανθρώπους που είναι μέλη της (TMS, V, ii), αφού μεταξύ πολιτισμένων εθνών καλλιεργούνται περισσότερο οι αρετές που θεμελιώνονται στην ανθρωπιά και γενικά διαφοροποιούνται τα πρότυπα για την κρίση του προσήκοντος κατά την συμπεριφορά (εδώ ο Smith αναφέρει και παρόμοιες απόψεις του Κικέρωνα).

1.3 Ορισμός και διαστάσεις της φυσικής ελευθερίας –

Κράτος και λειτουργίες του – Υποχρεώσεις του κυρίαρχου

Κατηγορηματικός ορισμός της φυσικής ελευθερίας δεν δίδεται από τον Smith, παρά μόνο περιγραφικός και σε διάφορα σημεία του WN. Το γεγονός ότι αναφέρεται στο “*προφανές και απλό σύστημα φυσικής ελευθερίας*” (WN, IV, ix, 51) σε συνδυασμό με τα οικονομικά συστήματα, το ότι το προεκτείνει σε όλες τις περιοχές της οικονομίας και της κοινωνίας, καθώς και ότι την προσδιορίζει στο πεδίο της οικονομικής δραστηριότητας του ανθρώπου ως κάτι που δεν παρεμποδίζει την άσκησή της, αποδεικνύει ότι ο Smith έχει κατά νου μία φυσική ελευθερία τύπου Hobbes⁸⁰, υπό την έννοια της απουσίας οποιουδήποτε εξωτερικού εμποδίου. Αυτό σημαίνει ότι μπορεί να επιλέξει κάποιος αυτό που τον συμφέρει⁸¹, αλλά όμως η οριοθέτηση γίνεται στα πλαίσια των νόμων κατά τα πρότυπα του Locke⁸². Επί πλέον, επειδή συνδέει την κοινωνική εξέλιξη με τις σχέσεις παραγωγής, εντάσσει την εύρυθμη λειτουργία του οικονομικού συστήματος στη δυνατότητα του ατόμου να δρα χωρίς περιορισμούς, εκτός από αυτούς που επιβάλλει η κοινωνικότητά του (βλ. κεφ. 4, 5 και 6). Το ζήτημα της ελευθερίας⁸³, που άλλοτε ο Smith την ονομάζει *τέλεια* (*perfect*) και άλλοτε *φυσική* (*natural*), τίθεται με όρους

⁸⁰ “Leviathan” A-14, σελ. 116-118 και B-21, σελ. 196-198

⁸¹ WN, I, vii (για τη διαμόρφωση της φυσικής τιμής προς την οποία θα πρέπει να τείνει η αγοραία) - WN, I, x (η ελευθερία αναφέρεται στη δυνατότητα ελεύθερης επιλογής απασχόλησης) - WN, II, ii (σε σχέση με τη διακίνηση κεφαλαίων) - WN, IV, v (για τον τρόπο που βλέπουν την Φυσική Ελευθερία οι επιδοτήσεις και οι διάφορες νομοθετικές ρυθμίσεις για τα καλαμπόκια) - WN, IV, vii (για τη σκοπιμότητα των αποικιών, την δουλεία και τα μονοπώλια) - WN, IV, viii (κριτική στο εμποριοκρατικό σύστημα) - WN, IV, ix (κριτική στους φυσιοκράτες)

⁸² IV-22-σελ.351, VI-57-σελ.369-370, VI-63-σελ.373-374

⁸³ Πέραν των επιρροών από το εγγύς πνευματικό του περιβάλλον, ο Smith αντιλαμβάνεται την ελευθερία και στην Στωική της διάσταση, δηλαδή τη δυνατότητα δράσης του ατόμου ΩΣ ΒΟΥΛΕΤΑΙ, που συνεπάγεται το διά του φυσικού νόμου κατοχυρωμένο δικαίωμα της αυτοπραγίας (βλ. Καραμπατζάκη-Περδίκη, ό.π., σελ.338)

οικονομικούς, αλλά ταυτόχρονα σχετίζεται με την εν γένει δράση του υποκειμένου, εκλαμβάνοντας χαρακτήρα πολιτικό⁸⁴. Ο Smith εκτιμά ότι λειτουργεί υπέρ του κοινωνικού συμφέροντος η μη παραβίαση ή καταπίεση της φυσικής ελευθερίας των ατόμων από τους νόμους, διαφορετικά η εφαρμογή τους καθίσταται *αντιπολιτική* (*impolitic*) και άδικη (WN, IV, V, 16).

Η προηγούμενη τοποθέτηση συνιστά τον πολιτικό περιορισμό υπέρ της ατομικής ελευθερίας και αποτελεί τον πυρήνα της φιλοσοφίας του Smith. Το σύστημα της φυσικής ελευθερίας εκτείνεται σε όλα τα πεδία της κοινωνικής ζωής και κυρίως στην οικονομική και αφορά όλα τα μέλη, από το ταπεινότερο μέχρι το πλέον ισχυρό (WN, IV, ix, 10-27 και 49-52). Συνεπώς, μπορεί να συναχθεί ότι η ελευθερία σχετίζεται με την τάξη και την ποιότητα της διακυβέρνησης, η οποία εμφανίζεται σε τρεις τύπους, ανάλογα με το πού ανήκουν οι τρεις εξουσίες, σύμφωνα με το σύστημα του Locke (XII, σελ.424-426):

Μοναρχική: όλες οι εξουσίες είναι στην κατοχή ενός ατόμου, του μονάρχη.

Αριστοκρατική: όλες οι εξουσίες κατέχονται από μία τάξη ατόμων, που διαφέρουν από το υπόλοιπο σώμα κατά την καταγωγή και την τάξη τους.

• **Δημοκρατία:** οι εξουσίες ασκούνται από ολόκληρο το σώμα των μελών της κοινωνίας.

Αυτός καθ'εαυτός ο τύπος διακυβέρνησης προσδιορίζεται από το στάδιο εξέλιξης⁸⁵, χωρίς όμως να γίνεται καθοριστικός για την προσέγγιση της ελευθερίας, όπως φαίνεται από την περίπτωση της Αγγλίας, όπου, ενώ συνδυάζονται κατά ιδανικό τρόπο τα τρία συστήματα [LJ(A), iv, 165-179 και V, 1-15], η ελευθερία αποτελεί το θεμέλιο του κυβερνητικού συστήματος⁸⁶. Τα κριτήρια αξιολόγησης της διακυβέρνησης προκύπτουν από το κατά πόσον πληρούνται οι στόχοι τους οποίους πρέπει να εξυπηρετεί μία κυβέρνηση [LJ(A), i, 1-9], που προσδιορίζονται ως εξής:

⁸⁴ Δρόσος (1994), σελ.45-46

⁸⁵ LJ(A), iv, 1-164 (ανάλυση κοινωνική, οικονομική και ιστορική για την εξέλιξη της κοινωνίας)

⁸⁶ Ο Smith αναφέρεται σε πλήρη ελευθερία: πολιτική (εκλέγειν και εκλέγεσθαι, οργάνωση του συστήματος, δικαιοσύνη, διακυβέρνηση κλπ.) και ατομική (λόγος, σκέψη, δράση)

- 1) Η διατήρηση της δικαιοσύνης, δηλαδή η προστασία των μελών της κοινωνίας από την παραβίαση της ατομικής ιδιοκτησίας. Αυτό αποτελεί την προστασία των τέλειων δικαιωμάτων [LJ(A), i, 10-23], με την έννοια που τους προσδίδει ο Hutcheson⁸⁷.
- 2) Η προώθηση της ευημερίας (*opulence*) του κράτους, που ονομάζεται πολιτειακή διακυβέρνηση (*police*) και αποτελείται από όλες τις παρεμβάσεις που σχετίζονται με την οικονομική ζωή της κοινωνίας⁸⁸.
- 3) Η εξασφάλιση ενός εισοδήματος για την ομαλή λειτουργία του κράτους.
- 4) Η προστασία του κράτους από εξωτερικές προσβολές.

Οι τέσσερις στόχοι δεν λειτουργούν μόνον οριοθετικά ως προς τις λειτουργίες της κυβέρνησης, αλλά μας προσφέρουν και τα όρια της ηθικότητας στην κυβερνητική δράση, με μία έμμεση αναφορά του κοινού καλού και του δημόσιου συμφέροντος⁸⁹, σε τρία επίπεδα⁹⁰:

- α) Υπό την αρνητική του διάσταση, ως ζήτημα προστασίας των συμφερόντων των πολιτών σε μία πολιτική μονάδα ή γεωγραφική περιοχή.
- β) Υπό τη θετική του αντίληψη, με την προσφορά διαφόρων υπηρεσιών οι οποίες θα οδηγήσουν στην ευημερία της κοινωνίας ως συνόλου.
- γ) Υπό την κυβερνητική λειτουργία, ως του ανεξάρτητου ρυθμιστή μεταξύ συγκρουόμενων συμφερόντων. Σε οικονομικούς όρους, στόχος είναι η τάξη της αγοράς ως σύστημα φυσικής ελευθερίας και σ' αυτή την περίπτωση η κυβέρνηση παίζει το ρόλο του βοηθού στο αόρατο χέρι⁹¹.

Δηλαδή, για τον υπέρμαχο του φιλελευθερισμού A.Smith, η κρατική λειτουργία περιορίζεται στο ελάχιστο, μέσα σ' ένα σύστημα που πρέπει να

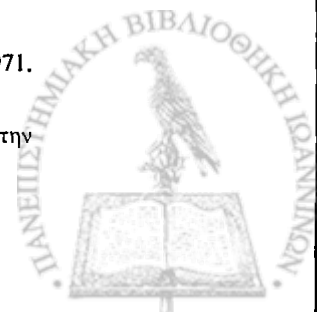
⁸⁷ "System", II, iii και xvi. Επίσης, στο II, iv, 3 (σελ.284 κ.ε.) προσφέρει τα χαρακτηριστικά της κοινωνικής ευημερίας που πρέπει να προωθείται

⁸⁸ Είναι ο στόχος που εγκαθιδρύει τον οικονομικό ρόλο της κυβέρνησης και τα όρια της δράσης της, όπως αναλύεται στο τελευταίο βιβλίο του WN

⁸⁹ Δρόσος, 1992, σελ.5-57

⁹⁰ R.S.Downie: "Roles and Values (An Introduction to Social Ethics)", Methuen & Co LTD, London-1971, σελ.94-103

⁹¹ "Blackwell Companions to Philosophy (αναφορές)" - Geoffrey Brehnan: "Economics", σελ.142-157. Κατά την άποψη του (σελ.133), ό,τι στον Smith είναι επιθυμητό έχει ωφελμιστικό χαρακτήρα

εξαρτάται ολοκληρωτικά από τις ελεύθερες δράσεις των ατόμων, διασφαλίζοντάς τους την προστασία της περιουσίας, την ελεύθερη λειτουργία της αγοράς και της παραγωγικής διαδικασίας και την ελευθερία στις συναλλαγές, οδηγώντας στη μέγιστη ικανοποίηση των ατόμων και, κατά συνέπεια, στην ατομική και κοινωνική ευημερία. Υπό τους περιορισμούς που τίθενται από την ηθική του θεωρία, ο Smith δεν διαφεύγει εντελώς από τις αρχές του ατομικισμού (τουλάχιστον στην οικονομική σφαίρα), δεδομένου ότι εξαρτά την κοινωνική πρόοδο από την ατομική δράση⁹², η οποία αποτελεί κύριο αίτιο της δίκαιης και σκόπιμης φυσικής ελευθερίας και στην υπηρεσία της η κυβέρνηση είναι ένα εργαλείο και όχι κάτι το παρεμβατικό⁹³. Εν τούτοις, οι κοινωνικές αξίες του ατόμου επιβάλλουν μία πρακτική η οποία είναι εκ φύσεως χαρακτηριστικό του, εφ'όσον συνδέεται με την επιθυμία του να ευχαριστείται και να αποφεύγει την προσβολή των συνανθρώπων του. Αυτή η διάθεση προκαλείται από ένα είδος άγχους απέναντι στην κοινή γνώμη, απαιτεί την επιδοκιμασία των συνανθρώπων και το αξιέπαινο του αμερόληπτου παρατηρητή (TMS, III, 2). Συνεπώς, σε τελευταία ανάλυση, υπάρχει μία προτεραιότητα του κοινωνικού έναντι του ατομικού και σαφώς δεν είναι η ιδιοτέλεια που κυριαρχεί στην ατομική δράση⁹⁴, ενώ το ατομοκεντρικό στοιχείο που παρατηρείται είναι η ένταξη των ατομικών δικαιωμάτων στην Πολιτική Κοινότητα, που είναι τμήμα της κοινωνικής διαβίωσης⁹⁵.

Σε συλλογικό επίπεδο, από την εισαγωγή του Τέταρτου Βιβλίου στο *"Wealth of Nations"* έχουμε την παρατήρηση ότι σκοπός της πολιτικής οικονομίας (όρος ο οποίος στον 18^ο αιώνα είχε ευρύτερη σημασία) είναι: α) η εξασφάλιση εισοδήματος στους ανθρώπους και β) η εξασφάλιση εισοδήματος στο κράτος για την προμήθεια των απαιτούμενων δημόσιων αγαθών. Σε συνδυασμό με την εφαρμογή της δικαιοσύνης και την εξασφάλιση της άμυνας, έχουμε μία πρώτη εικόνα για το πεδίο της κρατικής δράσης, στην οποία ο Κορλίρας⁹⁶ αποδίδει ωφελιμιστική διάσταση, γιατί αποσκοπεί στη μεγιστοποίηση της κοινωνικής ευημερίας, μέσα σε ένα σύστημα τέλει

⁹² Lukes. σελ.88-93

⁹³ Campbell. ό.π.. σελ.106-108

⁹⁴ Δρόσος-1990. σελ.27-34

⁹⁵ Haakonssen. ό.π.. σελ.130-135

ελευθερίας⁹⁷. Στο πολιτικό επίπεδο η ωφελμιστική προσέγγιση γίνεται μεγιστοποιητικά ως προς την ικανοποίηση όχι της ευχαρίστησης των ατόμων, αλλά της ικανοποίησης αναγκών στην δημόσια σφαίρα⁹⁸ και εντάσσεται στην *οικουμενιστική (universalist)* διάσταση του ωφελιμισμού⁹⁹.

Τα όρια της εξουσίας αυτού που την ασκεί (*sovereign*) προσδιορίζονται από τρεις υποχρεώσεις του (WN, IV, ix, 51-52):

- α) την προστασία της κοινωνίας από τη βία άλλων ανεξάρτητων κοινωνιών
- β) την κατά το δυνατόν προστασία κάθε μέλους της κοινωνίας από την αδικία ή την καταπίεση άλλων και την ακριβή εφαρμογή της δικαιοσύνης
- γ) την εκτέλεση δημόσιων έργων και ιδρυμάτων, που θα είναι προς όφελος ολόκληρης της κοινωνίας

Επειδή η πολιτική κοινωνία στηρίζεται στις αρχές της *εξουσίας (authority)* και της *ωφελιμότητας (utility)*, ο Smith δεν αποδέχεται τη συμβολαιακή θεώρηση του Locke¹⁰⁰, αλλά προσεγγίζει περισσότερο τον Hume¹⁰¹ εφ' όσον προσδίδει κυρίαρχο ρόλο στο καθήκον της πίστης σε μία εγκατεστημένη αρχή και τις αρχές που πρέπει να το χαρακτηρίζουν [LJ(A), V, 112-126]. Επίσης η αρχή της υπακοής, η οποία επιβάλλει στους ανθρώπους να προτιμούν τη δημόσια ωφέλεια από ό,τι την ατομική, δεν βασίζεται σε κάποιο συμβόλαιο, αλλά στην κυριαρχία ή την ωφελιμότητα, οπότε το πολίτευμα αντίστοιχα είναι μοναρχικό ή δημοκρατικό [LJ(B), 12-19]¹⁰². Αμεση συνεπαγωγή αυτού είναι η απόρριψη και της άλλης θέσης του Locke, της αντίστασης¹⁰³ και προσέγγιση του Hume, όπου-κατά κάποιον τρόπο-

⁹⁶ ό.π., σελ.29-37

⁹⁷ Skinner (Introduction). ό.π., σελ.77-82

⁹⁸ Brown. ό.π., σελ.26-33

⁹⁹ Scarre. ό.π., σελ.1-26. Οι άλλες διαστάσεις είναι: Ευημερίας (Welfarist), Συνεπειοκρατίας (Consequentialist), Συνολικότητας (Aggregative) και Μεγιστοποίησης (Maximising)

¹⁰⁰ VII, 95-102, σελ.392-398

¹⁰¹ Essays: "Of the original contract", σελ.443-460 και "Of the first principles of the Government", σελ.109-113. Οι απόψεις του Hume εκτίθενται αναλυτικά στο "Treatise" (III, part II και sections: 7, 8, 9, 10, σελ.300-328, Vol.II), όπου τεκμηριώνεται η θεμελίωση της πολιτικής κοινωνίας στην υποταγή και σε μία μορφή συναίνεσης. Η ηθική διάσταση της υποταγής και η κοινωνική ωφελιμότητα της κυβέρνησης

¹⁰² Δεδομένου ότι η εξελεγμένη μορφή κοινωνίας προσεγγίζει την δημοκρατικού τύπου διακυβέρνηση, συνάγεται ότι ο Smith αποδέχεται κατά κάποιο τρόπο ότι στην ελεύθερη αγορά η ωφελιμότητα παίζει σημαντικό ρόλο στη λειτουργία του συστήματος

¹⁰³ XIII, σελ.426-433

υποβάλλεται παραίτηση από το φυσικό δικαίωμα της ελευθερίας¹⁰⁴, εκτός από έκτακτες περιστάσεις [LJ(A), V, 128-149 και LJ(B), 91-99], οι οποίες σχετίζονται με την παραβίαση των όρων υπό τους οποίους ασκεί τα καθήκοντά του ο κυβερνήτης¹⁰⁵. Δηλαδή, ο Smith υπαινίσσεται μία κοινωνία υπό διαρκή μεταβολή, η οποία εξαρτάται από τη μορφή της δημόσιας συνείδησης των ατόμων που την απαρτίζουν, από το στάδιο εξέλιξης που έχει προσεγγίσει και από την προφανή τάση του ανθρώπου και της κοινωνίας για πρόοδο¹⁰⁶. Σ' αυτή τη διαδικασία ο Heilbroner διακρίνει έναν ιδιόμορφο τύπο δυναμισμού κυκλικής μορφής, όπου η μεν διαδικασία μεγέθυνσης και συσσώρευσης έχει δυσμενείς επιπτώσεις στην ταξική διαστρωμάτωση, η δε τέλεια ελευθερία οδηγεί σε προγενέστερα στάδια ιστορικής διαδικασίας¹⁰⁷.

¹⁰⁴ Essays: "Of passive obedience", σελ.460-464

¹⁰⁵ Βασικά πρόκειται για συναινετική απεμπόληση του φυσικού δικαιώματος της ελευθερίας με αντάλλαγμα τη φυσική και κοινωνική προστασία

¹⁰⁶ E.J.Harpham: "Liberalism, Civic Humanism and the Case of Adam Smith", *C.A.*, Vol.V, σελ.278-296

2. Συνοπτική ανάπτυξη της Σμιθιανής ηθικής θεωρίας

Το προφανές χαρακτηριστικό της ηθικής του Adam Smith είναι η θεμελίωσή της στο ηθικό συναίσθημα, με αναγωγή της ηθικής βούλησης στο αυθυπόστατο συναίσθημα της συμπάθειας, η οποία εκφράζει ένα ένστικτο κοινωνικότητας απέναντι στο εγωιστικό άτομο του Hobbes¹⁰⁸ και αποτελεί το πρωταρχικό ελατήριο της ηθικής πράξης. Η αξιολόγηση της ηθικής πράξης γίνεται βάσει της διάθεσης και του φρονήματος του πράττοντος και όχι βάσει των αποτελεσμάτων της ενέργειάς του, ενώ οι ηθικές κρίσεις μπορούν να γίνουν πλήρως κατανοητές μόνον εάν αντιληφθούμε την κοινωνία εντός της οποίας ζουν οι άνθρωποι¹⁰⁹.

Κατά τον Campbell¹¹⁰ η ανθρωπολογική θεωρία του Smith κείται μεταξύ του ακραίου ατομικισμού του Hobbes (συμφέρον, τάση για συναλλαγή κλπ.) και των περισσότερο ολιστικών κοινωνικών θεωριών του 19^{ου} αιώνα, τύπου Spenser, Durkheim, διότι διαπιστώνει την ύπαρξη κοινωνικών κανόνων οι οποίοι διευθύνουν το ίδιο συμφέρον, περιορίζουν τον εγωισμό και ενδυναμώνουν την αγαθοθέλεια (*benevolence*)¹¹¹, κατασκευάζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο μία ζωή επί συναινετικής βάσης. Παρόμοια είναι και η άποψη του Δρόσου¹¹², ο οποίος απορρίπτει ότι στη θεωρία του Smith επικρατεί μία άμεση σύζευξη του ατομικού ωφελιμισμού με τον κοινωνικό, γιατί η ανθρώπινη πρακτική δεν βασίζεται μόνο στο ατομικά ωφέλιμο¹¹³. Πράγματι, εάν εστιάσουμε στις τάσεις που καθιστούν τον άνθρωπο κοινωνικό όν, αποδεικνύεται η ορθότητα της θέσης. Εάν, όμως, αναλογισθούμε το οικονομικό όν του Smith και τις συνθήκες υπό τις οποίες προκαλείται η

¹⁰⁷ Robert L. Heilbroner: "The paradox of progress: Decline and decay in the Wealth of Nations", *Journal of the History of Ideas*, Vol. XXXIV, April-June 1973, σελ. 243-262

¹⁰⁸ Ε.Π. Παπανούτσου: "Ηθική" (Πέμπτη Έκδοση), Τ.Β'. Εκδόσεις ΔΩΔΩΝΗ. Αθήνα-Γιάννενα 1995, σελ. 372-380

¹⁰⁹ Haakonssen. ό.π.. σελ. 231-232

¹¹⁰ ό.π.. σελ. 97-98

¹¹¹ Ως απόδοση του όρου *benevolence* προτιμώ το "αγαθοθέλεια" αντί του "ευμένεια", διότι με τον πρώτο υπονοείται το στοιχείο της βούλησης. Μία άλλη απόδοση, επίσης πρόσφορη, θα ήταν το "αγαθή προαίρεση"

¹¹² ό.π., 1992, σελ. 7-12

¹¹³ Ο Κορλίρας (ό.π., σελ. 11-21) υποστηρίζει το αντίθετο, διότι ο ατομικός ωφελιμισμός είναι προϋπόθεση για την επίτευξη της μέγιστης κοινωνικής ωφέλειας

πρόοδος, τότε ακολουθούμε την αντίθετη. Η προσφορότερη θέση είναι η συνδυασμένη, βασιζόμενη στα τρία επίπεδα συμπεριφοράς του Dewey¹¹⁴:

- α) συμπεριφορά η οποία παρακινείται από διάφορες βιολογικές, οικονομικές ή άλλες μη ηθικές παρορμήσεις ή ανάγκες και έχει σημαντικά ηθικά αποτελέσματα
- β) συμπεριφορά κατά την οποία το άτομο αποδέχεται με σχετικά μικρή σκέψη τα πρότυπα και τις μεθόδους της ομάδας του, όπως είναι ενσωματωμένα στα ήθη και έθιμα (φάση εθισμού)
- γ) συμπεριφορά κατά την οποία το άτομο θεωρεί και κρίνει για τον εαυτό του, αναλογίζεται κατά πόσον ένας σκοπός είναι ορθός ή εσφαλμένος, αποφασίζει, επιλέγει και δεν αποδέχεται τα πρότυπα της ομάδας του χωρίς συγκατάθεση (συνειδητό στάδιο ηθικής επιλογής και απόρριψης)

Σ' αυτό το πλαίσιο εντάσσεται και η ηθική του Adam Smith, βάσει του ορισμού της (κατά Dewey, ό.π.) ως σπουδής της εσωτερικής διαδικασίας που προσδιορίζεται από εξωτερικές καταστάσεις ή που μεταβάλλει αυτές τις εξωτερικές καταστάσεις και της εξωστρεφούς συμπεριφοράς ή θεσμού που προσδιορίζεται από την εσωτερική πρόθεση ή που επηρεάζει την εσωτερική κατάσταση.

2.1. Γενικές θεωρήσεις του Smith για την ηθική

Ακολουθώντας την αρχαία ελληνική διαίρεση (ιδιαίτερα στωικής προέλευσης)¹¹⁵, διακρίνει τρεις κλάδους φιλοσοφίας: φυσική φιλοσοφία, ηθική φιλοσοφία και λογική "όπως γίνεται αποδεκτή από την φύση των πραγμάτων" (WN, V, i, part iii, article 2, 23)¹¹⁶. Η ηθική φιλοσοφία είναι η επιστήμη που ασχολείται με

¹¹⁴ John Dewey: "Theory of the Moral Life". Irvington Publishers Inc., New York-1980. Introduction

¹¹⁵ Jean-Baptiste Gourinat: "Οι Στωικοί για την ψυχή". Μτφ.: Κων/νος Ν. Πετρόπουλος. Εκδόσεις ΚΑΡΔΑΜΙΤΣΑ. Αθήνα-1999. σελ.13-26

Βλ. και Καραμπατζάκη-Περδίκη, ό.π., σελ.43-53

¹¹⁶ Από την ανάλυση που γίνεται στο συγκεκριμένο χωρίο, είναι σαφές ότι ο Smith με την σειρά αυτή υπαινίσσεται και την ιεράρχηση των τριών κλάδων: από τα φαινόμενα της φύσης (ΦΥΣΙΚΗ), οδηγούμαστε στην εξήγησή τους και στον προσδιορισμό των κανόνων που διέπουν αυτά (ΛΟΓΙΚΗ) και την ανθρώπινη συμβίωση και συμπεριφορά (ΗΘΙΚΗ). Η κατάταξη αυτή είναι σε συνάφεια με την στωική παράδοση και ευνοεί την αναγωγή στο ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΝ του ανθρώπου κατά τα πρότυπα του Μάρκου Αυρήλιου. Η ιεράρχηση και η

την ανθρώπινη φύση και τις συνδετικές γραμμές της κοινωνικής ζωής και ειδικότερα με την ευτυχία και την τελειοποίηση του ανθρώπου, ο οποίος γίνεται αντιληπτός όχι μόνο ως άτομο, αλλά ως μέλος μιας οικογένειας, ενός κράτους και της μεγάλης κοινωνίας της ανθρωπότητας (WN, V, i, part iii, article 2, 30). Από αυτή την περικοπή προκύπτει ότι η ηθικότητα στον Smith συνάγεται από μία γνήσια κοινωνική κατάσταση της ανθρώπινης φύσης, η οποία στο TMS ορίζεται ως **συντροφικότητα/σύμπνοια ή και φιλαλληλία (fellow-feeling)**, απορρίπτεται η φιλαυτία (TMS, I, i, 2) και ότι, τελικά, η ανθρώπινη φύση χαρακτηρίζεται από κάποιες κοινωνικές ιδιότητες (fellow-feeling). Αυτές, οδηγούν το άτομο να ενδιαφέρεται για την κατάσταση και τις απόψεις των άλλων¹¹⁷, καταλήγοντας στην ηθική, την δικαιοσύνη και την κοινωνία¹¹⁸, όπου η δικαιοσύνη είναι το θεμέλιο της κοινωνικής τάξης.

Κατά τον Heilbroner¹¹⁹, από τα γραπτά του Smith προκύπτει ότι η πρωτογενής φύση του ανθρώπου έχει δύο όψεις:

- α) αυτή που εμφανίζεται στο κεφάλαιο με τίτλο "*Of the External Senses*" στο *Essays* (σελ.135 κ.ε.) και αποτελεί το σύνολο των αισθητηριακών ικανοτήτων του ανθρώπου.
- β) αυτή που προσδιορίζεται με τον όρο "*πάθη*" (TMS, I, ii, 1-5), τα οποία αποτελούν ένα ακατέργαστο υλικό όπου η κοινωνικοποιητική διαδικασία εφαρμόζεται και επεξεργάζεται τα αποτελέσματά της και στα οποία μπορούν να συμπεριλαμβάνονται το "αόρατο χέρι" και η "συμπάθεια"¹²⁰.

Στην πρώτη κατηγορία ανήκει η ικανότητα του ανθρώπου να σκέφτεται λογικά και μαζί με τα πάθη διαποτίζει την διαδικασία κοινωνικοποίησης¹²¹. Ο

σύνδεση μεταξύ των τριών κλάδων είναι εμφανής τόσο στο "*History of Astronomy*" (Section iii: Of the Origin of Philosophy), όσο και στο δοκίμιο "*History of Ancient Logics and Metaphysics*" (Essays, ό.π., σελ.118-129). Ειδικά στο τελευταίο, αξιολογεί και την ολιστική του προσέγγιση, ορίζοντας το αντικείμενο της φιλοσοφίας στα *Είδη (Species)* και τις *Οικουμενικότητες (Universals)* και όχι στα *Άτομα (Individuals)* και συνδέοντας τους Στωικούς με τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη

¹¹⁷ Η συμπάθεια του Smith είναι αντιηδονιστική και έκφραση της κοινωνικότητας του ατόμου. όπως η ΟΙΚΕΙΩΣΙΣ των Στωικών (Καραμπατζάκη-Περδίκη, ό.π., σελ.214-216)

¹¹⁸ L.Billet: "The just Economy: The Moral Basis of the Wealth of Nations", *C.A. Vol.II*, σελ.205-220. Κατά τον Billet, η δικαιοσύνη στον Smith είναι ο κρίσιμος δεσμός μεταξύ της κοινωνικής του φιλοσοφίας και της πολιτικής του οικονομίας

¹¹⁹ R.L.Heilbroner, *C.A.*, σελ.122-134

¹²⁰ Heilbroner, ό.π., σελ.124-125

¹²¹ Τα πάθη στον Smith είναι: *σωματικά* (μπορεί να οφείλονται και στην φαντασία), αυτά που οφείλονται στην *φαντασία* (σ' αυτά εντάσσονται η αγάπη και ο φόβος), τα *αντικοινωνικά* (π.χ. μίσος, μνησικακία), τα *κοινωνικά*

Λόγος εντάσσεται στις περισσότερο χρήσιμες ιδιότητες του ανθρώπου (TMS, IV, ii, 6):

- α) **Λόγος και Νόηση** (*superior reason and understanding*), διά των οποίων έχουμε την ικανότητα να διακρίνουμε τις απόμακρες συνέπειες όλων των πράξεών μας και να προβλέπουμε το αποτέλεσμά τους.
- β) **Αυτοκυριαρχία**¹²² (*self-command*), διά της οποίας έχουμε τη δυνατότητα να απέχουμε από την παρούσα *ικανοποίηση* (*pleasure*) ή να υποφέρουμε την παρούσα *οδύνη* (*pain*), με σκοπό να επιτύχουμε μία μεγαλύτερη ικανοποίηση ή να αποφύγουμε μεγαλύτερη οδύνη σε κάποια μελλοντική στιγμή. Δηλαδή, η αυτοκυριαρχία επιτυγχάνεται σαφώς διά του ελέγχου της λογικής επί των παθών.

Η συνένωση αυτών των δύο ιδιοτήτων συνιστά την αρετή της **σύνεσης** (*prudence*), η οποία είναι η πλέον χρήσιμη από όλες τις αρετές για το άτομο.

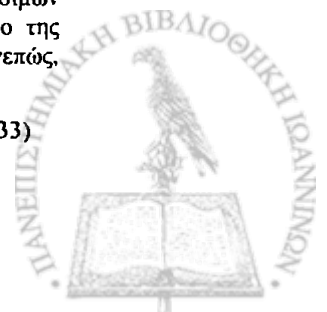
Από τον Λόγο, σε συνδυασμό με την ψυχολογική κατάσταση η οποία διεγείρει τα πάθη, γεννιάται η **συμπάθεια** (TMS, I, i, 1, 10 – i, 2, 5), ενώ η **ηθική αίσθηση** (*moral sense*) συνιστά μία ιδιάζουσα αντιληπτική δύναμη, η οποία μας προσφέρει τη δυνατότητα διάκρισης μεταξύ επιθυμητού και απεχθούς, ηθικού και ανήθικου, ορθού και εσφαλμένου (TMS, VII, 1, 4 και TMS, VII, iii, 3, 5). Το **ηθικό συναίσθημα** (*moral sentiment*) προκύπτει από την ηθική αίσθηση, διότι καθοδηγεί τις κρίσεις του ανθρώπου και εγείρει τον θαυμασμό και την επιδοκιμασία των άλλων (TMS, VII, iii, 3, 10), ενώ η ηθική σταθερά που παράγεται είναι η **αναζήτηση της αμεροληψίας**, οι συνθήκες της οποίας εξαρτώνται από την ιστορικά δεδομένη κοινωνική κατάσταση¹²³.

Συνεπώς, κατά τον Smith οι αρχές της ηθικής θα πρέπει να αναζητηθούν σε δύο ζητήματα (TMS, VII, i, 3-4):

(γενναιοδωρία, ανθρωπιά, ευγένεια, συμπόνοια, αμοιβαία φιλία και εκτίμηση) και τα εγωιστικά. Η τελική τους αξιολόγηση γίνεται στα πλαίσια της κοινωνικής κατάστασης του ανθρώπου με τη λειτουργία των χρήσιμων ιδιοτήτων και των αρετών του. Π.χ. στα σωματικά πάθη, η *εγκράτεια* (*temperance*) αποτελεί στοιχείο της αυτοκυριαρχίας, ενώ στα κοινωνικά, τα αντικοινωνικά και τα εγωιστικά εμπλέκεται η *συμπάθεια*. Συνεπώς, μπορούμε να συναγάγουμε ότι η αξιολόγηση των παθών έχει μία συνεπειοκρατική διάσταση

¹²² Η αυτοκυριαρχία σχετίζεται με την ΑΠΑΘΕΙΑ των Στωικών (Καραμπατζάκη-Περδίκη, ό.π., σημ.3, σελ.233)

¹²³ Haakonssen, ό.π., σελ.231-232

- α) Στο κατά πόσον η αρετή συνίσταται στην αγαθοθέλεια του Hutcheson¹²⁴.
- β) Στο κατά πόσον ο ενάρετος χαρακτήρας εμπεριέχει: i) την φιλαυτία (*self-love*)¹²⁵, οπότε ένας τέτοιος χαρακτήρας επί το πλείστον προωθεί το ίδιο συμφέρον ή τον Λόγο και υπάρχει δυνατότητα διάκρισης της διαφοράς μεταξύ αλήθειας και ψεύδους, ii) μία ιδιάζουσα δύναμη που λέγεται *ηθική αίσθηση* (*moral sense*) ή iii) μία άλλη αρχή της ανθρώπινης φύσης που είναι η συμπάθεια ή κάποια παραλλαγή της¹²⁶.

Είναι προφανές ότι η ηθική θεωρία του Smith σχετίζεται τόσο με μία αίσθηση ακριβοδικίας, όσο και με μία δημόσια εκτίμηση. Αυτό οδηγεί στην ουσία της ηθικής, που είναι το καθήκον της εκτέλεσης αυτού που επιδοκιμάζεται, σύμφωνα με την αντιπροσώπευση του Αμερόληπτου Παρατηρητή. Το τελικό κριτήριο της αρετής είναι η ευχαρίστηση αυτού του παρατηρητή, αλλά όμως και η ευχαρίστηση του δρώντος υποκειμένου στο να πράττει αυτό που του προκαλεί ευχαρίστηση είναι εξίσου σημαντικό ως προς τον προσδιορισμό της αρετής¹²⁷. Δηλαδή, η ηθική αξιολόγηση αναζητά δρώντα υποκείμενα με ορθά κίνητρα, τα οποία δεν είναι ορθά εκ των αποτελεσμάτων που παράγουν, αλλά επειδή κατευθύνονται προς επιτεύξιμους ηθικούς σκοπούς, κάτι που αποτελεί και απόπειρα αποδέσμευσης από τις ωφελιμιστικές διαστάσεις της ηθικής θεωρίας του Hume¹²⁸ (TMS, IV). Γενικότερα, η πρόθεση της ηθικής θεωρίας του Smith είναι να δείξει τη διάθεση και την καταλληλότητα του ανθρώπου για την

¹²⁴ "System". I, V, σελ.7-9: κατά την υποδιαίρεση των πράξεων της βούλησης σε εγωιστικές και αγαθοθείς, ο Hutcheson αποδέχεται την υπεροχή των δεύτερων, ως αυτών που οδηγούν στην κοινή ευτυχία

¹²⁵ Ο Hume συσχετίζει τη φιλαυτία, καθώς και το ίδιο *συμφέρον* (*self interest*) με το συμφέρον της κοινότητας ("Enquiry", V, ii, σελ.206-207)

¹²⁶ Τα δύο ερωτήματα προαναγγέλλουν την εκτεταμένη ανάλυση που ακολουθεί και κλείνουν το TMS. Ουσιαστικά αναδιατυπώνονται ως εξής:

α) ποια είναι η φύση της Αρετής

β) πώς προκύπτει η αρχή της Επιδοκμασίας

Η εξέταση και η κριτική των διαφόρων συστημάτων γίνεται με σκοπό την αιτιολόγηση της δικής του θεωρίας.

¹²⁷ Hope, ό.π., σελ.83-88. Στο ίδιο σημείο, ο Hope κάνει μικρή αναφορά στις επιρροές του Smith από τον Hutcheson και τον Hume στα ζητήματα της ηθικής θεωρίας (συμπάθεια, αγαθοθέλεια, φιλαυτία, αρετή). Από τον Hutcheson παίρνει την σημασία της επιδοκμασίας από τον παρατηρητή και απορρίπτει την αγαθοθέλεια ως μοναδικό ηθικό κίνητρο. Από τον Hume δέχεται τη συμπάθεια ως στοιχείο της επιδοκμασίας, αλλά την προεκτείνει στο επίπεδο του ηθικού κινήτρου και δεν δέχεται την ωφέλεια ως κίνητρο ηθικής

¹²⁸ "Treatise". III. part i, sect 2, σελ.247 και part iii, sect 1, σελ.334, Vol.II – "Enquiry" (sect.V: Why Utility pleases, σελ.202-217). Επίσης, στο "Enquiry" (I, σελ.172 – II, i, σελ.174 – II, ii, σελ.176-179) ο Hume δέχεται ότι ο Λόγος και το Συναισθημα εμπλέκονται σε όλα σχεδόν τα ηθικά ζητήματα και ότι από όλες τις κοινωνικές αρετές προκύπτει η Ωφέλεια

κοινωνία και γι'αυτόν τον λόγο αναζητά τις συγκεκριμένες τάσεις της ανθρώπινης φύσης, που κατευθύνουν τον άνθρωπο προς αυτήν.

Για τον Hutcheson, η ηθική δεν είναι ένα ζήτημα ιδιοτέλειας και η αρετή δεν βρίσκεται μόνο στην ευχαρίστηση, αλλά και στην αγάπη των άλλων, κάτι που οδηγεί στην ωφελιμιστικής προέκτασης επιδίωξη της ευτυχίας μας. Για τον Hume, η φιλαυτία είναι αυτή που παράγει την συμπάθεια και την αγαθοθέλεια και υπάρχει μία στενή σχέση μεταξύ ηθικότητας και ωφελιμότητας¹²⁹. Ο Smith κινείται μεταξύ αυτών των δύο απόψεων και αποκαθιστά το συνειδητό στοιχείο ως πηγή της αρετής, δεν δέχεται την αγαθοθέλεια ή το ίδιο συμφέρον ως σημεία αναφοράς για τους κοινωνικούς κανόνες και αποδεικνύει ότι κύριος στόχος του να είναι κάποιος ενάρετος είναι να ευχαριστεί αυτόν που θα έκανε το ίδιο (αρχή της ανταπόδοσης). Κριτήριο της αρετής είναι η ευχαρίστηση του ιδεατού παρατηρητή, αλλά ταυτόχρονα και η επιδίωξη του δρώντος υποκειμένου να πράττει αυτό που είναι για το ίδιο ορθό είναι εξίσου σημαντικό στον προσδιορισμό της αρετής. Ωστόσο, παρά το ότι μετριάζεται και ισορροπεί το ζήτημα της ηθικής μεταξύ ατομικού και κοινωνικού, δεν εξαλείφεται το ωφελιμιστικό στοιχείο, διότι χωρίς αυτό δεν μπορεί να υπάρξει το (αρκετά δυναμικό) κοινωνικό του σύστημα.

2.2. Θέση και σημασία της συμπάθειας στο ηθικό σύστημα του Smith – Οι διαστάσεις της

Η “συμπάθεια” ορίζεται ως «μία εκ φύσεως αρχή (*principle of his nature*) του ανθρώπου, που τον κάνει να ενδιαφέρεται για την τύχη των άλλων και καθιστά την ευτυχία τους απαραίτητη γι' αυτόν, παρ' ότι δεν αποκομίζει τίποτε εκτός από την ευχαρίστηση της παρατήρησής της» (TMS, I, i, 1). Δεν έχει καμία σχέση με τον οίκτο και την συμπόνια, ούτε με την φιλαυτία, αλλά προέρχεται από την συντροφικότητα/φιλαλληλία (*fellow feeling*), η οποία βασίζεται στο ενδιαφέρον μας για την κατάσταση των άλλων (TMS, I, i, 2). Συνεπώς, η “συμπάθεια” μπορεί να θεωρηθεί ως ένα μέσον επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων και αποτελεί τη βάση της ηθικότητας, είναι δε δυνατό να ορίζεται ως μία ανταπόκριση

συναισθημάτων, η οποία προσφέρει ευχαρίστηση στα άτομα και τα βοηθά να φθάσουν σε μία δι-ατομική συμφωνία, αναφορικά με τα πρότυπα της ηθικής επιδοκιμασία¹³⁰. Επίσης, μία ευρεία μορφή συμπάθειας είναι η φαντασία και ο αναστοχασμός (*reflection*) για τις περιπτώσεις που «δεν έχουμε άμεση εμπειρία του πώς αισθάνονται οι άνθρωποι, δεν μπορούμε να σχηματίσουμε ιδέα για τον τρόπο κατά τον οποίο επηρεάζονται, αλλά υποθέτουμε πώς θα αισθανόμασταν σε μία παρόμοια κατάσταση» (TMS, I, i, 2).

Δεδομένου ότι ο Smith διερευνά τη θέση του ατόμου μέσα στο κοινωνικά σύνολο και η ηθική του αναζητά δρώντα υποκείμενα με ορθά κίνητρα, συνάγεται ότι η αποδοχή αυτών των κινήτρων είναι το κύριο στοιχείο που κρίνει την ηθικότητα και αποδίδεται με την ηθική επιδοκιμασία (*moral approval*), η οποία συνδέεται στενά με την “συμπάθεια”, γιατί προϋποθέτει μία μορφή ταύτισης με τον άλλο. Η επιδοκιμασία είναι η κοινωνικοποιός ανάγκη του ανθρώπου και βασίζεται στην *αίσθηση του προσήκοντος* (*sense of propriety*¹³¹), της οποίας η πρακτική σημασία έγκειται στο ότι το δρων υποκείμενο δεν κάνει μόνο αυτό που είναι πρόπον, αλλά και αυτό που είναι αποδεκτό από έναν δράστη και έναν κρίνοντα. Δηλαδή, η αίσθηση του προσήκοντος παίρνει τη μορφή της συλλογικής επιδοκιμασίας, δεδομένου ότι υπαινίσσεται μία μορφή κριτικής στη βάση της προσωπικής υποχρέωσης για δράση εντός αναμενόμενων αρχών. Αυτό σημαίνει ότι κατά την αξιολόγηση του προσήκοντος και όχι μιας πράξης, οι άνθρωποι τελούν υπό μία μορφή συμπάθειας ως προς το πώς πρέπει να δρουν, διότι δεν είναι δυνατό να απαιτεί κάποιος ευπρεπή δράση αν δεν είναι διαθέσιμος και ο ίδιος για κάτι παρόμοιο¹³². Η πηγή της “συμπάθειας” εντοπίζεται στην ύπαρξη ενός *αμερόληπτου παρατηρητή* (*impartial spectator*), ο οποίος διακρίνεται στον *άνθρωπο εντός μας* (*man within*) και τον *άνθρωπο εκτός* (*man without*) και σχετίζεται με την επιθυμία για *επιβράβευση* (*praise-worthiness*). Τα

¹²⁹ James Seth: “Scottish Moral Philosophy”. *The Philosophical Review*. Vol.VII, Number 6, Whole Number 42, November 1898. σελ.561-582

¹³⁰ Eugene Heath: “The Commerce of Sympathy: Adam Smith on the Emergence of Morals”. *Journal of the History of Philosophy*, Vol.3, No:3, July 195. σελ.447-466

¹³¹ Η απόδοση του όρου δανεισμένη από τον Δρόσο (1992, σελ.14). Κατ’ άλλους αποδίδεται ως *ευπρέπεια* και ως *ορθοπραξία*. Επειδή και οι τρεις όροι είναι δόκιμοι, στην ανάλυση που ακολουθεί χρησιμοποιείται αυτός που κρίνεται ότι αρμόζει κατά περίπτωση.

πραγματικά ή πιθανά αποτελέσματα μιας πράξης είναι η αξία ή απαξία της (*merit/demerit*), που αποτελούν βασικές αρχές της ηθικότητας και πηγές της δικαιοσύνης. Η σχέση της με την συμπάθεια συνίσταται στο ότι συνδυάζει τη συμπάθεια του δρώντος με τη συμπάθεια του αποτελέσματος που προκαλείται στον αποδέκτη της δράσης¹³³.

Βασισμένος σε αντίστοιχη άποψη του Hutcheson¹³⁴, ο Hume θεωρεί την συμπάθεια ως τη βάση για την επιδοκίμασία της αγαθοθέλειας (*benevolence*), καθώς και άλλων ηθικών αρετών. Είναι η επικοινωνία μεταξύ αισθημάτων, συναισθημάτων, παθών και μία πολύ ισχυρή αρχή της ανθρωπίνης φύσης που αποτελεί την κύρια πηγή των ηθικών διακρίσεων (*moral distinctions*). Αυτό συνεπάγεται ότι κάθε τι το ενάρετο, στον Hume αναγνωρίζεται λόγω της συμπάθειας, η οποία όμως δεν σχετίζεται με τη φύση της πράξης, αλλά με το αποτέλεσμα που παράγεται επί του αποδέκτη της¹³⁵. Ο Smith, παρόμοια θεωρεί τη συμπάθεια ως τη βάση της ηθικής επιδοκίμασίας και την χαρακτηρίζει ως την ηθική κρίση, η οποία προκύπτει από την υπερπήδηση των εμποδίων της ατομικότητάς μας και τη συμμετοχή στα αισθήματα των άλλων, ενώ τα ηθικά πρότυπα που σχηματίζει το άτομο είναι αυτά που βρίσκει γύρω του και συνδέονται αναπόσπαστα με την κοινωνία. Δηλαδή, σε σχέση με την συμπάθεια του Hume, ο Smith μεσολαβεί τη δική του με τον αμερόληπτο παρατηρητή, ο οποίος συνιστά μία προσωποποίηση αυτού που είναι μόνιμο, οικουμενικό, ορθολογικό και φυσικό¹³⁶. Ο αμερόληπτος παρατηρητής είναι ο θεματοφύλακας των κανόνων της ηθικότητας και οι προσωποποιήσεις του μπορούν να είναι συμπάθειες που προωθούν την ύπαρξη του ανθρώπου στην κοινωνία. Σύμφωνα με τον Morrow¹³⁷, η συμπάθεια στον Smith είναι ένα ζήτημα πολύ σοβαρό για την ηθική φιλοσοφία του 18^{ου} αιώνα, δεδομένου ότι:

¹³² Hope, ό.π., σελ.88-94: Πιστεύει ότι το νόημα του προσήκοντος για τον Smith είναι η αποδοχή από τους ανθρώπους των ίδιων αρχών και ότι μία διαφορετική άποψη του αντικειμένου είναι η αξία/απαξία, ανταμοιβή/τιμωρία (αυτό εξηγεί και την αρχή της δικαιοσύνης).

¹³³ TMS, II. Section i (Of the Sence of Merit and Demerit)

¹³⁴ System. I, 2, iii, σελ.19-21

¹³⁵ "Treatise" (II, i, 12, σελ.113-117), (II, ii, 5, σελ.145-152), (III, iii, 1, σελ.334-339), (III, iii, 2, σελ.349), (III, iii, 6, σελ.371-374), Vol.II

¹³⁶ Glen R.Morrow: "The Significance of the Doctrine of Sympathy in Hume and Adam Smith", *The Philosophical Review*, Vol.XXXII, Number 1, Whole Number 187, January 1923, σελ.51-79

¹³⁷ ό.π., σελ.70-78

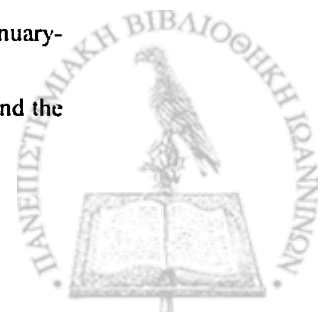

- α) έδειξε το σφάλμα της θέσης του ζητήματος που συνδέεται με τη σχέση του ατόμου με την κοινωνία (και το κράτος)
- β) πρότεινε μία άλλη λύση στον δυισμό μεταξύ λογικού και αίσθησης
- γ) εξέθεσε τον μονοδιάστατο χαρακτήρα μιας φιλοσοφίας που ερμηνεύει την αλήθεια με όρους αφηρημένων προτάσεων και δεν συμφωνεί με την ιστορία και τους υφιστάμενους θεσμούς που από μόνοι τους μπορούν να αιτιολογήσουν και να προσφέρουν κατανόηση

Το ηθικό σύστημα του Smith φιλοδοξεί να είναι περισσότερο συνοπτικό από κάθε άλλο, με την συμπάθεια και τις διάφορες αρθρώσεις της (προσήκον, αξία, άνθρωπος "εντός") να παίζουν έναν τέτοιο ρόλο που να ανταποκρίνεται στην αρχή της συνδετικότητας, η οποία χαρακτηρίζει το δοκίμιό του με τίτλο "History of Astronomy"¹³⁸. Σύμφωνα με αυτήν, υπάρχει σύνδεση μεταξύ γεγονότος και εμπειρίας, κάτι που ο Smith τονίζει στον ορισμό του αντικειμένου της φιλοσοφίας που προαναφέρθηκε. Αυτή η αρχή διεγείρει το πρόβλημα της σχέσης μεταξύ συμπάθειας και ορθολογικότητας, όπως προκύπτει από την εξέταση των δύο κύριων έργων του (TMS και WN). Ο Choi¹³⁹ χρησιμοποιεί την έννοια "οικονομικός ιμπεριαλισμός" για να δείξει την ανάπτυξη των οικονομικών αρχών του WN σε πεδία πέρα από αυτά που θέτει το TMS, όπως: ηθική, δικαιοσύνη, κοινωνικοί θεσμοί, έθιμα. Παρά το ότι στο TMS ο Smith δεν απορρίπτει τελείως τον εγωισμό, αλλά δέχεται ότι οι ηθικές κρίσεις μπορούν να γίνονται με αναφορά στην ωφελιμότητα και το κέρδος (TMS, IV) και ότι η συμπάθεια φαίνεται να είναι κάτι το αδιανόητο στο WN, εν τούτοις υπάρχει το *δημόσιο πνεύμα* (*public spirit*), το οποίο δεν εξηγείται με ωφελιμιστικούς όρους, αλλά είναι αποτέλεσμα των ανθρώπων που συμπαθούν, καθώς και αυτών που κατέχουν τη *σύνεση* (*prudence*). Τελικά, είναι ένα ερώτημα του ποια θα είναι η ταυτότητα του γνήσιου οικονομικού άνδρα που στο WN οδηγεί σε πρόοδο και ευημερία. Ο Macfie¹⁴⁰ αναγνωρίζει ότι η ωφελιμότητα είναι το αναπόφευκτο σημείο εκκίνησης στο WN, αλλά απορρίπτει την άποψη ότι ο Smith στο TMS εγκαθιδρύει ένα σύστημα

¹³⁸ A.D.Megill: "Theory and Experience in Adam Smith". *Journal of the History of Ideas*, Vol.XXXVI, January-March 1975, Number 1, σελ.79-94

¹³⁹ Y.B.Choi: "Smith's View of Human Nature: A Problem in the Interpretation of the Wealth of Nations and the Theory of Moral Sentiments". *C.A., Vol.VII*, σελ.138-150

ωφελιμότητας και δεν τον θεωρεί ωφελμιστή, γιατί κατά την κρίση του κοινωνικού οφέλους χρησιμοποιείται ως μέτρο η *καταλληλότητα (fitness)* και η *κυριότητα (property)* και όχι η ωφέλεια. Ο Κορλίρας, αντίθετα, διακρίνει ως κοινό τόπο στην συμπάθεια και το ίδιο συμφέρον έναν ρασιοναλιστικό ωφελμισμό και εντάσσει την συμπάθεια στον ωφελμισμό και τον οικονομικό φιλελευθερισμό με δύο τρόπους¹⁴¹:

- α) γιατί υπαινίσσεται ένα ελάχιστο ηθικό κριτήριο, ανεξάρτητα από τις επικρατούσες συνθήκες στην ελεύθερη αγορά, κάτι που την καθιστά εγωιστική και ορθολογική
- β) υπάρχει μία ομάδα πρακτικών κανόνων οι οποίοι πηγάζουν από αυτή και εκφράζουν την ασφάλεια των προνομιούχων έναντι των αντιδράσεων από τους μη προνομιούχους (κοινωνική πρόνοια, παροχές κλπ.)

Αναφορικά με το ζήτημα της συμπάθειας, μάλλον θα πρέπει να εγκαταλειφθεί η άποψη της ωφελιμότητας, δεδομένου ότι αυτή σχετίζεται με την κοινωνική φύση του ανθρώπου και γιατί μπορεί να προεκτείνεται μέχρι το επίπεδο της αγάπης¹⁴², αφού τα κίνητρα των πράξεων του TMS είναι κυρίως κοινωνικά. Παρά το ότι στο WN υφίσταται το ζήτημα της θέσης και της λειτουργίας του ιδίου συμφέροντος, η "συμπάθεια" είναι αυτή που οδηγεί το άτομο να ανακαλύψει τον εαυτό του μέσω της ευημερίας ενός άλλου και να τον εκτιμήσει ως τμήμα ενός ευρύτερου όλου, του οποίου η ευημερία είναι μέγιστης σπουδαιότητας, διότι υποδηλώνει το ενδιαφέρον του ατόμου για το πώς οι άλλοι αισθάνονται, σκέπτονται, κρίνουν και εγκρίνουν¹⁴³. Είναι ένα συναίσθημα το οποίο μπορεί να χαρακτηριστεί ως *διαδραστικό (interactionalist)* και θεμελιακό, που δεν έχει ομοιότητα με τον αλτρουϊσμό. Κατά τον Khalil¹⁴⁴, τόσο η ηθική κρίση, όσο και τα κατ' αρχήν κίνητρα, διαμορφώνονται από την "συμπάθεια", η οποία υποδηλώνει μία λειτουργία επεξηγηματική ως προς την κοινωνία και μία ερμηνεία της ανθρώπινης

¹⁴⁰ A.L.Macfie: "Adam Smith's Theory of Moral Sentiments", *C.A.I., Vol.1*, σελ.297-309

¹⁴¹ Κορλίρας, ό.π., σελ.28-33

¹⁴² Douglas J.Den Uyl and Charles L.Griswold Jr.: "Adam Smith on Friendship and Love", *Review of Metaphysics*, Vol.XLIX, No:3, March 1996, Issue No:195, σελ.609-637

¹⁴³ H.J.Davenport: "The Ethics of the Wealth of Nations", *The Philosophical Review*, Vol. XXXIV, Nov.1925, Number 6, Whole Number 204, σελ.599-611

συμπεριφοράς, που διακρίνεται σε πραγματική (ίδιο συμφέρον) και μη πραγματική (κοινωνική επιδοκιμασία). Από αυτήν διαπιστώνει δύο είδη επιδοκιμασίας και δύο αρετής, τα οποία συνδέονται με τους δύο τύπους κρίσης (αξία και ευπρέπεια¹⁴⁵) και καταλήγει σε ένα σενάριο τριών σταθμών ως προς την κρίση της αξίας που προκαλεί τη δράση κατ' αρετήν. Τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγει είναι τα εξής:

- α) η κοινωνική συμπεριφορά έχει ηθική διάσταση
- β) η ιδέα τ' του τρίτου σταθμού¹⁴⁶ επιτρέπει την ατομική αυτονομία χωρίς θυσία της αλληλόδρασης με τους άλλους
- γ) η δράση κατ' ίδιον συμφέρον είναι μία ηθική επιλογή

Εν τούτοις, παρά το ότι διαφεύγει από τα κριτήρια του εγωισμού, της φιλαυτίας και του ατομικισμού, είναι σαφές ότι σε αρκετές περιπτώσεις η αξιολόγηση είναι καθαρά ωφελμιστικού τύπου. Για λόγους τάξης, η επισήμανσή τους γίνεται κατά ένα μέρος στο επόμενο σημείο και κατά το άλλο στα αντίστοιχα κεφάλαια της εργασίας.

2.3. Οι προεκτάσεις της συμπάθειας και τα υπόλοιπα στοιχεία της ηθικής θεωρίας

Η συμπάθεια είναι ο πυρήνας της εξήγησης του Smith για την ηθική κρίση, αλλά και για τα κίνητρα της ηθικής πράξης. Επανερχόμενοι στην διαδρασιακή προσέγγιση του Khalil, ακολουθούμε την ανάλυσή του, η οποία είναι εξόχως διευκρινιστική. Οι κρίσεις για μία πράξη είναι δύο ειδών¹⁴⁷:

- α) σε σχέση με το αίτιό της, οπότε αναφερόμαστε στο προσήκον/ευπρέπεια (TMS, I, i, 3, 5-7)

¹⁴⁴ E.L.Khalil: "Beyond Self Interest and Altruism: A Reconstruction of Adam Smith's Theory of Human Conduct". C.A., Vol. VII, σελ.169-187

¹⁴⁵ Η ευπρέπεια σχετίζεται με το αίτιο της πράξης και η αξία με το αποτέλεσμα που παράγεται

¹⁴⁶ Στο σενάριο του τρίτου σταθμού, το δρων υποκείμενο κρίνει τις πράξεις του σαν να ήταν παρατηρητής. Αυτό αποτελεί το θεμέλιο της αυτοεπιδοκιμασίας που είναι απαραίτητη για τη λειτουργία της κοινωνίας

¹⁴⁷ Khalil, ό.π., σελ.170-172

β) σε σχέση με το αποτέλεσμα της, οπότε αναφερόμαστε στην αξία ή την απαξία (TMS, II, intr.)

Από αυτούς τους δύο τύπους κρίσεων προκύπτουν δύο είδη επιδοκιμασίας (προσήκοντος και αξίας) και δύο είδη αρετής, των οποίων η διαφορά συνίσταται στο ότι οι μὲν κρίνονται για τα ευχάριστα αποτελέσματά τους στους ανθρώπους και δευτερογενώς για την ευπρέπειά τους, ενώ οι άλλες κρίνονται μόνον για την ευπρέπειά τους. Ο Khalil τις ορίζει ως εξής (TMS, VI, conclusion):

Αρετές δράσης: *σύνεση (prudence), δικαιοσύνη (justice) και αγαθοεργία (beneficence)*. Χαρακτηρίζονται ως αρετές δράσης λόγω της ισχυρής κοινωνικής τους αναφοράς.

Αρετή αδράνειας: *αυτοκυριαρχία (self-command)*. Χαρακτηρίζεται ως αδρανής γιατί συμμετέχει στην επιδοκιμασία εξ αποστάσεως.

Οι πρώτες συνδέονται με την αξία των πράξεων και την επιδοκιμασία των παρατηρητών, ενώ η δεύτερη μόνο με το τελευταίο. Και οι δύο όμως συνδέονται με τους δύο τύπους κρίσης.

Από την επιδοκιμασία του προσήκοντος, η οποία παρακινεί την αρετή της αδράνειας, ο Khalil (σελ.172-174) διακρίνει μία οργάνωση σε δύο σταθμούς¹⁴⁸:

- α) Ο παρατηρητής κρίνει την έκταση της αντίδρασης του παρατηρούμενου ατόμου σε σχέση με την αιτία, δηλαδή μεταφέρεται από την κατάσταση του σε αυτήν του επηρεαζόμενου ατόμου (TMS, I, 1, 4). Έτσι, φθάνουμε στον αμερόληπτο παρατηρητή, του οποίου η πράξη συμπάθειας είναι μία τοποθέτηση ότι η έκταση της αντίδρασης του ενδιαφερόμενου ατόμου είναι σε αντιστοιχία με την αιτία¹⁴⁹.
- β) Ο παρατηρητής κρίνει την έκταση της δικής του αντίδρασης σε σχέση με την αιτία, δηλαδή έχει την διπλή ιδιότητα του παρατηρητή και του παρατηρούμενου. Συνεπώς, η αδρανής αρετή της αυτοκυριαρχίας

¹⁴⁸ Με τον όρο σταθμός (station) ο Khalil χαρακτηρίζει τα άτομα που συμμετέχουν στη διαδραστική διαδικασία

¹⁴⁹ Με αφορμή την διατύπωση του Smith ότι η εναλλαγή θέσεων μεταξύ παρατηρητή και ενδιαφερόμενου ατόμου εγείρεται από μία *κρυφή συνείδηση (secret consciousness – TMS, I, i, 4, 7)*, ο Khalil διαπιστώνει μία άποψη για το υποσυνείδητο

προκύπτει από την εκτίμηση της συμπεριφοράς κάποιου από τη θέση του παρατηρητή¹⁵⁰ (κρίση της ευπρέπειας του “εγώ”).

Η κρίση της αξίας, που προκαλεί τις αρετές δράσης, έχει την οργάνωση ενός σεναρίου τριών σταθμών, το οποίο αναλύεται ως εξής (Khalil, ό.π., σελ. 174-180):

- α) Υπάρχουν δύο άτομα, ένας δρων και ένας αποδέκτης της δράσης και ο παρατηρητής είναι ένας τρίτος, ο οποίος κρίνει την αξία ή την απαξία της πράξης και επιδοκιμάζει ή αποδοκιμάζει (TMS, I, i, 4-5).
- β) Υπάρχει ένα άτομο που δρα και είναι ταυτόχρονα ο αποδέκτης της πράξης του και ο αμερόληπτος παρατηρητής προσδιορίζει την πορεία της δράσης που θα έπρεπε ή θα αναμενόταν να αναληφθεί για το καλύτερο αποτέλεσμα. Σ'αυτή την περίπτωση κρίνεται η αρετή της *σύνεσης ή φρόνησης (prudence)* και ο συνετός άνθρωπος (TMS, VI, i).
- γ) Στην τρίτη παραλλαγή, ο ίδιος ο δρων γίνεται και παρατηρητής, που κρίνει τις πράξεις του. Αυτό αποτελεί την *αυτο-επιδοκίμασία (self-approbation)*, που για την επίτευξή της απαραίτητη προϋπόθεση είναι η κοινωνία (TMS, III, i), η οποία εντάσσει το άτομο σε ένα ευρύτερο σύνολο και του δίνει τη δυνατότητα γ'αυτή την ηθική αξιολόγηση, που δεν λειτουργεί σε κατάσταση απομόνωσης.

Συνεπώς, έχουμε μία θεωρία κοινωνικής ηθικότητας, η οποία βασίζεται στη γενική θέση ότι οι άνθρωποι επιβραβεύουν πράξεις και συμπεριφορές άλλων όταν “συμπαθούν” (μοιράζονται τα αισθήματα του πράττοντος) και όταν τα αισθήματά τους (*sympathetic feelings*) είναι σε συμφωνία με αυτά των άλλων. Δηλαδή, έχουμε μία διαρκή διαδικασία προσαρμογής μεταξύ δρώντων και παρατηρητών, η οποία οφείλεται στην κοινωνική ανάγκη του ανθρώπου για την επιδοκίμασία από τους άλλους και από τον εαυτό του. Σ'αυτή τη διαδικασία εμπλέκεται και ο αμερόληπτος παρατηρητής, ως μία δομή ή ένας ιδεατός τύπος που ταυτίζεται με το μέσο άτομο (*common sense*) μέσα σε μία κοινωνία ή ομάδα και παρατηρεί την συμπεριφορά οποιουδήποτε

¹⁵⁰ TMS, III, iii, 21-22: σ'αυτό το σημείο ο Smith χαρακτηρίζει την αυτοκυριαρχία ως μία ιδιότητα που έχει ιδρυθεί από τη Φύση. Τα μικρά παιδιά δεν έχουν αυτοκυριαρχία γιατί υπάγονται σε μεροληπτικούς παρατηρητές. Συνεπώς, υπάρχει μία στενή σύνδεση μεταξύ της αυτοκυριαρχίας και του αμερόληπτου παρατηρητή.

ατόμου με το οποίο δεν έχει κάποιον ιδιαίτερο δεσμό¹⁵¹. Η συμπάθεια ή το αντίστοιχο συναίσθημα (*affection*) του παρατηρητή είναι το φυσικό και γνήσιο μέτρο του κατάλληλου (*proper*) βαθμού όλων των συναισθημάτων (TMS, VII, iv), κάτι που συνεπάγεται ότι χωρίς τον αμερόληπτο παρατηρητή, ο οποίος εκφράζει την ορθολογική κρίση, η συμπάθεια είναι ανίσχυρη και στείρα¹⁵². Από μόνη της δεν είναι σε θέση να διευθετήσει τους κοινωνικούς θεσμούς, την δικαιοσύνη ή ακόμη και την οικονομία¹⁵³.

Με την απόδοση μιας μορφής πρακτικής λειτουργίας στη συμπάθεια και στον αμερόληπτο παρατηρητή, ο Smith επιχειρεί να αποδώσει έναν πρακτικό ρόλο στον Λόγο (*reasoning*), αυτού του δημιουργού των κοινωνικών θεσμών μέσω του αμερόληπτου παρατηρητή. Έτσι, προκύπτει ο *άνθρωπος του δημόσιου πνεύματος* (*man of public spirit* – TMS, VI, ii, 2, 16)¹⁵⁴ ως αυτός που απωθεί τον ολοκληρωτισμό¹⁵⁵ και ο *άνθρωπος του συστήματος* (*man of system* – TMS, VI, ii, 2, 17)¹⁵⁶. Επίσης, η κρίση της ηθικής επιδοκιμασίας προκύπτει από τον παρατηρητή όταν υπάρχει εναρμόνιση των συναισθημάτων του με τον δράστη (TMS, I, i, 3), που υποβοηθείται από την συμπαθητική φαντασία και παράγει την *συμπαθητική ευχαρίστηση* (*pleasure of sympathy*)¹⁵⁷. Η συμπαθητική φαντασία είναι ένας μηχανισμός “προσέγγισης” του παρατηρητή προς τον δράστη, υπό τον συντονισμό της επιθυμίας για έπαινο, καθώς και μία λειτουργία δια της οποίας παίρνουμε κάτι από τον χαρακτήρα, τις αξίες και τα ενδιαφέροντα του δρώντος που σκοπεύουμε να συμπαθήσουμε (TMS, VII, iii, 1). Η ευχαρίστηση που προκύπτει είναι μία ψυχολογική σύνδεση της συμπάθειας με την

¹⁵¹ Campbell. ό.π., σελ.97-101

¹⁵² «Προσπαθούμε να εξετάσουμε την συμπεριφορά μας όπως φανταζόμαστε ότι οποιοσδήποτε άλλος έντιμος και αμερόληπτος παρατηρητής θα την εξέταζε. Εάν, βάζοντας τους εαυτούς μας στη θέση του, ενδόμυχα μπαίνουμε σε όλα τα πάθη και τα κίνητρα που την επηρέασαν, την επιδοκιμάζουμε δια της συμπάθειας, με την επιδοκιμασία αυτού του υποτιθέμενου δίκαιου κριτή. Διαφορετικά, μπαίνουμε στην επιδοκιμασία του και την καταδικάζουμε» (TMS, III, i, 2)

¹⁵³ Ο συνετός άνθρωπος του TMS είναι η ηθική βάση για τον οικονομικό άνδρα στο WN

¹⁵⁴ Ο άνθρωπος του δημόσιου πνεύματος είναι ο ηγέτης που σέβεται τις καθιερωμένες δομές και τα προνόμια (ακόμη και ατομικά) και κυρίως αυτά των μεγάλων τάξεων και κοινοτήτων, στα οποία διαιρείται το κράτος. Είναι αυτός που φροντίζει για το status quo και επιβάλλει τις αλλαγές του συστήματος με μετριοπαθή τρόπο. Γι' αυτόν το λόγο, ο Smith απορρίπτει την εξέγερση και (σύμφωνα με τα πρότυπα του Κικέρωνα και του Πλάτωνα) την εξισώνει με εξέγερση κατά της πατρικής εξουσίας

¹⁵⁵ Macfie, C.A., Vol.II, σελ.87-104

¹⁵⁶ Ο άνθρωπος του συστήματος είναι μία αντίθεση του δημόσιου πνεύματος και εκφράζει την έπαρση και την αλαζονεία

επιδοκιμασία. Παρά το ότι ο Smith δεν διευκρινίζει επακριβώς τη φύση της¹⁵⁸, περιέχει ένα στοιχείο ωφέλειας, η οποία όμως δεν έχει χαρακτήρα ηθικής προτεραιότητας, αλλά είναι κάτι σαν ενδιάμεσο αγαθό μεταξύ αισθήματος προσήκοντος, συναισθήματος επιδοκιμασίας (TMS, IV, i, 1-3) και της ωραιότητας¹⁵⁹ από την οποία προκύπτουν πολλά ευχάριστα αποτελέσματα. Αυτός ο ενδιάμεσος χαρακτήρας της ωφελιμότητας, κατά τον Macfie¹⁶⁰ είναι εμφανής στο σημείο όπου ο Smith αναφέρεται στις απολαύσεις από τον πλούτο και το μεγαλείο (TMS, IV, i, 9-10).

Τέλος, μία άλλη λειτουργία του αμερόληπτου παρατηρητή είναι αυτή της επιδοκιμασίας των αρετών, οι οποίες είναι κάτι περισσότερο από γνήσια ευπρέπεια ή είναι τουλάχιστον αυτή (TMS, VI, conclusion) και διακρίνονται στις: *σύνεση (prudence)*, *αυτοκυριαρχία (self-command)*, *αγαθοεργία (beneficence)* και *δικαιοσύνη (justice)*¹⁶¹. Η σημασία τους έγκειται στην ανάπτυξη της ηθικότητας και στην έξοδο του ατόμου από τον ιδιωτικό του χώρο σε έναν δημόσιο, όπου εξισώνεται με τους συνανθρώπους του, με τη διαπίστωση ότι δεν είναι καλύτερος από τους άλλους και έχει τα ίδια δικαιώματα¹⁶². Από όλες αυτές η σημαντικότερη είναι η αυτοκυριαρχία, γιατί από αυτήν πηγάζει το τέλεια ενάρετο άτομο, που κατέχει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά (TMS, VI, iii, 1):

- α) τέλεια σύνεση
- β) αυστηρή (strict) δικαιοσύνη (ακριβοδικία)
- γ) ορθή αγαθοθέλεια

Είναι η ικανότητα του ατόμου να ελέγχει τα εγωιστικά πάθη του και να κατευθύνει τις προσπάθειές του σε κοινωνικά αγαθοθελείς σκοπούς (TMS, VI, iii, 1). Συνεπώς, η αυτοκυριαρχία μπορεί να θεωρηθεί ότι είναι ο δρόμος που οδηγεί στην κοινωνική αρμονία, αλλά και στο ίδιο συμφέρον (με τον έλεγχό

¹⁵⁷ Heath, ό.π., σελ.450-451

¹⁵⁸ Heath, ό.π., σελ.453

¹⁵⁹ Η ωραιότητα προσδιορίζεται με μία ευρεία σημασία, πέρα από την αισθητική της διάσταση, δεδομένου ότι στο (TMS, IV, i, 11) ο Smith μιλάει για την ομορφιά της τάξης (order) και της εφευρετικότητας (contrivance) οι οποίες αναφέρονται στους θεσμούς που προωθούν την δημόσια ευημερία (public welfare)

¹⁶⁰ ό.π., σελ.87-89

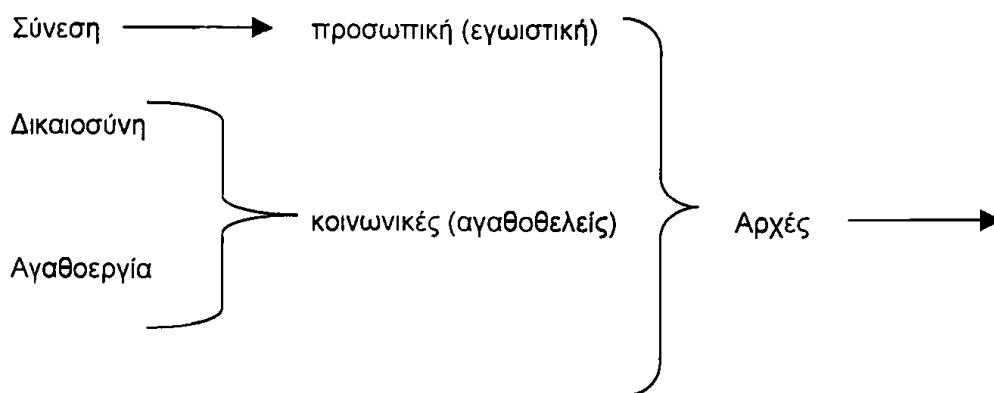
¹⁶¹ Η διάκριση των αρετών έχει και Στωϊκές ρίζες (βλ. Καραμπατζάκη-Περδίκη, ό.π., σελ.228-229)

¹⁶² Hope, ό.π., σελ.106-113 (ανάλυση για τις αρετές στον Smith)

του). Μαζί με την συμπάθεια και τον αμερόληπτο παρατηρητή συμμετέχει σε μία αμοιβαία διαδικασία που διαπλάθει το πραγματικά ενάρετο άτομο, δηλαδή αυτό που έχει ανακαλύψει την πραγματική του φύση και το πραγματικό συμφέρον του¹⁶³, δεδομένου ότι «δεν είναι απλώς από μόνη της μία μεγάλη αρετή, αλλά από αυτήν φαίνονται όλες οι άλλες αρετές να αντλούν την ακτινοβολία τους» (TMS, VI, iii, 11). Και ενώ το κάθε άτομο κατά πρώτον είναι αφιερωμένο στον εαυτό του (TMS, VI, ii, 1, 1), ο πραγματικά ενάρετος και σοφός άνθρωπος είναι πρόθυμος να θυσιάσει το συμφέρον του υπέρ του δημόσιου είτε ευρύτερου κοινωνικού ή και πανανθρώπινου συμφέροντος (TMS, VI, ii, iii). Η άποψη αυτή είναι ωφελιμιστικής διάστασης και έχει τη ρίζα της στον Hutcheson¹⁶⁴, χωρίς όμως να είναι η μοναδική, γιατί ωφελιμιστικό χαρακτήρα έχουν και οι άλλες αρετές της ηθικής θεωρίας του Smith:

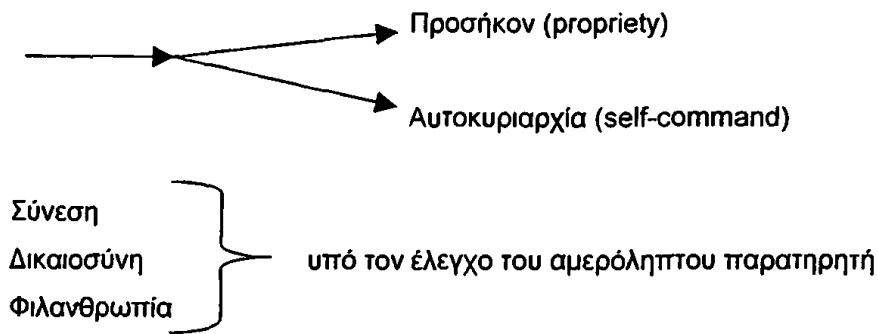
- Η ευημερία του ανθρώπου εξαρτάται από την επίτευξη κάποιων στόχων, που αποτελούν στοιχεία της φρόνησης/σύνεσης (TMS, VI, i, 1, 1-5)¹⁶⁵.
- Οι αρχές στις οποίες υπάγονται οι τέσσερις αρετές έχουν σημείο αναφοράς το αποτέλεσμα που παράγουν ή αυτό που επιθυμούμε να παραχθεί. Αυτό το αποτέλεσμα είναι προσωπικό ή κοινωνικό και η λειτουργία των αρετών αποδίδεται σχηματικά ως εξής (TMS, VI, conclusion):

¹⁶³ Robert Boyden Lamb: "Adam Smith's System: Sympathy, not Self-Interest". *Journal of History of Ideas*, Vol. XXXV, Oct.-Dec. 1974, Number 4, σελ. 671-682

¹⁶⁴ System, III, vi, σελ. 252. Ουσιαστικά, η αντίληψη για το ενάρετο και σοφό άτομο έχει Στωική προέλευση (βλ. Καραμπατζάκη-Περδίκη, σελ. 216).

Αυτές οι τρεις αρετές έχουν την τάση να παράγουν ευχάριστα αποτελέσματα. Η επιδοκιμασία που εκφράζεται κατά το μεγαλύτερο μέρος της έχει δύο διαστάσεις: α) την αίσθηση περί των ευχάριστων ή των ωφέλιμων αποτελεσμάτων είτε στο άτομο που κατέχει τις αρετές είτε σε κάποια άλλα και β) την αίσθηση για την ορθοπραξία τους (TMS, VI, conclusion, 6). Η επιδίωξη του αξιέπαινου προϋποθέτει τη δυνατότητα να αισθανόμαστε δικαιωμένοι από τη συμπεριφορά κάποιου και αποτελεί κεντρικό σημείο της αυτοεπιδοκιμασίας, με αποτέλεσμα να προκύπτει στενή σχέση μεταξύ αυτής και της αυτοκυριαρχίας (TMS, III, iii, 26). Συνεπώς, στην περίπτωση του Smith το ενάρετο άτομο είναι αυτό που τα κίνητρα και η συμπεριφορά του γεννούν την αυτοεπιδοκιμασία με τη διαμεσολάβηση του αμερόληπτου παρατηρητή¹⁶⁶.

¹⁶⁵ Φρόνηση είναι η αρετή δια της οποίας το άτομο διασφαλίζει την υγεία του, την περιουσία, την ταξική του θέση και την καλή του φήμη

¹⁶⁶ Den Uyl-Griswold Jr., ό.π., σελ.620-625

3. Παραδοχές ωφελιμιστικού χαρακτήρα

Κατά την ανάπτυξη της ηθικής του θεωρίας ο Smith προσπαθεί να διαφύγει από την αποκλειστικότητα της ωφέλειας και με αυτό το ζήτημα ασχολείται σε μέρος του "*Theory of Moral Sentiments*" (IV), όπου αντιμάχεται τις απόψεις του Hume στο "*Enquiry*"¹⁶⁷, αλλά και σε διάφορα σημεία του "*Treatise*"¹⁶⁸, όπου διακρίνεται η προτεραιότητα της φιλαυτίας και του ατομικού συμφέροντος σε κοινωνικά και ηθικά ζητήματα, καθώς και το ότι η ωφελιμότητα είναι μία πηγή *επαίνου (praise)* και επιδοκίμασίας.

Από την άλλη πλευρά ο Hume είχε δημοσιεύσει μία κριτική του για το TMS¹⁶⁹, όπου επεσήμανε ότι η συμπάθεια είναι η αρχή που διατρέχει όλη την ηθική θεωρία του Smith και βάσει αυτής «ελπίζει να εξηγήσει όλα τα είδη επιδοκίμασίας και αποδοκίμασίας»¹⁷⁰. Το ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι το σημείωμα είναι γραμμένο με αρκετά κολακευτικό τρόπο, κάτι που σημαίνει ότι, όπως σωστά τονίζει ο Raynor (σελ.64), υπάρχουν πολλά σημεία από το TMS τα οποία ο Hume θα αποδέχονταν εκ βάθους καρδιάς¹⁷¹. Ένα από αυτά είναι και το ωφελιμιστικό¹⁷², το οποίο υπονοείται σε αρκετές περιπτώσεις και κινείται σε δύο επίπεδα: το ατομικό και το κοινωνικό.

¹⁶⁷ Το κεφάλαιο με τίτλο "Why Utility Pleases". σελ.202-217

¹⁶⁸ Κυρίως στο Book III: "Of Morals"

¹⁶⁹ David R.Raynor: "Hume's Abstract of Adam Smith's Theory of Moral Sentiments", *Journal of the History of Ideas*. Vol.22. January 1984. σελ.51-79. Εκτός από το κριτικό σημείωμα του Hume για το TMS, ο Raynor στο πρώτο μέρος εξετάζει τα κοινά σημεία και τις διαφοροποιήσεις στις ηθικές θεωρίες των δύο στοχαστών. με βιογραφικά στοιχεία

¹⁷⁰ Raynor, σελ.67

¹⁷¹ Συμπεραίνει ότι στο TMS περιέχονται δύο είδη αξίας, που συχνά βρίσκονται σε έργα θεωρητικής και αφηρημένης λογικής (Raynor, σελ.78-79): α) κυριαρχία των αισθημάτων της αρετής και β) διατήρηση των αρχών της θρησκείας

¹⁷² Ο Hume επισημαίνει την *ευχαρίστηση (pleasure)* της συμπάθειας (TMS. I, i, 2, 6) και το αποτέλεσμα της προκαλούμενης ωφέλειας επί του συναισθήματος της επιδοκίμασίας

3.1. Παραδοχές στο ατομικό επίπεδο

Κατά τον Smith, η ευημερία και η συντήρηση της κοινωνίας αποτελούν εκ φύσεως επιδιώξεις του ανθρώπου, οι οποίες χαρακτηρίζονται ως οι *αγαπημένοι σκοποί της φύσης (favorite ends of nature)*. Αυτοί οι σκοποί είναι μέσα στα πλαίσια του Θεϊού Σχεδίου (βλ. κεφ.1.1) και η ίδια η Θεότητα έχει προικίσει τον άνθρωπο με τους σκοπούς που εξυπηρετούν τους στόχους της, αλλά και με την επιθυμία για την επίτευξη άλλων σκοπών που σχετίζονται με τη διατήρηση του είδους (TMS, II, i, 4, 10). Συνεπώς, με Θεϊκή δωρεά υπάρχουν δύο ειδών επιδιώξεις στον άνθρωπο: οι κοινωνικές και οι αυτοσυντηρητικές, οι οποίες τίθενται υπό την επιδοκιμασία ή την αποδοκιμασία. Γενικά δε, η επιδοκιμασία κρίνεται και από το αποτέλεσμα που παράγει, διότι σχετίζεται με τη συμβατότητα συναισθημάτων του ατόμου και αντικειμενικών σκοπών, οπότε έχουμε δύο κρίσεις (TMS, II, i, 4, 11):

- α) Την *επιδοκιμασία της ορθοπραξίας (approbation of propriety)*, όπου δεν υπάρχει απλή συμπάθεια με το δρων υποκείμενο, αλλά συμφωνία συναισθημάτων.
- β) Την *αξία της αγαθοεργίας (merit of beneficence)*, που οφείλεται σε ψευδαισθητική συμπάθεια, γιατί το ένα πρόσωπο επηρεάζεται χωρίς να συναντά ανταπόκριση.

Πέραν της φυσικής τάσης του ανθρώπου για κυριαρχία (βλ. 1.2), άλλα στοιχεία ατομικιστικού χαρακτήρα που διαπιστώνονται στην ανθρώπινη φύση είναι:

Η επιθυμία όχι απλώς του *επαίνου (praise)*, αλλά και της *αξίας του (praise-worthiness)*, από την οποία προκύπτει η επιθυμία του να είναι κάποιος πιστευτός, αλλά και να είναι άξιος αυτής της πίστης (TMS, VII, iv, 24).

Η επιθυμία του να ηγείται και να διοικεί κάποιος τους άλλους ανθρώπους είναι ο ισχυρότερος από όλους τους φυσικούς μας πόθους (TMS, VII, iv, 25).

Το ατομικό συμφέρον του WN είναι η κινητήρια δύναμη για την ατομική και κοινωνική πρόοδο. Στο (IV, v, 43) θεωρεί ότι η προσπάθεια του ατόμου να βελτιώσει τη θέση του είναι κάτι το φυσικό και ως αρχή είναι

τόσο ισχυρή που όχι μόνο οδηγεί στον κοινωνικό πλούτο και ευημερία, αλλά υπερνικά και τα οποιαδήποτε εμπόδια.

Η ευτυχία και η τελειότητα της ανθρώπινης φύσης είναι ύψιστες επιδιώξεις (TMS, III, V, 7-12). Από αυτό συνάγεται ότι η "αίσθηση του προσήκοντος" υποστηρίζεται από τα ισχυρότερα κίνητρα του ίδιου συμφέροντος¹⁷³.

Από τη θεωρία των τεσσάρων σταδίων προκύπτει ότι υπάρχει μία τάση του ανθρώπου για ατομική και κοινωνική πρόοδο. Σ' αυτό το επίπεδο, ο Heilbroner¹⁷⁴ διακρίνει τη μετάβαση από την πρωτογενή στην κοινωνική κατάσταση και την οικονομική συμπεριφορά του ανθρώπου, όπου το αόρατο χέρι θεωρείται ότι επιτελεί μία **κοινωνική τελεολογία**. Από την άλλη πλευρά, η οικονομική μεγέθυνση (αποτέλεσμα της ατομικής δραστηριότητας) επιφέρει υλική παρακμή (τέλος του οικονομικού κύκλου) και ηθική αποσύνθεση (κοινωνικό φαινόμενο), προκαλώντας αυτό που ο Heilbroner¹⁷⁵ χαρακτηρίζει ως "παράδοξο" στον Adam Smith και τον Διαφωτισμό γενικότερα.

Από μερικές *κατ' αρετήν ιδιότητες (virtuous qualities)* ο άνθρωπος πετυχαίνει ευχαρίστηση και ωφέλεια από την ωραιότητά τους και συγκροτεί την σύνεσή του. Αυτές οι ιδιότητες είναι ο λόγος, η νόηση και η αυτοκυριαρχία, που αφορούν το άτομο, ενώ ο ανθρωπισμός, η γενναιοδωρία, η δικαιοσύνη και το *δημόσιο πνεύμα (public spirit)* αφορούν τους άλλους (TMS, IV, ii, 6-12).

Πρόκειται για μία ομάδα παραδοχών, οι οποίες ξεκινούν από την αναγωγή σε έναν απλό παράγοντα, ορίζουν την ύπαρξη κάποιων σταθερών στην ανθρώπινη φύση, προσπαθούν να εντοπίσουν τα φυσικά γεγονότα και όλα αυτά περιβάλλονται από μία ιστορική λειτουργία¹⁷⁶. Εντοπίζοντας την προσοχή μας στο ζήτημα της ωφελιμότητας, επισημαίνουμε ότι ο Smith απορρίπτει την άποψη του Hume περί μιας εκ φύσεως εμφυτευμένης

¹⁷³ Η άποψη περί επιδίωξης της ευτυχίας έχει Χομπσιανές ρίζες (Leviathan. A. II, σελ.169-170)

¹⁷⁴ C.A., σελ.123-124

¹⁷⁵ 1973, σελ.243-244

¹⁷⁶ Robert J. McShea: "Political Philosophy, Human Nature, the Passions". *History of Political Thought*, Vol. VII, No:1, Spring 1986, σελ.205-218

αντίληψης ευχαρίστησης και πόνου στον άνθρωπο¹⁷⁷ και δέχεται ότι πηγάζει μόνον από την ωραιότητα¹⁷⁸, στην οποία όμως αποδίδει έναν περισσότερο σύνθετο χαρακτήρα, αφού την συνδέει με το αόρατο χέρι και τη δημόσια ευημερία, χρησιμοποιώντας ως ενδιάμεσα στοιχεία την *αγάπη του συστήματος* (*love of system*) και την *ωραιότητα της τάξης* (*beauty of order* – TMS, IV, i, 10-11). Επίσης, ο Smith δεν αποδέχεται ότι η επιδοκιμασία της αρετής διαμεσολαβείται από την ωφελιμότητα, γιατί θεωρεί ότι το συναίσθημα της επιδοκιμασίας εμπεριέχει πάντοτε μία “αίσθηση προσήκοντος”, η οποία είναι αρκετά απομακρυσμένη από την ωφέλεια (TMS, V, ii, 3-5). Εν ολίγοις, ο Smith προσπαθεί να αντιπαρατεθεί στην άποψη του Hume¹⁷⁹ ότι η ωφέλεια είναι η πηγή όλων των ηθικών ζητημάτων. Σε γενικές γραμμές αυτό το επιτυγχάνει δεδομένου ότι, ενώ ο Hume συνδέει την συμπάθεια με την ωφελιμότητα, ο Smith προσδιορίζει την συμπάθεια σε σχέση με τη λειτουργία του Λόγου και του αμερόληπτου παρατηρητή¹⁸⁰. Ο Macfie¹⁸¹, εξετάζοντας το ζήτημα της σχέσης μεταξύ TMS και WN, είναι επιφυλακτικός ως προς το κατά πόσον το δόγμα του συνετού ανθρώπου εκφράζει μία ωφελιμιστική άποψη, γιατί αυτό εντάσσεται στην-κατά τη γνώμη του-μη ωφελιμιστική θεωρία της αρετής. Το θέμα όμως είναι ότι στη θεωρία του περί της αρετής ο Smith δεν αποδεσμεύεται πλήρως από τα ωφελιμιστικά κριτήρια. Άλλωστε, γενικά, σε πολλά σημεία της ηθικής του θεωρίας, φαίνεται να ακολουθεί τον ορισμό του Hume ότι “η ωφέλεια είναι μία τάση προς έναν συγκεκριμένο σκοπό”¹⁸².

¹⁷⁷ Treatise, II, i, 10, σελ.103-110

¹⁷⁸ Treatise, II, i, 8, σελ.95-98 και II, ii, 5, σελ.83-88

¹⁷⁹ Enquiry, II, ii, σελ.177-179

¹⁸⁰ Macfie, C.A. – Vol. II, σελ.92

¹⁸¹ ό.π., σελ.95-96

¹⁸² Enquiry, IX, Appendix 1, σελ.259

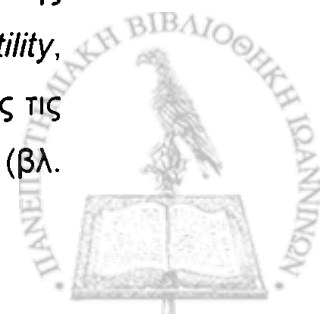

3.2. Παραδοχές κοινωνικού επιπέδου

Κύριο χαρακτηριστικό της θεωρίας του Smith είναι η προσπάθεια ερμηνείας μιας διαδικασίας κοινωνικοποίησης ή της λειτουργίας σε επίπεδο κοινωνίας ανθρώπων. Γι' αυτόν τον λόγο υπάρχει μία στενή σύνδεση του ατομικού στοιχείου με το κοινωνικό ως ακόμη μία τάση να εντοπισθεί η τελεολογία της κοινωνικότητας του ανθρώπου, υπό την έννοια ότι-στις περισσότερες των περιπτώσεων-ακολουθείται από το άτομο μία πορεία με κοινωνικά, ή κοινωνικοποιημένα κριτήρια ("έπαινος", "επιδοκιμασία", "αμερόληπτος παρατηρητής", "αόρατο χέρι" κλπ.). Όλες αυτές οι προδιαθέσεις αναλύονται στα επόμενα κεφάλαια. Στο παρόν, αναφέρονται μερικές γενικές εκτιμήσεις, που κύρια βασίζονται στα όσα έχουν εκτεθεί μέχρι στιγμής και θα προετοιμάσουν το έδαφος της επερχόμενης ανάλυσης.

Θεωρώντας ότι η "συμπάθεια" είναι ένα συναίσθημα που εκδηλώνεται ευχερέστερα υπό συνθήκες χαράς, είναι ευνόητο ότι ο άνθρωπος τείνει να επιδεικνύει τα πλούτη του παρά την ανέχεια. Από αυτή την προδιάθεση προκύπτει ότι οι άνθρωποι τείνουν να επιδιώκουν την ευημερία τους, να θαυμάζουν και να σέβονται όσους την έχουν επιτύχει στο μεγαλύτερο βαθμό κι έτσι εδραιώνεται η διάκριση των κοινωνικών τάξεων και η κοινωνική ευταξία εν γένει (TMS, I, iii, 2, 1-4). Πρόκειται για μία σημαντική παραδοχή, η οποία λαμβάνει εξίσου σημαντικές προεκτάσεις: σημείο εκκίνησης είναι η ατομική ωφέλεια σε σχέση με τον κοινωνικό περίγυρο, εξελίσσεται σε σχέσεις ταξικής φύσεως και, χάρη στον "αμερόληπτο παρατηρητή" και το "αόρατο χέρι", επιτυγχάνεται η κοινωνική ισορροπία και ευημερία. Διαφορετικά, έχουμε το βασικό ωφελμιστικό επιχείρημα προέλευσης της κοινωνικής ωφέλειας από το άθροισμα των ατομικών ή μεγιστοποίησής της όταν οι ατομικές επίσης καθίστανται μέγιστες.

Στο προηγούμενο πλαίσιο εντάσσεται και η τάση του ανθρώπου για ανταλλαγή, από την οποία πηγάζει το κρίσιμο ζήτημα του καταμερισμού της εργασίας. Αυτή η τάση ξεκινάει από μία ατομική φυσική προδιάθεση, καταλήγει στην κοινωνική ευημερία και στα ανώτερα στάδια κοινωνικής οργάνωσης θεωρείται ότι προσφέρει *εκτεταμένη ωφέλεια* (*extensive utility*, WN, I, ii, 1), προφανώς λόγω των προεκτάσεων που λαμβάνει. Από αυτές τις προεκτάσεις προέκυψε ο όρος "οικονομικός ιμπεριαλισμός" του Choi (βλ.

κεφ.2.2), ο οποίος προσφέρει μία πρόσθετη ερμηνεία στο ζήτημα μίας ανθρώπινης φύσης κοινής στο TMS και το WN. Η δίκαιη κατανομή του πλούτου επιτυγχάνεται χάρη στη λειτουργία του αόρατου χεριού, ενώ από την αγάπη του συστήματος και την ομορφιά της τάξης προσεγγίζονται οι θεσμοί που προωθούν την κοινωνική ευημερία (TMS, IV, i, 2, 10-11).

Συνεπώς, το κοινωνικό στοιχείο εμπεριέχει σε μεγάλο βαθμό τον οικονομικό βίο, ο οποίος προσεγγίζεται με βάση την φυσική προδιάθεση των ατόμων για τη βελτίωση της υλικής τους θέσης. Το άτομο, κατά την οικονομική του δραστηριότητα εμφανίζει μία αυστηρά ωφελιμιστική στάση, της οποίας η πορεία οδηγεί στο δημόσιο συμφέρον, υπό την προϋπόθεση ότι η δράση είναι ορθολογική¹⁸³ (κατανομή της ωφέλειας μεταξύ παρόντος και μέλλοντος). Στην ορθολογικότητα της οικονομικής δράσης εντάσσεται και το ζήτημα για τον συνετό και ενάρετο άνθρωπο, σύμφωνα με τους περιορισμούς της ηθικής φιλοσοφίας¹⁸⁴. Δηλαδή, η οικονομία απαιτεί την ύπαρξη ηθικών κανόνων, που να ελέγχουν την λειτουργία της.

Κεντρικό στοιχείο της κοινωνικής θεωρίας του Smith είναι το κοινό καλό, αλλά και η ενάρετη συμπεριφορά¹⁸⁵. Κατά κάποιον τρόπο, μπορεί να θεωρηθεί ότι τηρεί μία ευδαιμονιστική στάση, με μία ήπια μορφή εννόησης της ευτυχίας, βασισμένη στην ενάρετη κατάσταση¹⁸⁶. Υπάρχει ένα αίσθημα του ανήκειν, που προσδίδει τη θεμελιώδη κοινωνική φύση στον άνθρωπο¹⁸⁷, ενώ υπάρχει και μία γενικής φύσεως εξ επιβολής ορθοπραξία βάσει κανόνων, οι οποίοι πηγάζουν από τις επιταγές της Θεότητας¹⁸⁸.

¹⁸³ E.J.Harpham: "Economics and History: Books II and III of the Wealth of Nations", *History of Political Thought*, Vol. XX, No:3, Autumn 1992, σελ.438-455

¹⁸⁴ Αυτά τα ζητήματα θίγονται στο TMS, VI (Of the Character of Virtue), όπου στην εισαγωγή αναφέρεται ότι η εκτίμηση του ατομικού χαρακτήρα γίνεται από δύο απόψεις: α) ως προς το πώς επηρεάζει την ευτυχία του β) ως προς το πώς επηρεάζει την ευτυχία άλλων ανθρώπων

¹⁸⁵ Αυτή η άποψη είναι Επικούρειας επίδρασης (βλ. TMS, VII, ii)

¹⁸⁶ Charles L.Griswold Jr.: "Religion and community: Adam Smith on the Virtues of Liberty", *Journal of the History of Philosophy*, Vol.XXXIV, Number 3, July 1997, σελ.395-419

¹⁸⁷ TMS, III, v, 8: «... Ποια είναι η πιο σωστή ανταμοιβή για την ενθάρρυνση της φιλεργίας, της σύνεσης και της περίσκεψης; Επιτυχία σε κάθε είδος δραστηριότητας. Είναι πιθανό, σε ολόκληρη τη ζωή αυτές οι αρετές να αποτύχουν να το επιτύχουν. Ο πλούτος και οι εξωτερικές τιμές είναι η πρόβουσα ανταμοιβή τους και η ανταμοιβή που συχνά μπορούν να αποτύχουν. Ποια είναι η πιο ορθή ανταμοιβή για την προώθηση της πρακτικής της αλήθειας, της δικαιοσύνης και του ανθρωπισμού; Η εμπιστοσύνη, η εκτίμηση και η αγάπη αυτών με τους οποίους συζούμε. Η ανθρωπότητα δεν επιθυμεί την μεγαλοσύνη, αλλά το να αγαπάται»

¹⁸⁸ Η Θεότητα στον Smith είναι ο αγαθοελής κριτής του κόσμου, που στοχεύει στην οικουμενική ευτυχία και έχει προικίσει τον άνθρωπο με τη δυνατότητα να κρίνει τις πράξεις του. Δηλαδή, η Θεότητα εκπληροί και τις προδιαγραφές του αμερόληπτου παρατηρητή

Από την κοινωνική διάσταση της ηθικής ψυχολογίας του Adam Smith, προκύπτει ότι οι άνθρωποι είναι βαθιά "κοινωνικοί", αλληλοεξαρτώμενοι και κοινωνικά όντα, που το καλό τους επιτυγχάνεται μέσω και σε συμφωνία με σταθερούς δεσμούς, κάτι που είναι συμβατό με τη δομή και τις δυναμικές ακόμη και της εμπορικής κοινωνίας¹⁸⁹.

¹⁸⁹ Griswold Jr., ό.π., σελ.414-417

4. Ορια και κριτήρια της ατομικότητας

Ο Smith θεωρεί πως μία μίξη του ιδίου συμφέροντος με την φιλαυτία είναι κάτι που αμαυρώνει την ενδεχόμενη αγαθοθέλεια κάποιων πράξεων (TMS, VII, ii, 3, 16), διότι η φιλαυτία δεν μπορεί ποτέ να είναι το κίνητρο μιας ενάρετης πράξης. Από αυτή την τοποθέτηση προέρχεται και η κριτική που ασκείται κατά του Hume και του Hobbes (TMS, VII, iii, 1), στην οποία διατυπώνεται ότι η φιλαυτία δεν οδηγεί σε καμία πρόοδο και ότι δεν σχετίζεται κατ' ουδένα τρόπο με την αρχή της συμπάθειας, αλλά μετριάζεται και εξουδετερώνεται από τον "άνθρωπο εντός" (*man within*) που αποτελεί διάσταση του "αμερόληπτου παρατηρητή" (TMS, III, iii, 3, 4-7). Η κρίση του παρατηρητή οφείλεται στην συμπάθεια και συνεπάγεται ότι αυτός είναι ένα "εγώ", το οποίο κατέχει όλες τις απαραίτητες πληροφορίες και δυνάμεις του λογικού, επιδοκιμάζοντας τις συμπεριφορές οι οποίες ανταποκρίνονται στο σύστημά του¹⁹⁰.

Η αναγωγή στην επιδοκιμασία του αμερόληπτου παρατηρητή υποκρύπτει το στοιχείο μιας μορφής ικανοποίησης, η οποία παράγεται (ή αναμένεται να παραχθεί) από την πράξη, κάτι που ο Rawls¹⁹¹ θεωρεί ότι είναι ο πλέον φυσικός τρόπος για να φθάσουμε στον ωφελιμισμό¹⁹², δεδομένου ότι η ηθική αξιολόγηση ως προς την ορθοπραξία ή όχι (*propriety or impropriety*) βασίζεται στο ωφέλιμο ή μη της πράξης¹⁹³.

Κατά τη γνώμη μου, ο "αμερόληπτος παρατηρητής" είναι η σημαντικότερη αρχή δια της οποίας ο Smith εξετάζει το ζήτημα της ατομικότητας, εφ' όσον η τελευταία πρέπει να είναι συμβατή με τα κοινωνικά πλαίσια και να οριοθετείται βάσει του κανόνα που προτείνει στο TMS (II, ii, 2, 1): «πρέπει να βλέπουμε τους εαυτούς μας όχι τόσο από την άποψη του πώς μπορεί να

¹⁹⁰ Rawls, ό.π., σελ.183-192

¹⁹¹ ό.π., σελ.26-27

¹⁹² Ο ωφελιμισμός εννοείται από τον Rawls (ό.π., σελ.22) στην κλασική του μορφή ως η αναζήτηση μιας ορθής κοινωνικής τάξης. Αυτό συμβαίνει όταν οι κύριοι θεσμοί της ρυθμίζονται κατά τέτοιο τρόπο ώστε να επιτυγχάνεται η μέγιστη ικανοποίηση των ατόμων που της ανήκουν και θεωρείται ότι αποτελεί την κλασική εκδοχή του ωφελιμισμού (εντάσσει τους Sidwick, Pigou, Shaftesbury, Hutcheson, Hume, Smith, Bentham, Mill). Ο φυσικός τρόπος που αναφέρεται στην παρούσα περικοπή εννοείται ως η υιοθέτηση (για την κοινωνική ευημερία) της ορθολογικής επιλογής του ενός ατόμου, αλλά πέρα από το πεδίο των θεσμών. Ο συγκεκριμένος αμερόληπτος παρατηρητής εκφράζει τις επιθυμίες των ατόμων σε ένα συμπαγές σύστημα επιθυμιών, είναι προϊόν της συμπάθειας και της φαντασίας και η κοινωνική του εκδοχή (κατά τον Rawls) συναντάται στην περίπτωση του αμερόληπτου νομοθέτη.

¹⁹³ Αυτή είναι η άποψη και του Haakonssen (σελ.159-161)

φαινόμενα στους εαυτούς μας, όσο σύμφωνα με την άποψη κατά την οποία εμφανιζόμαστε με φυσικό τρόπο στους άλλους». Παρά το ότι το ατομικό συμφέρον αξιολογείται ως δημιουργικό (και μέχρις ενός σημείου φυσικό), αναγνωρίζεται ότι δεν είναι δυνατό να λειτουργήσει ανεξέλεγκτα¹⁹⁴, με αποτέλεσμα, όπως επισημαίνεται από τον Δρόσο¹⁹⁵, το όριο του εγωιστικού πράττειν να καθίσταται κεντρικό ζήτημα της ηθικής και κοινωνικής φιλοσοφίας του Adam Smith. Ιεραρχικά, στο χώρο της ατομικότητας, το ζήτημα έχει ως εξής:

Ανεξάρτητα από τον οποιοδήποτε βαθμό εγωιστικότητας του ανθρώπου, υπάρχουν μερικές εκ φύσεως αρχές που τον κάνουν να ενδιαφέρεται για τους άλλους (TMS, I, i, 1, 1).

Τα πάθη είναι επίσης μία φυσική κατάσταση του ανθρώπου και επιδέχονται διάκριση, ανάλογα με το αποτέλεσμα που παράγουν (βλ. κεφ.2.1, υποσ. 120, σελ. 28). Από αυτά, τα εγωιστικά και τα αντικοινωνικά πρέπει να μετριάζονται, γιατί διαφορετικά λειτουργούν διασπαστικά για την κοινωνία (TMS, VI, iii, 13-16).

Ο άνθρωπος επιθυμεί εκ φύσεως να τον αγαπούν και να είναι αγαπητός, να τον επαινούν και να είναι αξιέπαινος και είναι προικισμένος από τη φύση με την επιθυμία να προσφέρει ευχαρίστηση και να αποστρέφεται την προσβολή των συνανθρώπων του. Αντίστοιχα, έχει προικισθεί με την επιθυμία όχι μόνο να τυγχάνει της επιδοκίμασias των άλλων, αλλά και με την επιθυμία να είναι αυτό που οι άλλοι επιδοκιμάζουν κι έτσι προκύπτουν δύο συνέπειες (TMS, III, ii, 1-8):

- α) η πρώτη επιθυμία τον καθιστά κοινωνικό, δια της παρακίνησης προς την *επιτήδευση* (*affectation*) της αρετής και την *απόκρυψη* (*concealment*) της κακίας
- β) η δεύτερη επιθυμία τον καθιστά ανυπόμονο να είναι πράγματι κατάλληλος για την κοινωνία και τον εμπνέει με την πραγματική αγάπη της αρετής και την αποστροφή της κακίας.

Σε κάθε ορθά συγκροτημένο νου επικρατεί η δεύτερη συνέπεια, ως η πλέον ισχυρή.

¹⁹⁴ Από άποψη ηθικών αρχών του ατόμου και θεσμών της κοινωνίας

Ουσιαστικά, ολόκληρη η ηθική θεωρία του Adam Smith ασχολείται με το ζήτημα της κοινωνικότητας του ανθρώπου, όχι μόνον ως κάποιας κατάστασης που συμβαίνει εντός του κοινωνικού σχηματισμού, αλλά και ως διαδικασίας κατά την οποία υπερβαίνεται η ατομικότητα για λόγους κοινωνικής συνύπαρξης. Έτσι, η προσέγγιση γίνεται πάντοτε με όρους κοινωνικής ωφέλειας και υπό τον όρο ότι ο άνθρωπος είναι ένα κοινωνικό ζώο που χωρίς την κοινωνία δεν θα είχε τον "καθρέφτη" των δράσεών του. Υπ' αυτήν την έννοια, η ηθικότητα αναπτύσσεται από μία απειρία αισθημάτων, καταστάσεων και εσωτερικότητων που έχουν σαφώς κάποιες ωφελιμιστικές συνέπειες, με τη μορφή των υλικών ωφελειών που προκύπτουν στα άτομα ή στην κοινωνία, αλλά η βάση των ηθικών κανόνων της φύσης δεν μπορούμε να πούμε ότι είναι κάποια μηχανική ωφελιμιστική ηθική¹⁹⁶. Από την άλλη πλευρά, θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η κοινωνία εγκαθιδρύει την συναίνεση για την επίτευξη της χρησιμότητας και της κυριαρχίας, αφού κατά τον Smith αυτές οι δύο είναι οι κυρίαρχες τάσεις, που αποτελούν τη βάση της κοινωνικής συναίνεσης, η οποία με τη σειρά της αποτελεί υποπροϊόν της συμπάθειας¹⁹⁷. Η τελευταία είναι το κλειδί για κατανόηση της φυσικής κοινωνικότητας στο TMS και αποδεικνύει ότι, για τον Smith, η κοινωνία είναι μία μορφή συνεργασίας και αμοιβαιότητας ακόμη και στο πεδίο των οικονομικών δραστηριοτήτων¹⁹⁸.

Σε ένα άλλο επίπεδο, είναι εμφανές το ωφελιμιστικό πρόβλημα της σύγκρουσης μεταξύ του καθαρά προσωπικού και εγωιστικού χαρακτήρα του κινήτρου συμπεριφοράς και του ευρέως κοινωνικού χαρακτήρα του προτύπου της επιδοκίμασίας¹⁹⁹. Στον Smith αυτό εμφανίζεται με τη σχέση μεταξύ του συνετού ανθρώπου στο TMS και του οικονομικού στο WN, βάσει της ανάλυσης περί σύνεσης, φιλαυτίας και ιδίου συμφέροντος. Με βάση την λειτουργία της συμπάθειας, η σύνεση καθίσταται μία εξισορροπητική αρετή εφ' όσον, επιδιώκοντας το συμφέρον του, ο σύγχρονος άνθρωπος συμβάλλει

¹⁹⁵ 1994, σελ. 17-20

¹⁹⁶ E.G. West: "Adam Smith: The Man and His Works", Liberty Fund, Indianapolis-1976, σελ.95-127

¹⁹⁷ Salomon, ό.π., σελ.242-243

¹⁹⁸ Laurence Berns: "Aristotle and Adam Smith on Justice: Cooperation between Ancients and Moderns?" *Review of Metaphysics*, Vol. XL VIII, No:1, September 1994, Issue No:189, σελ.71-90

¹⁹⁹ Dewey, ό.π., σελ.94-101

ταυτόχρονα στο όφελος της κοινωνίας. Έτσι, όπως ο συνετός άνθρωπος δρα ορθά στον ηθικό τομέα, ο οικονομικός του WN υπό την επίδραση της κοινωνικής συμπάθειας και την καθοδήγηση των αμερόληπτων κανόνων του παρατηρητή, καθίσταται τελεολογικά ο υπηρέτης της κοινωνίας²⁰⁰. Κρίσιμος παράγοντας στη διαδικασία αυτή είναι το “αόρατο χέρι”, του οποίου η λειτουργία επιβάλλει την κοινωνική αρμονία (TMS, IV, I, 10 – WN, IV, ii, 9) και σύμφωνα με τον S.Ahmad²⁰¹ έχει τετραπλή διάσταση, η οποία μας βοηθά να αντιληφθούμε το πρόβλημα της σχέσης ατομικού και κοινωνικού στην φιλοσοφία του Smith:

Πρώτο “αόρατο χέρι”: είναι αυτό που περιορίζει τον εγωισμό για χάρη της ανθρώπινης επιβίωσης. Δεν είναι η σύνεση ή η λογικότητα ή οποιαδήποτε άλλη συμπεριφορά ή χαρακτηριστικό που προφυλάσσει από την καταστροφή. Στην παρούσα περίπτωση εννοείται ο περιορισμός των υλιστικών κινήτρων της ανθρώπινης συμπεριφοράς και προσδιορίζονται παραστατικά με το παράδειγμα της ανάγκης για “περιορισμό του στομαχιού” στο TMS (προηγούμενη αναφορά) και στο WN (I, xi, part 2, 7-9).

Δεύτερο “αόρατο χέρι”: ακολουθεί αφού το πρώτο έχει παίξει το ρόλο του και είναι ο εναπομένον εγωισμός, που λειτουργεί διανεμητικά για τις ανάγκες της κοινωνίας, αφού έχει “περιοριστεί το στομάχι”.

Τρίτο “αόρατο χέρι”: είναι η δράση του εγωισμού προς την αριστοποίηση της χρήσης των παραγωγικών πηγών (πρόκειται για την αριστοποιητική δράση του ιδίου συμφέροντος).

Τέταρτο “αόρατο χέρι”: όπως προκύπτει από μία αναφορά στο “*History of Astronomy*” (III, 2), έχει μία θεϊκή διάσταση και ορίζεται ως ο συντηρητής και ενδυναμωτής της φυσικής τάξης²⁰².

Υπ’ αυτές τις προϋποθέσεις, ο Smith δεν είναι ατομικιστής σε μεγάλο βαθμό, αλλά βλέπει ως τελικό σκοπό τα συμφέροντα της κοινωνίας και

²⁰⁰ Macfie, C.A. – Vol.II, σελ.95-97

²⁰¹ S.Ahmad: “Adam Smith’s Four Invisible Hands”, C.A., Vol. III, σελ.63-69

²⁰² Macfie, 1971, σελ.595-599. Κατά τον Macfie, αυτή η εκδοχή του αόρατου χεριού εκφράζει μία ενεργοποιό δύναμη ολόκληρου του συστήματος (με την Στωική έννοια) και γενικά το αόρατο χέρι έχει σχέση με τη λειτουργία της Θεότητας (η τάξη της Πρόνοιας)

μάλιστα με έναν, κατά τον Macfie²⁰³, κυνικό τρόπο, γιατί το αόρατο χέρι αφήνει το άτομο να κυνηγάει "ψευτοκοσμήματα" (πλούτος, δόξα) εφ' όσον συμβάλλει σ' αυτόν τον σκοπό. Αυτό που επεξεργάσθηκε είναι μία θεωρία κλιμακούμενων κοινωνικών αξιών, δια των οποίων ήταν δυνατό να διακρίνει κανείς πώς το ατομικό συμφέρον του ατόμου θα μπορούσε να συμπέσει με το αντίστοιχο της κοινωνίας και επίσης να εξετάσει το αίνιγμα της εγωιστικής συμπεριφοράς των ατόμων, όπως στην περίπτωση της σύνεσης (ατομικής), η οποία προσδιορίζεται κατ' αρχήν με ωφελιμιστικούς όρους (TMS, VI, i, 5):

«Η φροντίδα της υγείας, της περιουσίας, της κοινωνικής θέσης και της φήμης του ατόμου, τα αντικείμενα από τα οποία υποτίθεται ότι κύρια εξαρτάται η άνεση και η ευτυχία σ' αυτήν τη ζωή, θεωρείται ως η κύρια ασχολία αυτής της αρετής που κοινά αποκαλείται Σύνεση»

Εκκινώντας με αυτές τις επιδιώξεις, ο συνετός άνδρας πάντοτε υποστηρίζεται και ανταμείβεται με ολόκληρη την επιδοκιμασία του "αμερόληπτου παρατηρητή" και του εκπροσώπου του (*representative*), που είναι ο "άνθρωπος εντός", δηλαδή η αυτοσυνείδηση (TMS, VI, i, 11) και οδηγείται σε μεγαλύτερες και ευγενέστερες επιδιώξεις, συνδυάζοντάς την με τις άλλες αρετές (TMS, VI, i, 15). Ο άνθρωπος εντός είναι αυτός που υποδεικνύει στα άτομα ότι προέχει η κοινωνική ευημερία και οι φυσικές διαστρεβλώσεις (*natural misrepresentations*) της φιλαυτίας διαμορφώνονται μόνο από τον "αμερόληπτο παρατηρητή" (TMS, III, iii, 4-7), του οποίου η δράση είναι εξουδετερωτική:

«Είναι λογικό, αρχή, συνείδηση, ο κάτοικος της καρδιάς, ο άνθρωπος εντός, ο μεγάλος κριτής και ρυθμιστής της συμπεριφοράς μας και όταν προτιμούμε τους εαυτούς μας από τους άλλους με αναισχυντία και εβελουφλία, γινόμαστε αντικείμενα έχθρας, αποστροφής και απέχθειας»

²⁰³ Macfie, C.A. – Vol. I. σελ.304

Με τον αμερόληπτο παρατηρητή, ο Smith φαίνεται να επιδιώκει ένα είδος μεσαίας κατάστασης μεταξύ εαυτού και του δράστη²⁰⁴. Υπ' αυτήν την έννοια, η θεωρία του περιγράφει μία διαδικασία διά της οποίας η διαρκής δράση της αρχής του αμερόληπτου παρατηρητή δομεί σταδιακά ένα σύστημα ηθικών κανόνων, που είναι η βάση της προόδου των κοινωνιών.

²⁰⁴ «Αλλά, παρ' ότι ο άνθρωπος κατ' αυτόν τον τρόπο έχει καταστεί ο άμεσος κριτής του ανθρώπινου είδους, έχει καταστεί μόνο στην πρώτη περίπτωση (σημ του μετ.: για να αισθάνεται ταπεινός κατά τις επικρίσεις του αμερόληπτου παρατηρητή, που εδώ είναι η Θεότητα). Και από αυτή τη θέση προκύπτει μία άλλη έκκληση για έναν μεγαλύτερο κριτή, για τον κριτή της συνείδησής τους, γι' αυτόν τον υποτιθέμενο αμερόληπτο και καλά πληροφορημένο παρατηρητή, γι' αυτόν τον άνθρωπο εντός, τον μεγάλο κριτή και ρυθμιστή της συμπεριφοράς τους» (TMS, III, ii, 31-32)

5. Ο ρόλος και οι λειτουργίες του ιδίου συμφέροντος

Ένα κρίσιμο στοιχείο της κοινωνικής φιλοσοφίας του Adam Smith είναι η λειτουργία του ατόμου και κυρίως το ίδιο συμφέρον, που φαίνεται να τον απασχολεί σε μία διαφορετική βάση από ό,τι τους προγενεστέρους του²⁰⁵. Στο περίφημο απόσπασμα του "*Wealth of Nations*" (I, ii, 2), όπου υπάρχει η προτεραιότητα του ιδίου συμφέροντος, η αναφορά γίνεται: α) σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα στις οικονομικές σχέσεις και β) υποκρύπτει το στοιχείο της αμοιβαιότητας, η οποία, μέσα από την ιδιοτέλεια, ευνοεί την επωφελή συνεργασία και την κοινωνικότητα. Για τις ανάγκες της συμβίωσης ακόμη και μια κοινωνία ληστών και δολοφόνων πρέπει τουλάχιστο να απέχουν από την ληστεία και τον φόνο μεταξύ τους (TMS, II, ii, 3, 3).

Είναι εμφανές ότι η αντίληψή του ως προς τα κίνητρα της πράξης και της συμπεριφοράς κατά το ίδιο συμφέρον είναι εσωτερική και ενσωματωμένη στην ανθρώπινη φύση, κάτι που οδηγεί τον Haakonssen²⁰⁶ στη διατύπωση της θέσης ότι η ηθική φιλοσοφία του Smith είναι μια κοινωνική θεωρία του "εγώ", το οποίο μορφοποιείται κατά την αλληλόδραση²⁰⁷ με άλλους ανθρώπους, ενώ το αντικείμενο της κρίσης του "αμερόληπτου παρατηρητή" είναι ο σχηματισμός αυτού του "κοινωνικού εγώ". Έτσι, μπορούμε να πούμε ότι το θεωρητικό μοντέλο του Smith οικοδομείται στη βάση του ιδίου συμφέροντος ως κινήτρου και ο οικονομικός άνθρωπος (όπως εμφανίζεται από την ανάλυση στο "*Wealth of Nations*") είναι ένα άτομο το οποίο αντανακλά την φιλαυτία σε όλες τις πιθανές εκφράσεις της. Αυτό μας οδηγεί

²⁰⁵ Ο Hobbes ("*Leviathan*". B. 19. σελ.173-174) διαπιστώνει ότι ο δημόσιο συμφέρον προάγεται καλύτερα, όσο στενότερα συνδέεται με το ιδιωτικό. Είναι σαφές ότι αυτή η άποψη δεν σχετίζεται με τις μετριάστικές λειτουργίες του Smith, αλλά με προσπάθεια να αιτιολογηθεί ότι το συγκεντρωτικό κράτος είναι κοινωνικά ωφέλιμο. Ο Locke δεν απασχολείται με το ίδιο συμφέρον ειδικά, αλλά γενικά με τη φυσική κατάσταση και τον μετριάσμό της με έναν μόνιμο κανόνα ζωής, ο οποίος εκφράζεται με το συμβόλαιο και την κοινωνική συμβίωση. Ο Hutcheson αναφέρεται στην *φιλαυτία* (*self-love*) αντί για ίδιο συμφέρον και θεωρεί ότι θα μπορούσε να ήταν χρήσιμη, αλλά το τέλος της δεν θα ήταν αποτέλεσμα λογικής λειτουργίας. Ως φιλαυτία ορίζει την μονομερή επιδίωξη ατομικής ευτυχίας. Ο μετριάσμος της γίνεται με την *ηθική αίσθηση* (*moral sense*) ή *ιδιότητα* (*faculty*), η οποία είναι ένας γνήσιος προσδιορισμός της φύσης μας ("*System*", I, Chapter 3, σελ.38-52). Για τον Hume το ίδιο συμφέρον συνδέεται άμεσα με την φιλαυτία και το γενικό συμφέρον ("*Enquiry*", V, ii, σελ.206-207). Από μία *κοινή αίσθηση του συμφέροντος* (*common sense of interest*) παράγεται η κατάλληλη συμπεριφορά ("*Treatise*", III, ii, 2, σελ.263) και εκφράζεται με τον καλύτερο τρόπο στην περίπτωση της δικαιοσύνης, της οποίας οι διακανονισμοί βασίζονται σε ένα ενδιαφέρον για το δικό μας και το κοινό συμφέρον. Δηλαδή, η δικαιοσύνη βασίζεται σε μία ηθική του συμφέροντος ("*Treatise*", III, ii, 6, σελ.299-300 και 8, σελ.308-310). Επίσης, από το συμφέρον γεννάται η υποταγή και η *κύρωση* (*sanction*) της κυβέρνησης ("*Treatise*", III, ii, 9, σελ.313-316 και 10, σελ.317-319). Γενικά, οι ηθικοί κανόνες γεννώνται από τις ανθρώπινες συμβάσεις και από συμφέρον για συντήρηση της ειρήνης και της τάξης ("*Treatise*", III, 11, σελ.328-330).

²⁰⁶ ό.π., σελ.130-135

²⁰⁷ Υπενθυμίζεται ότι η συμπάθεια θεωρείται ως μία μορφή αλληλόδρασης

σε αποδοχή της διαπίστωσης ότι ο Smith προσδιορίζει έναν ιστορικό άνθρωπο και διαπιστώνει την σχέση μεταξύ του περιβάλλοντος και της κατά το ίδιο συμφέρον συμπεριφοράς²⁰⁸. Ο ρόλος του "αμερόληπτου παρατηρητή" λειτουργεί μετριαστικά και ενισχυτικά για τη δημιουργία του συνετού άνδρα, ο οποίος δεν ανταμείβεται μόνον από αυτόν, αλλά και στην εσωτερική του αντανάκλαση (*man within*). Συνεπώς, το ίδιο συμφέρον έχει τρία χαρακτηριστικά, που περιέχονται σε ένα είδος εντελέχειας:

- α) Την φυσική επιθυμία για βελτίωση της θέσης και τη φροντίδα για την προσωπική ευημερία
- β) Τα κοινωνικά πάθη έχουν την ίδια βαρύτητα με τα εγωιστικά (TMS, I, ii, 3 και 4)²⁰⁹. Αυτό συμβαίνει γιατί το ίδιο συμφέρον οδηγείται και περιορίζεται από την επιθυμία για επιδοκιμασία και γιατί το οικονομικό ίδιο συμφέρον δεν αποδίδει καρπούς όταν απουσιάζει η αμοιβαία συνεργασία.
- γ) Η κοινωνική αρετή της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας, καθώς και της φυσικής ελευθερίας, είναι δύο τύποι μιας βιώσιμης και ορθά λειτουργούσας οικονομίας.

Ο Smith αντιλαμβάνεται την βιολογική αναγκαιότητα, η οποία πηγάζει από το ότι για να επιβιώσει ένα είδος πρέπει να διαθέτει εγωισμό και να επιδιώκει να υλοποιήσει όσα περισσότερα επιβάλλονται από τα συμφέροντά του. Από την άλλη πλευρά, μόνο με την επιδίωξη του ατομικού συμφέροντος είναι αδύνατη η κοινωνική συμβίωση και έτσι πρέπει να λειτουργήσει ένα ηθικό συναίσθημα και μία ηθική διαδικασία²¹⁰. Το ίδιο συμφέρον εξισώνεται με την φυσική επιθυμία να καλυτερεύσει κάποιος την θέση του και να φροντίσει για την ευημερία του, αλλά δεν σχετίζεται με τον εγωισμό και την απληστία (TMS, I, i, 1, 1). Παραμένει μία κινητοποιός δύναμη, που όμως στο WN δεν ισχυροποιείται από την "συμπάθεια" (ο όρος απουσιάζει από το WN), αλλά από την συνεργασία, η οποία θεωρείται φυσική και σχετίζεται με την συναλλαγή, εκφράζει αμοιβαιότητα και είναι απαραίτητη για την ανάπτυξη των

²⁰⁸ S.Hollander: "Adam Smith and the Self-Interest Axiom", *C.A., Vol. I*, σελ.680-697

²⁰⁹ Κοινωνικά πάθη είναι τα: γενναιοδωρία, ανθρωπισμός, ευγένεια, συμπόνοια, αμοιβαία φιλία και εκτίμηση. Τα αντίθετά τους είναι αντικοινωνικά. ενώ μεταξύ αυτών των δύο βρίσκονται τα εγωιστικά, που αποτελούν μία από τις αιτίες της συμπαθητικής λειτουργίας και συνδέονται με την ευχαρίστηση και τον πόνο

²¹⁰ J.Robinson: "Η φιλοσοφία της οικονομίας", Πρόλογος-Μετάφραση: Κ.Μ.Βαθιώτη, Εκδόσεις ΠΑΠΑΖΗΣΗ, Αθήνα-1969, σελ.4-12

οικονομικών συμφερόντων²¹¹. Εγγυητές της συνεργατικότητας (αλλά και της φυσικής ελευθερίας των ανθρώπων) είναι οι νόμοι της δικαιοσύνης²¹², που θεωρούνται κρίσιμης σημασίας για τον περιορισμό του ιδίου συμφέροντος. Η Werhane²¹³, ως προς αυτή τη λειτουργία της, χαρακτηρίζει τη δικαιοσύνη “αρετή των κοινωνικών παθών”.

Στην γενική του έκφραση, το ίδιο συμφέρον είναι κατά τον Smith απαραίτητο για την ιδιωτική ευτυχία και βασίζεται σε αρχές δράσης που χαρακτηρίζονται ως *επαινετές (laudable)* και καλλιεργούνται από τα κίνητρά του, τα οποία μπορεί να επιδοκιμάζονται (TMS, VII, ii, 3, 16-21). Συνεπώς, δεν είναι μόνον η αγαθοθέλεια ενάρετη, αλλά μπορεί να γίνεται και το ίδιο συμφέρον. Οι αρετές είναι κάποιες ιδιότητες καθ’ υπεροχήν, που ξεχωρίζουν σε μια κοινωνία ως οι ιδιότητες που θα έπρεπε να επιδοκιμάζονται ή να αμιλλώνται. Οι τέσσερις αρετές του Smith κατατάσσονται ως ακολούθως:

Αγαθοθέλεια και Δικαιοσύνη: αρετές κοινωνικού συμφέροντος.

Αυτοκυριαρχία: η αρετή που ελέγχει τα αντικοινωνικά πάθη και τις άλλες αρετές.

Σύνεση: η αρετή που οριοθετεί το ίδιο συμφέρον.

Δεν είναι η αγαθοθέλεια που περιορίζει το ίδιο συμφέρον, αλλά η σύνεση. Η αρετή της σύνεσης στις οικονομικές συναλλαγές ανακαλεί τη γενική σκιαγράφιση της αρετής στο TMS. Υπ’ αυτήν την έννοια, ο συνετός άνθρωπος του TMS είναι ο οικονομικός του WN, που οδηγείται στην εξυπηρέτηση του γενικού συμφέροντος²¹⁴. Αυτό συνεπάγεται ότι τα ηθικά κίνητρα μπορούν να είναι συμβατά με το ίδιο συμφέρον ή ακόμη και να το προϋποθέτουν²¹⁵.

²¹¹ Werhane, ό.π., σελ.669-680. Στο ίδιο, μικρό (σελ.681-682) σχόλιο του Charles J.Griswold Jr. πάνω στο άρθρο της Werhane

²¹² Οι νόμοι της δικαιοσύνης είναι ένα σύστημα κανόνων που ρυθμίζουν και εγγυώνται την κοινωνική συμβίωση. Οι πιο ιεροί είναι αυτοί που διαφυλάττουν την ζωή και την προσωπικότητα των συνανθρώπων μας, την περιουσία και οποιεσδήποτε άλλες κτήσεις του και τα προσωπικά του δικαιώματα (TMS, II, ii, 2, 2). Η προέλευσή τους βρίσκεται στην ανάπτυξη της ατομικής ιδιοκτησίας και εξελίσσονται ανάλογα με το κοινωνικό και οικονομικό στάδιο (LJ(A), I, 33: π.χ. στην εποχή του εμπορίου υπάρχει πολύπλοκο σύστημα νομοθεσίας). Σε συστηματικό επίπεδο, οι νόμοι αναλύονται στο LJ(B), (101-201): Οικογενειακό Δίκαιο, Εκκλησιαστικό Δίκαιο, Ποινικό Δίκαιο, Ιδιωτικό Δίκαιο (ενώ στο 12-100 αναπτύσσονται εκτενώς στοιχεία Δημοσίου Δικαίου)

²¹³ ό.π., σελ.678. Πρόκειται για την Στωική αντίληψη της δικαιοσύνης (βλ. και Καραμπατζάκη-Περδίκη σελ. 218).

²¹⁴ Δρόσος-1994, σελ.18-21

²¹⁵ Hope, ό.π., σελ.130-131

Στο “*Wealth of Nations*” είναι εμφανές ότι το ίδιο συμφέρον εκλαμβάνεται ως κάτι το δημιουργικό και ως μία ισχυρή συνδετική αρχή μεταξύ της ηθικής και οικονομικής συμπεριφοράς του ανθρώπου. Στο γνωστό χωρίο του τέταρτου βιβλίου (Chap.II, 4-9), διατυπώνεται η άποψη ότι ακόμη και στην περίπτωση ασυνεχών ατομικών τάσεων υπάρχει ένας συνεκτικός έλεγχος που εκφράζεται από το “αόρατο χέρι” και μέσω του οποίου επιτυγχάνεται η κοινωνική ευημερία. Επειδή δε, μία από τις κύριες φροντίδες του Σκωτικού Διαφωτισμού (κυρίως στον Hume και τον Smith) ήταν η σχέση μεταξύ των θεσμών της πολιτικά οργανωμένης κοινωνίας και του επιπέδου ανάπτυξής της, έπεται ότι είναι λογικό ο Smith να τα συνδέει με τις φυσικές τάσεις του ανθρώπου που περιλαμβάνονται στο ίδιο συμφέρον (WN, III, Ch. i, 3-4), το οποίο επεκτείνεται και σε ειδικές περιπτώσεις, όπως οι εργασιακές σχέσεις, αλλά και στη μεταβολή των θεσμών, όπως π.χ. η κατάργηση της δουλείας (WN, III, Ch. ii, 9-12).

Συμπερασματικά, θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η περίπτωση της αξιολόγησης του ίδιου συμφέροντος είναι ιδιαίτερα ιδιάζουσα ως προς το κατά πόσον και σε ποιο βαθμό περιέχει το στοιχείο της ωφελιμότητας. **Κατά πρώτον**, είναι αναμφίβολο ότι ο Smith προϋποθέτει την κοινωνική αλληλεξάρτηση, η οποία εκτονώνει το ιδιοτελές κίνητρο. Ωστόσο, το ατομικό συμφέρον είναι που καταλήγει σ’ αυτή και ο ενδόμυχος λόγος της υιοθέτησής της είναι η ικανοποίηση του ατομικού συμφέροντος, υπό τον περιορισμό της ανάγκης κοινωνικής συμβίωσης. Από αυτή την παρατήρηση μεταβαίνουμε στην **δεύτερη** εκδοχή της αξιολόγησης του κοινωνικού συμφέροντος. Αυτό προέρχεται από την επιδίωξη του ατομικού και συνεπώς ο Smith υπαινίσσεται το χρησιμοθηρικό επιχείρημα ότι, εφ’ όσον η κοινωνική ωφέλεια εξαρτάται ευθέως από τις ατομικές, η μεγιστοποίηση των δεύτερων αντίστοιχα μεγιστοποιεί και την πρώτη. **Τέλος**, από τη θεωρία των τεσσάρων σταδίων και σε συνέχεια του προηγούμενου, θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η κοινωνική ανάπτυξη οφείλεται στην αύξηση των απαιτήσεων που επιβάλλει το ίδιο συμφέρον.

Συνεπώς, στο εξελιγμένο στάδιο της κοινωνίας φθάνουμε μόνο μέσω των αυξανόμενων ατομικών αναγκών ή, αλλιώς, η κοινωνική ευημερία εξαρτάται ευθέως και κατά μοναδικό τρόπο από τα επίπεδα ικανοποίησης ή

όχι των ατόμων, ενώ οι στρατηγικές και οι τακτικές τους δεν είναι τμήμα του συστήματος κανόνων που τα προσδιορίζει. Κατά κάποιον τρόπο, τα άτομα χρησιμοποιούνται από τον Smith τόσο ως μέσα, όσο και ως σκοποί κατά την επιδίωξη της ατομικής ευημερίας και αυτό θεωρείται από τον Rawls (ό.π., σελ.182-183) ότι αποτελεί την ωφελμιστική αρχή του μέσου όρου²¹⁶.

²¹⁶ Κάθε άτομο είναι μία μονάδα για τις ανάγκες του υπολογισμού, η ωφέλεια υπολογίζεται προσθετικά και κατά

6. Η μετάβαση από το ατομικό στοιχείο στο κοινωνικό

6.1. Γενικές διαπιστώσεις για την ατομικότητα

Υιοθετώντας μία άποψη που διατυπώθηκε και από τον Hume²¹⁷, ο Smith αποφαίνεται ότι ενώ κατά βάσιν οι άνθρωποι μπορούν να θεωρηθούν ίσοι, διαφοροποιούνται λόγω των κοινωνικών σχέσεων και εξ αιτίας αυτής της επίκτητης ανομοιότητας προκύπτει η κοινωνική πρόοδος (WN, I, ii, 3-5). Πρόκειται για μία τοποθέτηση στρατηγικής σημασίας, που αποδεικνύει την πίστη του Smith στην δημιουργικότητα της διαφορετικότητας και της ατομικότητας. Όπως έχει σημειωθεί, το ίδιο συμφέρον, που προέρχεται από την ατομικότητα, αλλά και η φιλαυτία, μέσω της κοινωνικοποιητικής τους λειτουργίας καθίστανται πολύτιμες κοινωνικές αρετές εφ' όσον συμβάλλουν στη δόμηση μιας χρυσής τομής, που εξυπηρετεί κατά τον καλύτερο τρόπο την κοινωνία²¹⁸. Βασική θέση του Smith είναι ότι τα διάφορα συναισθήματα δεν είναι από μόνα τους καλά ή κακά, αλλά η ισορροπία τους σε ψυχολογικό επίπεδο πρέπει να μπει σε κρίση (TMS, III, iii, 4). Άρα, η φιλαυτία κατά βάθος δεν είναι κακή, γιατί, με τη διαμεσολάβηση του "αμερόληπτου παρατηρητή", οδηγεί στην αυτοκυριαρχία. Σε επίπεδο κοινωνικής οργάνωσης, το ισορροπημένο συναίσθημα της φιλαυτίας, εφ' όσον προστατεύεται από τους νόμους της φύσης²¹⁹, αποφέρει οικονομικά αριστοποιητικό αποτέλεσμα και γίνεται υπηρέτης του Θεϊκού Σχεδίου²²⁰.

Πρέπει να τονιστεί στο επίπεδο αυτό ότι η διαφορετικότητα των ατόμων είναι κάτι που λειτουργεί συμπληρωματικά και οφείλεται στη φυσική τάση της ανταλλαγής, η οποία επεκτείνεται πέραν της εμπορευματικής. Ένας φιλόσοφος και ένας μεταφορέας δεν έχουν διαφορές ως προς τη φυσιολογία τους. Ως συστατικά της κοινωνίας, ο καθένας δουλεύει για λογαριασμό του. Επειδή, όμως, δεν μπορούν να ζήσουν κατά μόνας, γίνονται αμοιβαία

την κοινωνική αξιολόγηση εξετάζεται το αθροιστικό αποτέλεσμα (τα άτομα αποτελούν πλέον μία ενότητα)

²¹⁷ Essays: Of the original contract (ό.π.)

²¹⁸ Macfie, C.A., Vol.II, σελ.95-96

²¹⁹ Οι νόμοι της φύσης κατά την ανθρώπινη αλληλόδραση είναι ό,τι οι επιταγές του αμερόληπτου παρατηρητή και της αυτοκυριαρχίας στην ατομική συμπεριφορά. Δηλαδή, είναι αυτοί που συντηρούν μία παγκόσμια ηθική, σύμφωνα με τα Στωικά πρότυπα.

²²⁰ Evensky, ό.π., σελ.180-182

ωφέλιμοι μεταξύ τους [LJ(A), VI, 48-49]. Σε ένα πιο γενικό επίπεδο, υπάρχει η ανάγκη της επιδοκίμασias των άλλων, η οποία έχει μία από τις ρίζες της στο άγχος της κοινής γνώμης (*anxiety about the public opinion*), που επηρεάζει την ηθική των διάφορων κοινωνικών τάξεων (TMS, III, ii, 17-26)²²¹.

Ο Κορλίρας²²², αναζητώντας τον βαθμό συνύπαρξης της οντολογίας με τη δεοντολογία της οικονομίας, διαπιστώνει ότι η αιτιοκρατία της πρώτης προϋποθέτει κανόνες ατομικής και κοινωνικής ηθικής, έτσι ώστε να προκύπτει η επιθυμητή πραγματικότητα της “φυσικής τάξης”. Δηλαδή, υπάρχει “κάτι” που οδηγεί στη σύζευξη του ατομικού ωφελιμισμού (η προσπάθεια καθενός ανθρώπου να μεγιστοποιήσει το δικό του όφελος) με την κοινωνική ωφέλεια, εγκαθιδρύοντας τη φυσική κοινωνική αρμονία. Αυτό το “κάτι” στον Smith είναι το “αόρατο χέρι” και εφ’ όσον όλα οδηγούν στην εκπλήρωση του Θείου Σχεδίου, μπορεί να κριθεί ως μία μεταφορά του Smith για τη Θεότητα υπό την ιδιότητα του Σχεδιαστή²²³. Επιστρέφοντας στο ζήτημα της δεοντολογίας, πρέπει να αποδεχθούμε την άποψη του Κορλίρα (σελ.20) ότι αντιπροσωπεύει το δόγμα του ωφελιμισμού (ορθολογική αρχή της αριστοποίησης) με τη “φυσική τάξη” (η σύμπλευση κοινωνικής και οικονομικής ισορροπίας). Ενισχύοντας αυτή την άποψη, υπενθυμίζουμε ότι η πορεία που υποδεικνύεται από τον Smith είναι της επιδίωξης της ατομικής ωφέλειας για να επιτευχθεί η κοινωνική, δηλαδή η δεύτερη προϋποθέτει την ατομικιστική ωφελιμιστική συμπεριφορά, η οποία κατ’ αυτόν τον τρόπο αποκτά και ηθική διάσταση, αφού συμβάλλει στη μεγιστοποίηση της κοινωνικής ωφελιμότητας. Στο ζήτημα των οικονομικών συναλλαγών αυτή η συνθήκη είναι διαρκώς εμφανής και μάλιστα, σε ανάλογο παράδειγμα με το γνωστό χωρίο του WN, στο LJ(B)-219 συνδέει τα οφέλη από τις συναλλαγές με την φιλαυτία ως γενεσιουργό τους αιτία²²⁴. Επίσης, ο καταμερισμός της εργασίας είναι σε πρώτη φάση αποτέλεσμα της φιλαυτίας, στη συνέχεια όμως καθίσταται κοινωνικά ωφέλιμος και επεκτείνεται όσο αναπτύσσεται η κοινωνία [LJ(B), 206-223]. Όπως πολύ

²²¹ Η γνώμη των άλλων έχει σημασία για την αξία και τον έπαινο που αποζητούν οι άνθρωποι για τις πράξεις τους (ο Smith αναφέρει ειδικά τα παραδείγματα των μαθηματικών, των φυσικών φιλοσόφων και των ποιητών)

²²² ό.π., σελ.11-21

²²³ Evensky, ό.π., σελ.182-183

²²⁴ Σε σχέση με το WN, εδώ γίνεται αποκλειστική αναφορά στην φιλαυτία

ορθά έχει διατυπωθεί²²⁵, ο καταμερισμός της εργασίας είναι αίτιο και αιτιατό του ατομικού ωφελιμισμού.

Τέλος, στο πλαίσιο του ατομικισμού υπάγονται τα προσωπικά δικαιώματα, τα οποία ταυτίζονται με την απαίτηση που έχει κάποιος να πετύχει ένα είδος υπηρεσίας από έναν άλλον [LJ(A), 42] και σχετίζονται με ένα είδος συμβολαίου, το οποίο τα διασφαλίζει [LJ(A), I, 16, 21-23]. Τόσο αυτά, όσο και τα άλλα δικαιώματα, είναι βασικά συστατικά της κοινωνικής συμβίωσης και λαμβάνονται πάντοτε υπ' όψη στο γενικό πλαίσιο του τύπου μιας κοινωνίας, δεδομένου ότι γεννούν τη δικαιοσύνη και αυτή με τη σειρά της τα εγγυάται.

6.2. Η μετάβαση στην κοινωνική κατάσταση

Ανεξάρτητα από τον τρόπο ανίχνευσής της, είναι αναμφίβολο ότι η κοινωνική θεωρία του Smith είναι τμήμα ενός ενιαίου όλου, το οποίο προσδιορίζεται διά της μελέτης του ανθρώπου στην κοινωνία²²⁶. Ξεκινώντας από την προσπάθεια επιστημονικής κατανόησης του ανθρώπου, οι παραδοχές του είναι:

- α) ότι τη βάση αυτής της κατανόησης αποτελεί η παρατήρηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς
- β) ο άνθρωπος, από ένα κίνητρο αυτοεκτίμησης ή αυτοπροστασίας, έχει πάντοτε τα ίδια (πολύπλοκα) αισθήματα: καλύτερευση της θέσης του, απόλαυση της ζωής, αναζήτηση ευχαρίστησης και αποφυγή πόνου κλπ. (φυσικές ανάγκες)

Απορρίπτοντας την ιδέα ότι κάθε άνθρωπος είναι εκ φύσεως προικισμένος με μία ηθική αίσθηση, ο Smith αναπτύσσει την ιδέα της "συμπάθειας" και του "αμερόληπτου παρατηρητή", ο οποίος προσφέρει στον δρώντα την συνείδηση των πράξεών του, αλλά και του πλησίον του. Οι κρίσεις του "αμερόληπτου παρατηρητή" προσφέρουν τη βάση για μία ομάδα

²²⁵ Gay, ό.π. ("The Science of Freedom"), σελ.364

²²⁶ P.Stein: "Adam Smith's Jurisprudence: Between Morality and Economics", C.A., Vol. I', σελ.29-44

κανόνων συμπεριφοράς τους οποίους ο Smith ταξινομεί υπό τις τρεις έννοιες της αρετής²²⁷:

Σύνεση: είναι η ανησυχία για τα συμφέροντά μας, η οποία μπορεί να προωθεί και την υπολογιστική συμπεριφορά.

Δικαιοσύνη: ο Smith την αντελήφθη υπό μία στενή έννοια, ως τους νομικούς κανόνες που διαφυλάττουν τη ζωή, την ελευθερία και την περιουσία του πολίτη (TMS, II, ii, 2, 2). Δηλαδή, με τους διακριτικούς κανόνες τίθενται όρια στην επιδίωξη του ιδίου συμφέροντος και αποτελεί το θεμέλιο για την αστική κοινωνία.

Αγαθοθέλεια: είναι η αρετή που περιορίζει τον εγωισμό και μαζί με την δικαιοσύνη εκφράζει την κοινωνική διάσταση περιορισμού της ατομικής συμπεριφοράς της πρώτης

Δηλαδή, οι τρεις αρετές γίνονται αντιληπτές υπό ένα κοινωνικό πρίσμα²²⁸, ενώ θα πρέπει να επισημάνουμε την ορθή παρατήρηση του Stein (σελ.34-36) ότι και στη θεωρία των τεσσάρων σταδίων ο Smith ποτέ δεν αντελήφθη τον άνθρωπο σε κατάσταση απομόνωσης. Επίσης, από την περιγραφή των στοιχείων της φρόνησης (TMS, VI, i) συνάγεται (εκτός των άλλων) και κάτω από ποιες προϋποθέσεις ο άνθρωπος μεταβαίνει ηθικά στην κοινωνική κατάσταση: επιθυμία για σεβασμό, εμπιστοσύνη, εκτίμηση, καλή θέληση, είναι οι ιδιότητες πέρα από τις ιδιοτελείς οι οποίες αποκτούν την επιδοκιμασία του αμερόληπτου παρατηρητή και τα είδη επιδοκιμασίας τα οποία έχουν αναφερθεί από τον Khalil με παράλληλη επισήμανση της η σπουδαιότητάς τους για την διατήρηση της κοινωνίας (βλ. κεφ. 2.3 της παρούσας εργασίας).

Η διαδικασία αυτοεξέτασης που, σύμφωνα με τον Smith, είναι υπεύθυνη για την ηθική συμπεριφορά του ανθρώπου, ξεκινά από την διαδικασία της κρίσης της συμπεριφοράς και των συναισθημάτων. Κατά τον Smith, εάν ο άνθρωπος τεθεί σε απομόνωση, χωρίς επικοινωνία με τους συνανθρώπους του, δεν θα είναι σε θέση να σκεφθεί ούτε για τον χαρακτήρα

²²⁷ Stein, ό.π., σελ.31

²²⁸ Θεωρούμε και τις τρεις γιατί η ατομικιστική δράση της σύνεσης περιορίζεται από την αυτοκυριαρχία. η οποία έχει και κοινωνικό πεδίο αναφοράς

του ούτε για την ευπρέπεια ή την αξία των συναισθημάτων και της συμπεριφοράς του, σε ό,τι αφορά την αυτοσυνειδησία του. Όταν εισάγεται στην κοινωνία, προμηθεύεται με τον καθρέφτη που του έλειπε²²⁹ ώστε να διακρίνει τα πάθη του. Η άποψη αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι η ικανοποίηση παθών δημιουργεί νέα πάθη, οπότε αρχίζει η ηθική κριτική και η διαίρεση τσu εαυτού σε δύο πρόσωπα: του παρατηρητή (ή κριτή) και του δρώντα (ή του κρινόμενου) (TMS, III, i). Δηλαδή, ενώ σε επίπεδο συμφέροντος στο προηγούμενο κεφάλαιο διαπιστώσαμε ότι το ατομικό είναι απαραίτητη προϋπόθεση για το κοινωνικό, σε επίπεδο ηθική κρίσης και συμπεριφοράς προϋποτίθεται η κοινωνική κατάσταση για την πλήρη ανάπτυξή της.

Μέσα στα πλαίσια της συνύπαρξης, η κοινωνικότητα είναι κάτι που αναπτύσσεται εξελικτικά και είναι πάντοτε αποτέλεσμα ατομικής δράσης. Από αυτή, με την "συμπάθεια" να αποτελεί τον κύριο παράγοντα της ηθικής τάξης και τον "αμερόληπτο παρατηρητή" και το "αόρατο χέρι" να προσδιορίζουν την ενότητα της κοινωνικής τάξης²³⁰, επέρχεται ο συμβιβασμός μεταξύ ατομικού και κοινωνικού συμφέροντος και γίνεται η μετάβαση προς την κοινωνική κατάσταση. Η αρμονία που επιτυγχάνεται οφείλεται στη δράση του "αόρατου χεριού", η οποία είναι σε συμφωνία με την αντίστοιχη φυσική, κάτω από θεϊκή καθοδήγηση, όπως επιβάλλει το δόγμα του Θεϊκού Σχεδίου²³¹. Όταν, όμως, σημείο αναφοράς είναι το κυβερνητικό πεδίο, ο Smith παραδέχεται ότι, παρ' ότι η πολιτειακή κυβέρνηση ιδρύεται για την προστασία της περιουσίας, καταλήγει να υπερασπίζεται τους πλούσιους εναντίον των φτωχών (WN, II, iii, 106 – V, i, part second, 8-12) και ακριβώς γι' αυτό πρέπει να παίζει και άλλους ρόλους, εξισορροπητικούς²³².

²²⁹ Η ιδέα του καθρέφτη συναντάται και στον Hume ("Treatise", II, ii, 5, σελ.152), όπου γίνεται αναφορά και στη συμπάθεια

²³⁰ Morrow, C.A., σελ.176-177

²³¹ J.P.Davis: "Adam Smith on the Providential Reconciliation of Individual and Social Interest: Is Man Led by an Invisible Hand or Misled by a Sleight of Hand?" C.A., Vol. VII, σελ.90-101. Ένα ενδιαφέρον στοιχείο που επισημαίνει ο συντάκτης, είναι ο ρόλος του αόρατου χεριού στην εξαπάτηση του ατόμου. Το Θεϊκό Σχέδιο είναι η θεώρηση Στωϊκής επιρροής περί μιας κοσμικής αρμονίας και τάξης που αποφέρει στο ανθρώπινο είδος ευτυχία και ευημερία. Ο φορέας του Σχεδίου ονομάζεται Θεός, Θεότητα, Θεία Πρόνοια (βλ. TMS, I, ii, 3, 4 – TMS, VII, ii, 1, 15-47, "History of Ancient Physics", II)

²³² Gay, ό.π. ("The Science of Freedom"), σελ.367

Η αρχή της συμπάθειας είναι κάτι που προϋποτίθεται για την ανάπτυξη του ανθρώπου σε ηθικό άτομο, αλλά και μία μορφή επικοινωνίας με τους εγγύς του, κάτι που παραπέμπει στην κοινωνική συνύπαρξη. Η άποψη του Smith για την κοινωνικοποιητική κατάσταση είναι μία διαδικασία που αναπτύσσεται από τους θεσμούς (WN) και τους κώδικες συμπεριφοράς (TMS), λόγω της αλληλεπίδρασης των ατόμων και της κοινωνίας και συνεπώς, για την κατανόηση και την ανίχνευση των κοινωνικών φαινομένων είναι σημαντικοί τόσο οι κοινωνικοί θεσμοί, όσο και οι ατομικές δράσεις. Κατ' επέκτασιν, η διαδικασία κοινωνικοποίησης μπορεί να θεωρηθεί ως κάτι το προκαθορισμένο, αφού οι ηθικοί κανόνες, που είναι το τελικό προϊόν της, κατά τον Smith εντάσσονται στο Θεϊκό Σχέδιο²³³. Η αντίληψη της κοινωνίας ως εξελικτικής διαδικασίας εξετάζει την αλληλόδραση μεταξύ των ατόμων, καθένα από τα οποία προσαρμόζεται στη συμπεριφορά του άλλου και εξηγεί την κοινωνικοποιητική διαδικασία των θεσμών επί των ατόμων καθώς και την προσαρμογή των κοινωνικών θεσμών στην ατομική συμπεριφορά:

- στο TMS αποδεικνύεται πώς η ατομική δράση οδηγεί σε μία κατά τάξιν κοινωνία
- στο WN έχουμε μία ηθική εξήγηση του πώς η ατομική δράση οδηγεί σε τάξη στο οικονομικό βασίλειο και στην προώθηση της υλικής ευημερίας της κοινωνίας

Πρόκειται για προσπάθεια να εξηγηθεί πώς, ξεκινώντας από τα άτομα, μπορούμε να φθάσουμε στην κοινωνική τάξη χωρίς την παρέμβαση ενός Leviathan²³⁴, δεδομένου ότι κατά τη σύγκρουση μεταξύ συμπάθειας και ιδίου συμφέροντος, η πρώτη θεωρείται ως πιο σημαντική στο βαθμό που προσφέρει την κινητοποιήσιμη δύναμη στο σύστημα κοινωνικής συμπεριφοράς του Smith. Γι' αυτό το λόγο, ο εγωισμός εκλαμβάνεται ως κατώτερος, ενώ επιδοκιμάζεται η ενάρετη συμπεριφορά²³⁵.

²³³ Clark, ό.π., σελ. 162-163

²³⁴ Clark, ό.π., σελ. 157

6.3. Η κοινωνική σημασία του “αμερόληπτου παρατηρητή” και του “αόρατου χεριού”

Ο Smith δέχεται ότι ο άνθρωπος λαμβάνει ικανοποίηση όχι μόνο από την άμεση ευχαρίστησή του, αλλά και από την εμπλοκή του στις εμπειρίες των συνανθρώπων του. Αυτό το κάνει υποδιαίρωντας την αίσθηση της ευχαρίστησης (*pleasure*)²³⁶ σε τρεις τύπους, που μπορούν να θεωρηθούν και δύο:

Εγωιστικές: είναι αυτές που σχετίζονται με βιολογικές ανάγκες, τις οποίες ο Anspach²³⁷ ορίζει ως «αυτο-ευχαρίστηση» (*auto-pleasure*).

Συντροφικότητας και Συμπάθειας: σχετίζονται με την κοινωνική αλληλεπίδραση και ειδικά η περίπτωση της ευχαρίστησης από την συμπάθεια περιλαμβάνει τέσσερα στοιχεία: το εγώ, τον άλλο, την ευεργετική δράση από τον άλλον και τον “αμερόληπτο παρατηρητή”.

Θεωρώντας ότι τα παραπάνω στοιχεία οδηγούν σε επιδοκιμασία ή αποδοκιμασία συλλογικού επιπέδου, τότε μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ο Smith είναι ένας διυποκειμενιστής (κοινωνιστής), διότι εξαρτά την ηθική αξιολόγηση οιαδήποτε ατόμου από το κοινωνικό του περιβάλλον (Hope, ό.π., σελ.7-9). Στα πλαίσια αυτής της διυποκειμενικότητας, ο “αμερόληπτος παρατηρητής” δεν αντιπροσωπεύει απλώς κάποια ατομική αμεροληψία, αλλά την συλλογικότητα, δηλαδή ένα συλλογικό άτομο που ενσωματώνει την αίσθηση του ορθού και του δικαίου ή, αλλιώς, την προσωποποίηση του καθήκοντος του να είναι κάποιος δίκαιος²³⁸. Γι' αυτό το λόγο, χαρακτηρίζεται ως μία *οντότητα υπεύθυνη* (*an accountable being*) (TMS, III, iii, 25), ο άνθρωπος εντός, ο μέγας κριτής και ρυθμιστής της ανθρώπινης συμπεριφοράς, ο εκπρόσωπος του ανθρώπινου είδους και το υποκατάστατο της Θεότητας (TMS, ii, 31-32) κλπ., δηλαδή ως κάτι που προκύπτει από την κοινωνικότητα και λειτουργεί εντός της.

²³⁵ R.Anspach: “The Implications of the Theory of Moral Sentiments for Adam Smith's Economic Thought”, *C.A., Vol. I*, σελ.338-359

²³⁶ Επισημαίνεται ότι χρησιμοποιείται ο όρος *pleasure* που μπορεί να ερμηνευθεί και ως απόλαυση και προσεγγίζει τον αντίστοιχο ωφελμιστικό, αντί κάποιου άλλου, όπως π.χ. *satisfaction*, που θα λειτουργούσε πιο “ουδέτερα”

²³⁷ ό.π., σελ.441

²³⁸ Hope, σελ.100

Κατά συνέπεια, παρατηρείται μία εξίσωση της ηθικής άποψης, με την ετυμολογία (ή υπό την εποπτεία) του αμερόληπτου παρατηρητή, σύμφωνα με την οποία κάθε άτομο δεν ξεκινά την εκτίμηση των διαφόρων ζητημάτων από μία ατομοκεντρική και (ενδεχομένως) μεροληπτική θέση, που εκφράζεται από την κοινωνική του κατάσταση, αλλά από μία θέση ηθικής, η οποία βασίζεται στον παρατηρητή. Εν τούτοις και παρά τη διαπίστωση αυτή, ο Harsanyi²³⁹ εντάσσει την περίπτωση του αμερόληπτου παρατηρητή σε ένα μοντέλο ορθολογικής συμπεριφοράς, όπου το άτομο επιλέγει με όρους συγκρίσεων διαπροσωπικής ωφελιμότητας, βασισμένες στην "εμπάθεια"²⁴⁰ με διάφορα μέλη της κοινωνίας. Ο Campbell²⁴¹ διακρίνει στον αμερόληπτο παρατηρητή μία διαδικασία διαρκούς προσαρμογής μεταξύ δρώντων και παρατηρητών, που οδηγούν σε μία μέση κατάσταση ως προς τα άτομα που εντάσσονται στη δεύτερη κατηγορία. Υπ' αυτήν την έννοια, ο αμερόληπτος παρατηρητής έχει διπλή ωφελμιστική διάσταση²⁴²:

- α) γιατί το άτομο επιδιώκει την προσωπική του ευημερία εντός των ορίων που θέτει ο παρατηρητής ή δια της κοινής γνώμης ή δια του "ανθρώπου εντός"²⁴³ και μπορεί να θεωρηθεί ότι δρα "εγωκεντρικά", υπό τον όρο της φρόνησης
- β) για την ανάγκη της κοινωνικής συμβίωσης και δια της αποδοκιμασίας των πράξεων που βλάπτουν, προσφέρει μία φυσική βάση για το ποινικό δίκαιο και το θεμελιώνει στην τιμωρία

Υπό μία πιο ευρεία εκδοχή, ο αμερόληπτος παρατηρητής είναι αυτός που κρίνει την αρμονία με το Σχέδιο και την συμφωνία με τις προθέσεις της Θεότητας. Η επιδοκιμασία που αισθάνεται για τη δράση ενός ατόμου

²³⁹ John C.Harsanyi: "Morality and the Theory of Rational Behavior", Άρθρο στο *Utilitarianism and beyond* (αναφορές), σελ.39-52

²⁴⁰ Σύμφωνα με τον Darwall (*Philosophical Studies*-1998), η εμπάθεια συνίσταται στο αίσθημα που κάποιος φαντάζεται ότι ή αισθάνεται ή ίσως θα έπρεπε να αισθάνεται (φόβος, ας πούμε), κατά πόσον κάποιος ενδιαφέρεται ή όχι. Κατά μία εκδοχή της είναι συμμετοχή στα αισθήματα του άλλου και ομοιάζει με μία εκδοχή της συμπάθειας στον Smith (TMS, I, i, 1, 6)

²⁴¹ ό.π., σελ.98-100

²⁴² Campbell, σελ.101-102

²⁴³ Η περίπτωση του ανθρώπου εντός, παρ' ότι αποτελεί μία εσωτερική διάσταση του "αμερόληπτου παρατηρητή", ενισχύει το ωφελμιστικό επιχειρήμα, διότι ο άνθρωπος γίνεται κοινωνικός όχι λόγω της αγαθοθελείας του, αλλά επειδή αποζητά την επιδοκιμασία των άλλων (*love of praise*) και του εαυτού του (*love of praiseworthiness*)

προσδιορίζεται από την συμπάθεια του παρατηρητή ως προς τη δράση, η οποία συμβάλλει στη διαίρεση της κρίσης σε δύο μέρη²⁴⁴:

- α) τον βαθμό στον οποίο είναι σε συμπάθεια με την ανταπόκριση των συναισθημάτων με την αιτία, δηλαδή την ευπρέπεια ή την απρέπεια της πράξης
- β) τον βαθμό της συμπάθειας που νοιώθει για το αποτέλεσμα, δηλαδή την αξία ή απαξία της πράξης

Και στις δύο περιπτώσεις η ηθική αξιολόγηση της πράξης γίνεται με βάση το κριτήριο της συμφωνίας με μία προκαθορισμένη τάξη²⁴⁵.

Από την άλλη πλευρά, θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι χάρη στον “αμερόληπτο παρατηρητή” αναπτύσσεται η *αίσθηση του ανήκειν και της κοινότητας*. Επί πλέον, ο Young²⁴⁶ πιστεύει πως ο Adam Smith θα μπορούσε να είχε παρουσιάσει τα κεφάλαια της αξίας και της διανομής κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να συνδέεται η κοινωνική θεωρία του TMS με την οικονομική του WN. Θεωρεί ότι ο “αμερόληπτος παρατηρητής” είναι η ενσωμάτωση στην κοινωνία της ηθικής προοπτικής, δηλαδή των κριτηρίων των ηθικών κρίσεων²⁴⁷. Στο WN, ο Smith ασχολείται με το ίδιο συμφέρον και ένα minimum δικαιοσύνης, ενώ στην οικονομική δραστηριότητα και στη θεωρία της αξίας, η τιμή που προκύπτει στην αγορά εμπεριέχει και το στοιχείο της συναίνεσης και επομένως είναι αυτή που εγκρίνει ο “αμερόληπτος παρατηρητής”.

Κατά τον Macfie (1971) το “αόρατο χέρι” είναι μία ενεργοποιός δύναμη, η οποία προωθεί το κοινωνικό συμφέρον και εκδηλώνεται με δύο θεσμοποιημένους κανόνες και έναν θεσμό:

- α) δικαιοσύνη
- β) σύστημα ηθικών κανόνων
- γ) οικονομία

²⁴⁴ Evensky, ό.π., σελ.179-180

²⁴⁵ Γι' αυτό και η φιλαυτία, κυρίως στις οικονομικές δραστηριότητες, δεν είναι κάτι το κακό, αλλά χρήσιμο συναίσθημα, αφού συμβάλλει στην επίτευξη του προκαθορισμένου σκοπού. Σ' αυτό προσφέρει βοήθεια και η λειτουργία του “αόρατου χεριού”

²⁴⁶ J.T.Young: “Natural Price and the Impartial Spectator: An New Perspective on Adam Smith as a Social Economist”, *C.A., Vol.V*, σελ.334-353

Η Werhane²⁴⁸, λαμβάνοντας υπ' όψη αυτά και μία άλλη άποψη του Macfie, ότι το "αόρατο χέρι" αντικαθιστά τον αμερόληπτο παρατηρητή στο WN, διατυπώνει την άποψη ότι δεν είναι κάποιος "υπέρτατος κυβερνήτης", αλλά ένας επεξηγηματικός όρος που περιγράφει την οικονομική συμπεριφορά, γιατί πιστεύει ότι σχηματοποιείται από τους εξής παράγοντες:

από τις συνθήκες φυσικής ελευθερίας και την απουσία περιορισμών
από την προστατευτική λειτουργία της δικαιοσύνης
από την εσωτερική αίσθηση φρόνησης μέσω του αυτοπεριορισμού
όταν τα μέρη της συναλλαγής και του ανταγωνισμού είναι ίσα
από την αμοιβαία συνεργασία και τον συντονισμό

Κατά τη γνώμη μου, πρόκειται για μία άποψη μάλλον περιοριστική, διότι παραβλέπει την αλληλοσυσχέτιση του TMS με το WN και, το σημαντικότερο, επισημαίνει τους παραπάνω παράγοντες ως αίτια του "αόρατου χεριού", ενώ αυτά είναι αιτιατά. Επί πλέον, το "αόρατο χέρι" για τον Smith δεν είναι ένας "ουδέτερος" όρος, που απλώς περιγράφει κάτι, αλλά μία δύναμη στρατηγικής σημασίας για την κοινωνική αρμονία και ευημερία:

Η μεταφορά του "αόρατου χεριού" γίνεται για να δείξει πώς κατά βάση ιδιοτελή άτομα δια των πράξεών τους προκαλούν την ευημερία του συνόλου. Κατασκευαστής είναι η Θεότητα (με το Σχέδιό της) και όχι κάποιος μηχανισμός, ενώ από την αγαθοθέλειά της προκύπτει το ωφελιμιστικό επιχείρημα ολόκληρης της κοινωνικοποιητικής διαδικασίας, όπως είχε πρωτοδιατυπωθεί από τον Hutcheson²⁴⁹ και φαίνεται να υιοθετεί ο Smith (Campbell, σελ.95-96).

Το "αόρατο χέρι" πρέπει να εκπληρώσει την ανάγκη για λειτουργία του συστήματος, ακόμη και από την ιδιοτελή δράση των ανθρώπων, δηλαδή να παραχθεί ένα ευνοϊκό κοινωνικό αποτέλεσμα, ανεξάρτητα από τις ατομικές προθέσεις²⁵⁰.

²⁴⁷ Young, 341

²⁴⁸ ό.π., σελ.676-677

²⁴⁹ "The greatest happiness of the greatest number"

²⁵⁰ H.B.Acton: "The morals of markets and other related essays". Liberty Press, Indianapolis-1993, σελ.42-47 και 228-238

Το "αόρατο χέρι" είναι η αρχή που λειτουργεί πέρα από τις ιδιοτελείς πράξεις των ατόμων. Αντιπροσωπεύει μία φυσική τάξη, η οποία είναι πέρα από τις βουλήσεις των ατόμων²⁵¹.

Τέλος, κατά τον Martin²⁵², στο σύστημα του Smith το "αόρατο χέρι" είναι μία αναγκαία και ικανή δύναμη, που επιβάλλει την αγαθοεργό τάξη διά μέσου του σύμπαντος, συμπεριλαμβανομένης της αγοράς. Δηλαδή, εκφράζει την Στωική θέση της θέλησης του Θεού, της αγαθοθελούς Πρόνοιας, στην οποία όμως εντοπίζονται (Martin, σελ.131) ωφελιμιστικές προεκτάσεις, δεδομένου ότι προκαλεί την ελεύθερη κίνηση του ίδιου συμφέροντος προς την επίτευξη του κοινού καλού.

²⁵¹ Morrow, ό.π. (C.A., σελ.176-177). Ορθά ο Morrow θεωρεί σοβαρό μειονέκτημα αυτή την άποψη του Smith, γιατί εκφράζει μία στατική κατάσταση

²⁵² D.A.Martin: "Economics as Ideology: On Making "the Invisible Hand" Invisible". C.A., Vol. VII, σελ.123-137

7. Ατομικό συμφέρον και κοινωνική οργάνωση και ευημερία

Στη γενική της αντίληψη, η κοινωνική ευημερία σχετίζεται άμεσα με την ατομική: μπορεί η σχέση τους να είναι ευθεία (το κοινωνικό καλό συνίσταται στο ατομικό καλό) ή να είναι διαμφισβητούμενη, υπό την έννοια ότι ενώ το κοινωνικό καλό είναι αναγώγιμο στο ατομικό, όμως δεν συμβαίνει το ίδιο με όλες τις περιπτώσεις του ατομικού καλού²⁵³. Κατά παρόμοιο τρόπο, ο Smith ερμηνεύει τη σχέση της ατομικής με την κοινωνική ευημερία, χωρίς να καταλήγει σε απόλυτα συμπεράσματα²⁵⁴.

Κατ' αρχήν, κάθε άνθρωπος είναι αφιερωμένος στη φροντίδα του εαυτού του και μετά στην οικογένεια και στους φίλους, αναπτύσσοντας τη στοργή, η οποία χαρακτηρίζεται ως *συμπάθεια εκ συνήθειας* (*habitual sympathy*) και την *καλοσύνη* (*kindness*), η οποία υπάρχει εκ φύσεως στον άνθρωπο. Μέσα σ' αυτήν την αλυσίδα των σχέσεων είναι ενταγμένος και ο ταξικός διαχωρισμός της κοινωνίας, που ενισχύει τον σεβασμό, τη συμπόνοια και τη συντροφικότητα (TMS, VI, ii). Οι ίδιες αρχές που κατευθύνουν την τάξη με την οποία τα άτομα υπάγονται στη φιλανθρωπία μας, ισχύουν και για τις περιπτώσεις των κοινωνιών. Το κράτος είναι μία φυσική κατάσταση που μας γίνεται αγαπητό όχι χάρη στα εγωιστικά, αλλά χάρη στα αγαθοεληθή αισθήματά μας (TMS, VI, ii, 2) και από αυτό προκύπτει η *δημόσια αγαθοθελεία* (*public benevolence*) του πολιτικού άνδρα (TMS, VI, ii, 6). Παρά το ότι ο σοφός και ενάρετος άνθρωπος υποτάσσει το ατομικό του συμφέρον στο κοινωνικό (TMS, VI, iii, 3), η διοίκηση του μεγάλου οικουμενικού συστήματος και η φροντίδα για την οικουμενική ευτυχία όλων των λογικών και ευαίσθητων όντων, από τον Smith αποδίδεται στη Θεότητα και όχι στον άνθρωπο (TMS, VI, iii, 6). Αυτό σημαίνει ότι, νομοτελειακά, ο άνθρωπος οδηγείται προς τη συγκρότηση της κοινωνικής αρμονίας κι έτσι μπορούμε να έχουμε μία εξήγηση για το "αόρατο χέρι" ή αλλιώς για το πώς από τον εγωισμό και την επιδίωξη του ατομικού οφέλους καταλήγουμε στην κοινωνική ευημερία, για την επίτευξη της οποίας προϋποτίθεται και ένα σύστημα φυσικής ελευθερίας

²⁵³ Alan Hamlin: Welfare, στο: *Blackwell Companions*, σελ. 652-661

²⁵⁴ (WN, IV, ii, 4) – (WN, IV, v, 43) – (WN, IV, vii, part iii, 88): Μερικές αναφορές από το *Wealth of Nations*, όπου υποστηρίζεται ότι οι άνθρωποι προωθούν το κοινωνικό συμφέρον χωρίς να το γνωρίζουν και ότι μπορούν, στην ανάλυση της ικανοποίησης από τον ατομικό εγωισμό, να αποτυγχάνουν στην εκτίμηση της σύνδεσης μεταξύ ικανοποίησης και επίτευξης της κοινωνικής ευημερίας

(κυρίως στον οικονομικό τομέα), οριοθετημένο από την δικαιοσύνη²⁵⁵ (WN, IV, ix).

Από την αναλυτική προσέγγιση του Smith προκύπτει ότι το κοινωνικό συμφέρον έχει πολυδιάστατη μορφή, η οποία ξεκινάει από το Θεϊκό Σχέδιο (εδώ θα μπορούσε να ενταχθεί και το "αόρατο χέρι") και μέσω της επιδίωξης του ατομικού συμφέροντος καταλήγει στον μετριασμό αυτής της ατομοκεντρικής πρακτικής με την εισαγωγή της "ορθολογικότητας" και της μορφοποίησης ενός κοινωνικού πράττειν²⁵⁶. Πρόκειται για το ζήτημα της κυκλικής διαδικασίας αναγωγής από το ατομικό όφελος στο κοινωνικό, αφού ακόμη και η συμπάθεια έχει ατομικιστική βάση που αρχικά εκδηλώνεται ως ενδιαφέρον για την κατάσταση ενός ατόμου και ταυτόχρονα η ευημερία είναι κανονιστική γι' αυτήν²⁵⁷. Τελικά, ο Smith δεν επιτυγχάνει απόλυτα να διαφεύγει από την αλληλοεξάρτηση της ατομικής και της κοινωνικής ωφέλειας και την προϋπόθεση της μιας από την άλλη, παρά το ότι εισάγει αρχές και μηχανισμούς οι οποίοι μετριάζουν τα εγωιστικά και φίλαυτα συναισθήματα²⁵⁸.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, ο Heilbroner (σημ.118, κεφ.2.1.) εντοπίζει το ζήτημα στους όρους μετάβασης από την πρωτογενή ανθρώπινη φύση προς τον κοινωνικοποιημένο άνθρωπο και το εξειδικεύει στη σχέση που ανιχνεύει μεταξύ του TMS και του WN, δίνοντας έμφαση στα εξής²⁵⁹:

Τα δύο κρίσιμα στοιχεία συμπεριφοράς που περιγράφονται στην κοινωνικοποιητική διαδικασία του TMS και γίνονται απαραίτητα για τις λειτουργικά αναγκαίες δραστηριότητες του WN, που είναι:

α) η τάση για αυτοβελτίωση, που δημιουργεί το κίνητρο συσσώρευσης πλούτου, την κεντρική κοινωνικοποιητική διαδικασία του WN

²⁵⁵ Ο Myrdal (ό.π., σελ.50-57) χαρακτηρίζει αυτή τη θεώρηση "*Δόγμα της αρμονίας συμφερόντων*" και ειδικά στον Adam Smith εντοπίζεται στην περίφημη διατύπωση για το αόρατο χέρι. Το Δόγμα είναι από τις βασικές προϋποθέσεις του κοινωνικού ωφελιμισμού και σ' αυτό στηρίζονται σημαντικές διαστάσεις του, όπως ο αλτρουισμός και το δημόσιο συμφέρον.

²⁵⁶ Ψυχοπαίδης, σελ.7-91

²⁵⁷ Εάν δεν υπάρχει κάποια απαίτηση για συμπάθεια, αυτή δεν παρουσιάζεται (Darwall, 274-275)

²⁵⁸ Υπάρχει όμως μία σαφής προσπάθεια διαφοροποίησης από τον Hume, ο οποίος ανάγει τα πάντα στο συμφέρον: «*Τίποτε δεν είναι πιο βέβαιο ότι οι άνθρωποι, σε μεγάλο βαθμό, κυβερνώνται από το συμφέρον και ακόμη και όταν εκτείνουν το ενδιαφέρον πέρα από τους εαυτούς τους, αυτό δεν γίνεται σε μεγάλη έκταση...*» ("Treatise", III, ii, section 7, σελ.300)

²⁵⁹ Heilbroner, C.A., σελ.125-126

β) η αρχή δια της οποίας συντηρείται η διάκριση των τάξεων και η τάξη (*order*) της κοινωνίας²⁶⁰

Ότι το TMS καλύπτει την κοινωνικοψυχολογική διαδικασία της κοινωνικοποίησης του ατόμου, ενώ το WN εξερευνά τις κοινωνικοποιητικές συνέπειες που προκαλούνται μέσω των θεσμών από την κοινωνικοποιημένο άνθρωπο (Heilbroner, ό.π., σελ.127)²⁶¹.

Το ατομικό συμφέρον είναι παρόν σε ολόκληρη την διαδικασία κοινωνικοποίησης κατά την οποία θεωρείται ότι “κλείνει” το TMS και “ανοίγει” το WN. Συνεπώς, το ατομικό συμφέρον είναι μία συνεκτική δύναμη μεταξύ της ηθικής και της οικονομικής συμπεριφοράς του ανθρώπου, κάτι που είναι παρόν σε ολόκληρο το φάσμα της δραστηριότητάς του:

Στον καταμερισμό της εργασίας, από τον οποίο η κοινωνική ωφέλεια εντοπίζεται στην χρηστή διακυβέρνηση της κοινωνίας και την δίκαιη κατανομή του πλούτου (WN, I, I, 10).

Κατά την ελεύθερη διαπραγμάτευση της εργασιακής αμοιβής επιτυγχάνεται (ή πρέπει να επιτυγχάνεται) κοινωνική πρόοδος, δεδομένου ότι ο Smith θεωρεί πως καμία κοινωνία δεν μπορεί να θεωρείται ακμάζουσα και ευτυχής όταν το μεγαλύτερο μέρος των μελών της είναι φτωχό και δυστυχές (WN, I, viii, 43). Δηλαδή, και στην αγορά εργασίας υπάρχει το στοιχείο της φυσικής ελευθερίας, με

²⁶⁰ Αυτό βασίζεται στο απόσπασμα του LJ(B) ότι οι άνθρωποι εισέρχονται στην πολιτική κοινωνία για λόγους κυριαρχίας και ωφελιμότητας (*authority and utility*)

²⁶¹ Σχηματικά, τα δύο έργα έχουν ως εξής, με τη στήλη του κοινωνικοποιημένου ανθρώπου να επιτελεί τη μεταξύ τους συνδετική λειτουργία (Heilbroner, ό.π., σελ.128):

ΣΚΟΠΟΣ ΤΟΥ TMS			ΣΚΟΠΟΣ ΤΟΥ WN	
Πρωτογενής άνθρωπος	+ Κοινωνικοποιητική διαδικασία	⇒	Κοινωνικοποιημένος άνθρωπος	+ Θεσμοί φυσικής ελευθερίας ⇒ Κοινωνική πρόοδος
Χαρακτήρας ειδών:	έκθεση στην επίκριση και την επιδοκιμασία		συσσωρεύει πλούτο	πολιτική ασφάλεια
πάθη λόγος	Αόρατο Χέρι		συγκατατίθεται στις τάξεις εγκαθιδρύει δικαιοσύνη	οικονομική μεγέθυνση και αντιστάθμιση τάξης από την ηθική και άλλη παρακαμή*
			ελευθερία συμβολαίου	

* Αυτό σχετίζεται με το “παράδοξο της προόδου” που διακρίνει Heilbroner στο WN (Heilbroner-1973)

συνέπεια το συμφέρον αυτών που ζουν από τους μισθούς να είναι στενά συνδεδεμένο με το συμφέρον της κοινωνίας²⁶².

Στην οικονομική δραστηριότητα η τεκμηρίωση του συστήματος της ελεύθερης αγοράς προέρχεται από την πεποίθηση ότι ο μονοπώλιο είναι κοινωνικά επιβλαβές, διότι προωθεί το συμφέρον των λίγων τάξεων έναντι των πολλών (WN, IV, vii, part 3, 56-60: κριτική με αφορμή τα μονοπώλια που δημιουργήσε το αποικιακό εμπόριο).

Από την διαστρωμάτωση της κοινωνίας προκύπτει ότι άλλες τάξεις, με την επιδίωξη του συμφέροντός τους, συμβάλλουν σε μεγάλο βαθμό στην κοινωνική ευημερία και άλλες όχι (WN, I, xi, part 3, 8-10). Είναι οι τάξεις των εμπόρων και των βιοτεχνών που, χωρίς να το επιδιώκουν, συνέβαλαν τα μέγιστα στη δημόσια ευτυχία (WN, III, iv, 1-4).

Η ίδια η φύση της εργασίας προκαλεί ατομικές συμπεριφορές, με ποικίλα κοινωνικά αποτελέσματα. Πρόκειται για τη διάκριση της εργασίας σε παραγωγική και αντιπαραγωγική (WN, II, iii, 1-8), ανάλογα με το κατά πόσον συμβάλλει στη συσσώρευση κεφαλαίου και η οποία είναι υπεύθυνη για πολλές αρετές ή μη²⁶³, με κοινωνικές προεκτάσεις.

Από το ίδιο συμφέρον και την φιλαυτία προέρχεται η ανάπτυξη του εμπορίου, ο βαθμός της οποίας χαρακτηρίζει την πολιτισμένη κοινωνία.

Γενικά, ο οικονομικός βίος γίνεται αντιληπτός σε όρους της φυσικής τάσης του ατόμου για ανταλλαγή και βελτίωση της υλικής του θέσης, ενώ το ατομικιστικό στοιχείο της κοινωνικής θεωρίας ενισχύεται από τον πόθο (*desire*), ο οποίος παίρνει διάφορες μορφές [(WN, I, xi, part 2, 6-8), (II, ii, 27), (TMS, VI, 1, 3)]. Σε συνδυασμό με την συμπάθεια, έχουμε μία εξήγηση για τη συσσώρευση του πλούτου, τον σεβασμό προς τους ανώτερους που ενισχύει

²⁶² Paul J. McNulty: "Adam Smith's concept of labor", *Journal of the History of Ideas*, Vol. XXXIV, July-Sept. 1973, No:3, σελ. 345-366

²⁶³ Φιλεργία (*industry*), αργία (*idleness*), φειδωλότητα (*parsimony*), λιτότητα (*frugality*), ασωτία (*prodigality*), σπατάλη (*profusion*) κλπ. Δηλαδή, η διαδικασία συσσώρευσης παίρνει ηθική διάσταση, γιατί ελέγχεται από την παρουσία αρετών. Για μερικές από αυτές, ο Smith διαπιστώνει ότι: α) η φειδωλότητα είναι η άμεση αιτία της αύξησης του κεφαλαίου και όχι η φιλεργία. β) η σπατάλη ευνοεί την παρούσα ευχαρίστηση, αλλά η εξοικονόμηση (*save*) σχετίζεται με τον πόθο για την καλύτερευση της θέσης μας

την ταξική διαστρωμάτωση της κοινωνίας και την κυριαρχία της κυβέρνησης, δηλαδή τα ενοποιητικά στοιχεία του κοινωνικού μηχανισμού²⁶⁴.

Στο ηθικό επίπεδο το άτομο εφαρμόζει κάποιους κανόνες ηθικής²⁶⁵, που χαρακτηρίζονται ως *αίσθηση καθήκοντος* (*sense of duty*) και είναι η μοναδική αρχή βάσει της οποίας το ανθρώπινο είδος καθίσταται ικανό να διευθύνει τις πράξεις του (TMS, III, v, 1). Η τήρηση αυτών των κανόνων²⁶⁶ είναι βασική για την ύπαρξη της ανθρώπινης κοινωνίας και συμπεριλαμβάνονται στις επιταγές των νόμων της Θεότητας (TMS, III, v, 2-7). Κατά συνέπεια, οι γενικοί κανόνες που ορίζουν την αξία και την απαξία των πράξεων θεωρούνται ως οι νόμοι ενός Παντοδύναμου Όντος που επιβλέπει την συμπεριφορά μας και γι' αυτό το λόγο η προκύπτουσα "αίσθηση του προσήκοντος" μπορεί να υποστηρίζεται από τα ισχυρότερα ιδιοτελή συμφέροντα, υπό την έννοια του περιορισμού τους από τον φόβο μιας ανθρώπινης τιμωρίας (TMS, III, v, 12). Έτσι, ο Smith ασκεί και μία θεολογικού τύπου προσέγγιση στη δικαιοσύνη και, όπως οι μεσαιωνικοί φιλόσοφοι επεκαλούντο την Θεότητα για να δικαιολογήσουν την θρησκευτική εξουσία, κατά τον ίδιο τρόπο επικαλείται την Θεότητα για να αποδείξει την φυσική αναγκαιότητα της οικονομίας της αγοράς.

Το κυρίαρχο στοιχείο στις διαδικασίες που περιγράφηκαν είναι μία μορφή κοινωνικού ατομικισμού, όπου η κοινωνική δομή φαίνεται να είναι ένα άθροισμα ατόμων με δικές τους αρχές και τάσεις, οι οποίες προεκτείνονται στο πεδίο των οικονομικών συναλλαγών και δημιουργούν την εμπορική κοινωνία²⁶⁷. Επιμέρους συστατικό του κοινωνικού είναι ο οικονομικός ατομικισμός, ο οποίος διακηρύσσει το αυθόρμητο οικονομικό σύστημα, βασισμένο στην ιδιοκτησία, την αγορά και στο ελεύθερο ίδιο συμφέρον των ατόμων, που τείνει στην αυτορύθμιση και οδηγεί στη μέγιστη ικανοποίηση των ατόμων, καθώς και στην ατομική και κοινωνική πρόοδο²⁶⁸.

²⁶⁴ Campbell, ό.π., σελ. 104-105

²⁶⁵ TMS, III, v: κατά την υιοθέτησή τους, το άτομο παίρνει τη θέση του "αμερόληπτου παρατηρητή" και γενικά αναφέρονται σε συμπεριφορές κοινωνικής συνύπαρξης που προκαλούν οικουμενική επιδοκιμασία

²⁶⁶ Πρόκειται για τους κανόνες που κατά κοινή ομολογία θεωρούνται τα θεμέλια του τι είναι ορθό και τι εσφαλμένο στην ανθρώπινη συμπεριφορά (TMS, III, iv, 7-11)

²⁶⁷ Manicas, ό.π., σελ. 42-45

²⁶⁸ Lukes, ό.π., σελ. 88-92

Η ατομική διάσταση της προόδου συνεπάγεται μία διατήρηση της ιδιωτικότητας, με την έννοια των ανεξάρτητων ατόμων τα οποία έρχονται σε αλληλόδραση και εγγυώνται την κοινωνική συνοχή. Στην περίπτωση του Adam Smith είναι αναμφίβολο ότι σημείο αναφοράς αποτελεί η κοινωνικότητα του ανθρώπου, αλλά δεν καθίσταται σαφές κατά πόσον ο σκοπός είναι το άτομο και η κοινωνία είναι απλώς το μέσον. Θεωρώ ότι η ανάλυση του Smith προσπαθεί να διαφύγει από το πεδίο και τις παγίδες του ατομικιστικού ωφελιμισμού, διότι εξηγεί μεν την ανθρώπινη φύση ως βασικό παράγοντα της κοινωνικής ευημερίας, αλλά δεν απορρίπτει την κοινωνική εξάρτηση του ατόμου (τουλάχιστον στην ηθική του λειτουργία). Υπ' αυτήν την έννοια, είναι ορθή η άποψη του Δρόσου (Αξιολογικά) και του Ψυχοπαίδη (ό.π.), πως θα πρέπει να έχουμε υπ' όψη μας ότι η κοινωνική θεωρία του Smith μας οδηγεί σε ένα πεδίο το οποίο έχει μεγαλύτερη εφαρμογή από το αντίστοιχο του εγωιστικού πράττειν.

8. Προϋποθέσεις, έννοια και διαστάσεις του κοινού καλού

8.1. Ηθικοί και κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες διαμόρφωσης

Μαζί με την δικαιοσύνη και την φυσική ελευθερία, η σύγκρουση μεταξύ ιδιωτικού και δημοσίου συμφέροντος είναι ένα από τα κεντρικά ζητήματα στο “*Wealth of Nations*”²⁶⁹. Σχεδόν ως συνώνυμο του κοινού καλού χρησιμοποιείται το δημόσιο συμφέρον²⁷⁰, το οποίο συνδέεται με τη νομοθετική εξουσία που, για την αποτελεσματικότητά της, ο Smith²⁷¹ απαιτεί μία διευρυμένη άποψη του γενικού καλού (*general good*). Κατ’ έμμεσο τρόπο, το ζήτημα αναλύεται στο TMS (II, ii, 2-3) σε όρους αμοιβαιότητας μεταξύ των ανθρώπων και άσκησης της δικαιοσύνης από τους εφαρμοστές της:

Ως προς το πρώτο, γίνεται δεκτό ότι ο άνθρωπος κατά κύριο λόγο ενδιαφέρεται για ό,τιδήποτε τον αφορά και λιγότερο για τον συνάνθρωπό του. Ωστόσο, πρέπει να βλέπει τον εαυτό του όχι μόνο με τα δικά του μάτια, αλλά και με τα μάτια των άλλων, γιατί μπορεί να είναι όλος ο κόσμος ο εαυτός του, όμως αυτό δεν ισχύει για τους άλλους ανθρώπους. Συνεπώς, όλα τα μέλη της ανθρώπινης κοινωνίας, αν και έχουν την ανάγκη της εκδήλωσης των κοινωνικών συναισθημάτων των συνανθρώπων τους (φιλία, αρμονική συμβίωση, εμπιστοσύνη, αξιοπιστία κλπ.), εκτίθενται και σε αμοιβαίες προσβολές (αδικοπραξίες). Όταν η απαραίτητη βοήθεια επιτυγχάνεται αμοιβαία από αγάπη, ευγνωμοσύνη, φιλία και εκτίμηση, η κοινωνία ανθεί και ευτυχεί (TMS, II, ii, 1, 4 – iii, 1).

Από την πιθανότητα ή το γεγονός της αδικίας γίνεται η μετάβαση προς τη δικαιοσύνη. Δεδομένου ότι η κοινωνία δεν μπορεί να επιβιώσει σε μία κατάσταση αμοιβαίας σύγκρουσης ή και αδικίας των μελών της και επειδή η Φύση δεν έχει προβλέψει για διαφύλαξη και ενδυνάμωση της κοινωνίας, προκύπτει η αναγκαιότητα του θεσμού της δικαιοσύνης, που

²⁶⁹ Billet. ό.π., σελ.205

²⁷⁰ Ήδη έχει γίνει μικρή αναφορά στο 1.3. Όσα αναλύονται στο παρόν κεφάλαιο και στο επόμενο, αποτελούν επέκταση και εξειδίκευση των προηγούμενων

αποτελεί τον στυλοβάτη ολόκληρου του οικοδομήματος (TMS, II, ii, 3, 4). Δηλαδή, η δικαιοσύνη διαφυλάσσει την κοινωνία από την διάλυση και λειτουργεί ως συμπλήρωμα της φύσης.

Από τα εισαγωγικά του TMS, η συμπάθεια ορίζεται όχι απλώς ως μία πνευματική επιλογή, αλλά ως ένας μηχανισμός ο οποίος οδηγεί στο κοινωνικό αγαθό, αφού είναι μία διανθρώπινη επικοινωνία συναισθημάτων και αποτελεί τη βάση της ηθικής επιδοκιμασίας, η οποία οδηγεί σε καλύτερο κοινωνικό αποτέλεσμα²⁷². Στο "*Wealth of Nations*" διακρίνουμε διάφορους τύπους ιδιοτελούς δραστηριότητας, οι οποίοι έχουν ενσταλαχθεί στο άτομο και από την κοινωνική του εμπειρία: ως μέλος της κοινωνίας, το άτομο απαραίτητα ενδιαφέρεται για την επιδοκιμασία των συνανθρώπων του. Επίσης, έχουμε μία εσωτερική αρχή εξομάλυνσης και προσαρμογής, η οποία επιφέρει αρμονία συμφερόντων μεταξύ των ατόμων και του συνόλου²⁷³. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο Morrow (ό.π.) διαπιστώνει στον Smith την προσέγγιση της ευημερίας ενός κράτους ή ενός κοινωνικού σχηματισμού με έναν ευρύ τρόπο: βλέπει τα αίτιά της στην ανθρώπινη φύση και στην ιστορία²⁷⁴, τα αποτελέσματά της (ευεργετικά ή όχι) πάνω στο άτομο και την κοινωνία και την αντιλαμβάνεται ως την ανώτερη φροντίδα είτε της ηθικής φιλοσοφίας είτε της ανθρώπινης προσπάθειας.

Ένα από τα κεντρικά σημεία προβληματισμού στον Adam Smith είναι η σχέση μεταξύ προσωπικής και γενικής ευτυχίας και στο σημείο αυτό φαίνεται να υιοθετεί την γενική ηθική αρχή ότι δεν μπορούμε να είμαστε ευτυχείς όταν η

²⁷¹ W.N., IV, ii, 44: στην προτελευταία παράγραφο του κεφαλαίου όπου, με αφορμή το ζήτημα των μονοπωλίων, σχολιάζει ότι η νομοθετική εξουσία δεν πρέπει να εξετάζει βάσει μεμονωμένων συμφερόντων, αλλά του γενικού καλού

²⁷² Norman S.Fiering: "Irresistible Compassion: An aspect of eighteenth century sympathy and humanitarianism", *Journal of the History of Ideas*, Vol. XXXVII, April-June 1976, Number 2, σελ.195-218

²⁷³ Morrow, ό.π., C.A., σελ.179-181. Η αρχή αυτή είναι η ηθική συνείδηση που αναπτύσσεται κατά την κοινωνική εμπειρία, με την βοήθεια της "συμπάθειας"

²⁷⁴ Η σύζευξη της οικονομίας με την ιστορία γίνεται στα βιβλία II και III του WN και συμβαίνει για πρώτη φορά στην ιστορία της πολιτικής σκέψης (Hagtham, ό.π., σελ. 439). Η γέφυρα μεταξύ οικονομικής θεωρίας και ιστορικής ανάλυσης στον Smith είναι η θεωρία ης φυσικής προόδου του πλούτου με ιστορική αναδρομή (Hagtham, σελ. 450). Επίσης, για τον Smith (και τον Hume) η ιστορία είναι βασική προκειμένη της ηθικής θεωρίας, γιατί η ηθική συνείδηση, η ηθική κρίση και οι ηθικοί θεσμοί σχηματίζονται από την προσαρμογή που επιτυγχάνεται σε ένα συγκεκριμένο στάδιο της κοινωνίας και της διακυβέρνησης. Ο Haakonssen (ό.π., σελ. 7) θεωρεί ότι ο ιστορικισμός του Smith είναι ένα σταυροδρόμι για την ηθική και πολιτική σκέψη στην ύστερη φάση του Σκωτικού Διαφωτισμού.

ευτυχία κάποιων βασίζεται στην βλάβη των άλλων²⁷⁵. Αυτή είναι η ουσία της δικαιοσύνης ως προς τη συνεισφορά της στη γενική ευτυχία: όχι ως ενός εξωτερικής προέλευσης τέλους για την ανθρώπινη ευημερία, αλλά ως ενός μέσου που καθιερώνεται με τον σκοπό που εξυπηρετεί. Για το λόγο αυτό, η δικαιοσύνη θεωρείται ως μία ανώτερη αρετή²⁷⁶ και λειτουργεί ως σταθερά για την κοινωνική επιδοκιμασία λόγω της διαμεσολάβησης που επιτελεί στο κοινό καλό. Σε συνδυασμό με τον ανθρωπισμό, τη γενναιοδωρία και το δημόσιο πνεύμα, είναι οι πλέον χρήσιμες αρετές κοινωνικής αναφοράς, εφ' όσον βασίζονται στην αρμονία των αισθημάτων μεταξύ δρώντων και παρατηρητών.

Στο πεδίο των οικονομικών συναλλαγών, μία πτυχή του δημοσίου συμφέροντος είναι ο οικονομικός πλούτος της χώρας. Το χρήμα δεν απορρίπτεται εντελώς (WN, II, ii), αλλά υπολογίζονται και άλλα ποιοτικά στοιχεία (WN, IV, i), στα οποία συμπεριλαμβάνεται ο τρόπος με τον οποίο είναι οργανωμένες οι οικονομικές σχέσεις και εξυπηρετούν τις αρχές μετάβασης από το ατομικό προς το κοινωνικό, όπως αναπτύχθηκαν προηγούμενα. Με αφορμή το ζήτημα της αποφυγής σπατάλης (*parsimony*), την οποία ο Smith θεωρεί βασική αιτία αύξησης του κεφαλαίου και δημιουργίας πλούτου, αναπτύσσεται²⁷⁷ ένας συνδυασμός ψυχολογίας και οικονομίας, σύμφωνα με τον οποίο ο πόθος για καλύτερευση της θέσης μας οδηγεί σε κοινωνική ευημερία:

«Η ενιαία, συνεπής και αδιάκοπη προσπάθεια κάθε ανθρώπου να καλυτερεύσει τη θέση του, η αρχή από την οποία ο δημόσιος και εθνικός, καθώς και ο ιδιωτικός πλούτος προέρχεται πραγματικά, είναι συχνά αρκετά ισχυρή για να συντηρεί την φυσική πορεία των πραγμάτων προς τη βελτίωση, σε αντίθεση τόσο με τους παραλογισμούς της κυβέρνησης, όσο και με τα μεγαλύτερα σφάλματα διοίκησης»

(WN, II, iii, 31)

Η παραπάνω διατύπωση παραπέμπει ευθέως σε σχετικά επιχειρήματα του TMS (VI, i), όπου γίνεται αναφορά στον πόθο για προσωπική ανάδειξη

²⁷⁵ Dewey. ό.π.. σελ.101-104

²⁷⁶ TMS. VI. Conclusion. 6: «... οι αρετές της σύνεσης, της δικαιοσύνης και της αγαθοεργίας, δεν μπορούν να έχουν άλλη τάση από το να παράγουν ευχάριστα αποτελέσματα. Σε σχέση με αυτά τα αποτελέσματα, όπως αρχικά αναφέρονται στον πράττοντα, το ίδιο γίνεται στη συνέχεια με τον αμερόληπτο παρατηρητή...»

²⁷⁷ WN, II. iii: "Of the Accumulation of Capital, or of Productive and Unproductive Labour". Η συσσώρευση κεφαλαίου είναι βασικός παράγοντας που, κατά τον Smith, συμβάλλει στην γενική πρόοδο και ευημερία

και σεβασμό, αλλά υπό την εποπτεία της αρετής της Σύνεσης, η οποία μπορεί να θεωρηθεί ως καθοριστικός παράγοντας συμβολής στο κοινό καλό, με την κυριαρχία της στις οικονομικές σχέσεις διαφόρων τύπων:

Το εμπόριο και η βιοτεχνία (δηλαδή η επικοινωνία και η οικονομική ανάπτυξη), οδηγούν στην τάξη, την χρηστή διακυβέρνηση, καθώς και στην ασφάλεια και την ελευθερία των ατόμων (WN, III, iv, 4). Από τις τάξεις αυτών των δύο δραστηριοτήτων προήλθε μία επανάσταση για την δημόσια ευτυχία, παρ' ότι οι εκπρόσωποί της δεν απέβλεπαν να βοηθήσουν το δημόσιο συμφέρον.

Το εμπόριο είναι η δραστηριότητα που θα πρέπει να προάγει το δημόσιο και εθνικό συμφέρον. Επίσης, συμβάλλει στην αμοιβαιότητα των συμφερόντων μέσω των αλληλοσυνδεόμενων ατομικών ωφελειών (WN, IV, iii, part 2). Γι' αυτόν τον λόγο, αφιερώνεται ολόκληρο το τέταρτο βιβλίο του "*Wealth of Nations*" σε μία κριτική του εμποροκρατικού συστήματος, η οποία είναι συνεπής με ολόκληρη την ηθικοπολιτική του φιλοσοφία.

Η ταξική διαστρωμάτωση της κοινωνίας έχει μεγάλη σημασία για τη μορφή των οικονομικών σχέσεων, το κατά πόσον εξυπηρετείται το γενικό συμφέρον της κοινωνίας και τον βαθμό ελευθερίας (WN, I, xi, part 3, conclusion), ο οποίος χαρακτηρίζεται τέλειος όταν υπάρχει ομαλή λειτουργία της αγοράς²⁷⁸, οπότε ο Smith χρησιμοποιεί και τον όρο *κοινή ελευθερία (common liberty)*, ενώ ως στοιχείο της *δημόσιας ευημερίας (public welfare)* είναι η αναλογία των κερδών προς τους μισθούς (WN, I, x, part 2: "Inequalities occasioned by the Policy of Europe").

Το κοινωνικό συμφέρον συνδέεται επίσης και με τις οικονομικές τάξεις (WN, I, xi, "Conclusion of the chapter"). Η σύνδεσή του είναι πιο ισχυρή με το συμφέρον των ιδιοκτητών γης και των εργατών, παρά με αυτό των εργοδοτών. Σε σχέση με όλες τις τάξεις, γενική ευημερία επιτυγχάνεται με την εγκαθίδρυση τέλειας δικαιοσύνης, τέλειας

²⁷⁸ Αυτή προσδιορίζεται από τρία στοιχεία: α) ελευθερία ανταγωνισμού. β) μη παρέμβαση. γ) ελεύθερη διακίνηση εργασίας και κεφαλαίων

ελευθερίας και τέλειας ισότητας. Όσον αφορά την τάξη εκείνη που γενικά υπάγεται στους ευγενείς, ο Smith πιστεύει ότι βλάπτει το σύστημα ελευθερίας, ακόμη περισσότερο και από μία απόλυτη μοναρχία. Μάλιστα, υιοθετώντας μία ιστορικότητα στην ανάλυσή του (για τις ιστορικές μεταβολές της Αγγλίας), διαπιστώνει ότι οι άνθρωποι μιας κοινωνίας δεν μπορούν να ελπίζουν σε προσωπική ή γενική ασφάλεια, αν δεν συντριβεί (*greatly crushed*) η τάξη των ευγενών [LJ(A), iv, 149-166].

Ολοκληρώνοντας το ζήτημα των οικονομικών σχέσεων, επανερχόμεστε στο θέμα του εμπορίου που, για τον Smith είναι ο κύριος παράγων ενίσχυσης της γενικής κοινωνικής ευημερίας, διότι εγγυάται την πρόοδο, την τάξη, την χρηστή διακυβέρνηση, καθώς και την ελευθερία και την ασφάλεια των κατοίκων, δηλαδή όλα αυτά που χαρακτηρίζουν μία κοινωνία η οποία έχει προσεγγίσει το ανώτερο από τα τέσσερα στάδια της εξέλιξής της²⁷⁹. Το εμπόριο (μαζί με τη μεταποίηση) και όχι η πολιτειακή διακυβέρνηση (*police*) είναι που ευνοεί την ανεξάρτητη δράση των ατόμων της κοινωνίας [LJ(B), II, 204-205] και χάρη σ' αυτό κατοχυρώνεται η ελευθερία και η κοινή ωφέλεια [LJ(B), II, 252 κ.ε.]. Τέλος, σε ό,τι αφορά την γεωργία ο Smith θεωρεί ότι είναι ευεργετική για την κοινωνία και πως οποιαδήποτε πράξη επιδιώκει την καθυστέρηση της προόδου της είναι έντονα επιβλαβής για το δημόσιο συμφέρον [LJ(B), II, 289-299].

8.2. Πολιτειακή οργάνωση, σύστημα διακυβέρνησης και δημόσιο συμφέρον

Στο προηγούμενο σημείο έγινε μία αναφορά στην ομαλή λειτουργία της αγοράς και στα εμπόδια που προκύπτουν γι' αυτήν από την έλλειψη τέλειας ελευθερίας, η οποία είναι συνεπής με το Θείο Σχέδιο, σε αντίθεση με οποιαδήποτε μορφή ελέγχου. Δεδομένου ότι κύρια πηγή ελέγχου είναι η

²⁷⁹ Ο Δρόσος (1994, σελ.39-51) εντοπίζει τα εξής σημεία στην κριτική του Smith: α) μετριασμός του εγωιστικού συμφέροντος με την έννοια της αποκλειστικής επιδίωξης μεγιστοποίησης του κέρδους β) περιορισμός της ιδιοτέλειας στην οικονομική και κοινωνική σφαίρα και ένταξή τους σε ένα Σύστημα Ιδιωτικής Ελευθερίας και Κοινωνικής Ευημερίας γ) ένταξη της κοινωνίας και του κράτους σε ένα Σύστημα Φυσικής Ελευθερίας

κυβέρνηση, καθίσταται εμφανές ότι οι περιγραφές του Smith αφορούν την κυβερνητική δράση και τα όριά της, όπου υποστηρίζεται ότι η κυβέρνηση δεν θα πρέπει να παρεμποδίζει την ελεύθερη κίνηση των οικονομικών πηγών και δίδεται ιδιαίτερη σημασία στην παρεμπόδιση των ειδικών συμφερόντων²⁸⁰. Οι λύσεις που προτείνονται είναι οι εξής:

- α) η κυβέρνηση δεν θα πρέπει να ευνοεί τις συντεχνίες και τα μονοπώλια
- β) θα πρέπει να φροντίζει για την μη προώθηση νόμων και κανονισμών που προτείνονται από τάξεις οι οποίες (όπως προκύπτει από την παρατηρημένη συμπεριφορά τους) σκοπεύουν να εξαπατήσουν και να καταπιέσουν το κοινό
- γ) θα πρέπει να φροντίζει για την ασφάλεια ολόκληρου του κοινωνικού συνόλου από χρησιμοποίηση της φυσικής ελευθερίας από μερικά άτομα που μπορούν να την θέσουν σε κίνδυνο. Άρα, ένας σημαντικός ρόλος του κράτους έχει αποτρεπτικό χαρακτήρα

Από τα παραπάνω φαίνεται ότι η κυβέρνηση για τον Smith είναι ένα κατά βάθος θετικός θεσμός. Από τη μία πιστεύει ότι αυτή μπορεί να εξαλείψει το εμποροκρατικό σύστημα, ενώ από την άλλη δέχεται ότι ως ανθρώπινος θεσμός παρουσιάζει αρκετές δυσλειτουργίες²⁸¹. Σε σχέση με τους νόμους, διαπιστώνει (ανάλογα) ότι αυτοί άλλοτε εξυπηρετούν τα συμφέροντα της κυβέρνησης και άλλοτε συγκεκριμένες τάξεις που ασκούν τυραννία κατά της κυβέρνησης²⁸² (TMS, VII, iv, 36). Με αφορμή τέτοιες διαπιστώσεις και μέσω ιστορικής μελέτης, ο Smith αποδεικνύει ότι μόνο το σύστημα της Αγγλίας είναι αυτό που διασφαλίζει πολιτική ελευθερία, την οποία συσχετίζει ακόμη και με το ζήτημα του μόνιμου στρατού [LJ(A), iv, 165 – v, 5] και καταλήγει στην πολύ σημαντική παρατήρηση ότι «*τώρα το σύστημα διακυβέρνησης θεωρεί το σύστημα ελευθερίας ως θεμέλιο*». Γενικά δε, ο νόμος και η διακυβέρνηση (*law and government*) έχουν ως αντικειμενικό σκοπό την ασφάλεια και την ειρηνική

²⁸⁰ «Άτομα που ασκούν την ίδια δραστηριότητα σπάνια συναντώνται μεταξύ τους, ακόμη και για ευθυμία ή διασκέδαση, αλλά η συνομιλία τους καταλήγει σε μία συνομιλία κατά του κοινού ή σε ένα επινόημα για την άνοδο των τιμών» (WN, I, x, 27). Το ζήτημα της κοινωνικοοικονομικής διαταραχής ισορροπίας και της βλάβης του κοινωνικού συμφέροντος και ευημερίας από τη δράση διαφόρων συντεχνιακών ομάδων και τα μονοπώλια, είναι κάτι που απασχολεί διαρκώς τον Smith στο WN

²⁸¹ Evensky, ό.π., σελ.187-189

²⁸² Ο εναλλακτικός όρος που χρησιμοποιείται για την κυβέρνηση είναι ο τυπικός αγγλοσαξωνικός: constitution of the state

επιβίωση του ατόμου και θεωρούνται ως αποτελέσματα της ύψιστης προσπάθειας που μπορεί να γίνει από την ανθρώπινη σοφία και σύνεση [LJ(B), II, 210-211]. Σε σχέση με το δημόσιο συμφέρον, τα καθήκοντα της κυβέρνησης και του κυρίαρχου έχουν ήδη αναφερθεί (κεφ. 1.3.). Αυτό που έχει ενδιαφέρον είναι κάποια συμπεράσματα που εξάγονται από την σχετική αναφορά και έχουν προεκτάσεις στο πεδίο του δημοσίου συμφέροντος:

Σε άμεση εξάρτηση με το δημόσιο συμφέρον είναι η υπακοή και ο σεβασμός προς την αρχή (*authority*) και ο οποίος, στις περιπτώσεις δημοκρατικής διακυβέρνησης, προκύπτει από την αρχή της *ωφέλειας*²⁸³ και όχι της κυριαρχίας (*authority*). Το άτομο αισθάνεται την αξία της κυβέρνησής του και πως είναι προτιμότερο να υπάγονται οι υποθέσεις του στην διεύθυνση μιας ολότητας, παρά σε ένα άτομο. Γι' αυτόν τον λόγο, ο Smith διαπιστώνει ότι οι Whigs λειτουργούν βάσει της ωφελιμιστικής αρχής, ενώ οι Tories βάσει της κυριαρχικής [LJ(A), V, 120-126], συνδέοντας την ταξικότητα με το στοιχείο της ωφελιμότητας.

Οι αρχές της υπακοής και του σεβασμού υπάγονται στη γενική αντίληψη του ηθικού καθήκοντος (*moral duty*), το οποίο κατά τον Smith συνδέεται με την επιδοκιμασία και την αποδοκιμασία [LJ(A), V, 128-129]. Γι' αυτούς τους λόγους δεν γίνεται αποδεκτή η θεωρία του συμβολαίου (σε ό,τι αφορά την πολιτειακή συγκρότηση)²⁸⁴ και υπάρχει επιφυλακτικότητα ως προς το ζήτημα του δικαιώματος της αντίστασης²⁸⁵. Σε πολλές περιπτώσεις δε, υπάρχει και το έθιμο, οπότε το θεμέλιο του πολιτικού θεσμού είναι η αρχή της κυριαρχίας παρά της ωφελιμότητας ή του κοινού συμφέροντος [LJ(A), V, 132]. Άρα, το κράτος, σε αντίθεση με την κοινωνία, βασίζεται στην αρχή της κυριαρχίας.

²⁸³ Μάλιστα, η πηγή της υπακοής είναι η αίσθηση της δημόσιας ωφέλειας και όχι της ιδιωτικής [LJ(B), I, 14]

²⁸⁴ Το συμβόλαιο είναι μία αρχή με την οποία δεν μπορεί να εξοικειωθεί η μάζα και δεν μπορεί να εξηγήσει την υπακοή όπως η κυριαρχία και η ωφελιμότητα που συνδέονται με τις αρχές της ηθικής του θεωρίας [LJ(B), I, 14-18]

²⁸⁵ Η αντίσταση μερικές φορές είναι αποδεκτή και νόμιμη, γιατί μία αρχή δεν μπορεί να λειτουργεί χωρίς όρια [LJ(B), I, 93-96]

Ο κανόνας της πλειοψηφίας θα πρέπει να επικρατεί, αλλά ο Smith (φέροντας παραδείγματα) εκφράζει επιφυλακτικότητα ως προς το κατά πόσον είναι πάντοτε δίκαιος [LJ(A), V, 51-53].

Εναντίον της πολιτείας και της νόμιμης διακυβέρνησης, το αδίκημα που διαπράττεται είναι η προδοσία και αποτελεί παραβίαση των καθηκόντων της πίστης και του σεβασμού [LJ(A), 59-72]. Μάλιστα, ενώ στις περιπτώσεις αδικημάτων μεταξύ ιδιωτών το κοινό αντιδρά μόνο με την συμπάθεια, στην περίπτωση της προδοσίας υπάρχει η αντίληψη του αδικήματος κατά του δημοσίου και η τιμωρία είναι πολύ πιο σκληρή.

Στο πέμπτο βιβλίο του WN, ο Smith ασχολείται με το ζήτημα των κρατικών δαπανών, οι οποίες αναφέρονται στο γενικό όφελος ολόκληρης της κοινωνίας και έτσι αποτελεί στοιχείο προβληματισμού του η αναλογική επιβάρυνση των μελών της. Στα τρία εκτεταμένα κεφάλαια του βιβλίου αναλύονται τα ζητήματα των αμυντικών δαπανών, των δαπανών για την άσκηση της δικαιοσύνης, των δαπανών για δημόσια έργα²⁸⁶, δαπανών εκπαίδευσης, δαπανών υπέρ της κυβέρνησης κλπ. και αναζητώνται οι τρόποι χρηματοδότησής τους μέσω δύο πηγών: α) από τα εισοδήματα του κυρίαρχου και β) από την φορολογία²⁸⁷. Παρακάμπτοντας τα τεχνικά ζητήματα που αναλύονται στο βιβλίο, είναι διάσπαρτη η προσπάθεια από τον Smith για αναζήτηση αρχών δικαιοσύνης και κοινωνικής ωφέλειας, μέσω μιας ανάλυσης στην οποία αλληλοδιαπλέκεται το κοινωνικό με το ατομικό ωφελιμιστικό κριτήριο²⁸⁸ (κυρίως όταν γίνεται αναφορά στον τρόπο κάλυψης των κοινωνικών δαπανών).

Είναι εμφανές ότι το δημόσιο συμφέρον στην πολιτεία συνδέεται με τον ρόλο του κράτους και ειδικά στον Smith σχετίζεται με την αντίληψή του για την κοινωνία, ακολουθώντας την αρχή περί παραδοσιακής οργάνωσης της

²⁸⁶ Διακρίνει έργα για την διευκόλυνση του εμπορίου, ενώ ασχολείται και με θεσμούς του (π.χ. οι Companies)

²⁸⁷ Σ' αυτό το σημείο (chapter ii, part 2) αναφέρει τις τέσσερις αρχές που πρέπει να διέπουν ένα δίκαιο φορολογικό σύστημα: προοδευτικότητα (συμμετοχή ανάλογα με τις δυνατότητες), βεβαιότητα και όχι αυθαιρεσία, διευκόλυνση του υπόχρεου ως προς την καταβολή, μη εξάντληση των πολιτών

²⁸⁸ Ψυχοπαϊός, ό.π., σελ.82-91. Βλ. και WN, V, i. "Conclusion of the Chapter"

κοινωνίας ως συνόλου και αυτήν του μη ηθελημένου αποτελέσματος²⁸⁹. Επί πλέον, είναι παρούσες στην ανάλυσή του δύο φιλελεύθερες θεωρίες, που εντοπίζονται από τον Myrdal²⁹⁰:

- α) μη παρέμβαση μέσα στις πραγματικές συνθήκες (δηλαδή, τις συνθήκες υπό τις οποίες λειτουργεί το κοινωνικοοικονομικό σύστημα)
- β) δόγμα της ελευθερίας μέσα στα πλαίσια του φυσικού συστήματος και τυχόν παρεμβάσεις γίνονται αποδεκτές μόνο για την αποκατάστασή του

Η ουσιαστική αναγωγή γίνεται ως προς την ανάγκη για τη σταθερότητα και έννομη τάξη που προσφέρει η εμπορική κοινωνία και την απαλλαγή από διάφορες μορφές κοινωνικών στρεβλώσεων²⁹¹ (μία από αυτές είναι και ο πλούτος). Επί πλέον, φαίνεται να γίνεται μία σύγκρουση μεταξύ των δύο θεωριών, από την αντιπαράθεση της εργασιακής θεωρίας και της θεωρίας της αξίας. Ο συμβιβασμός επέρχεται με τα επιχειρήματα υπέρ της οικονομικής ελευθερίας, τα οποία αναπτύσσονται με την υπόθεση της φυσικής κατάστασης, αλλά υπό συνθήκες πραγματικότητας (δηλαδή, μη παρέμβαση για την αποκατάσταση μίας φυσικής τάξης πραγμάτων). Τελικά, ο Myrdal πιστεύει ότι οι δύο διαφορετικοί τύπου φιλελευθερισμού που εντοπίζονται στον Smith είναι ο συντηρητικός και ο επαναστατικός. Ο πρώτος εξελίχθηκε με την κλασική πολιτική οικονομία, ενώ ο δεύτερος με τον σοσιαλισμό.

8.3. Αξιολογικές παρατηρήσεις

Το κοινωνικό σύστημα στον Adam Smith προσεγγίζεται με δύο μεθόδους, οι οποίες αποτελούν διαφορετικούς τρόπους αντίληψης στην ίδια κοινωνική εξέλιξη:

- α) η πρώτη βασίζεται στην ατομικιστική άποψη για την προσπάθεια αναγωγής θεσμών και κοινωνικών μεταβολών στα ένστικτα και τα ατομικά

²⁸⁹ Acton, ό.π., σελ.168-185

²⁹⁰ Myrdal, ό.π., σελ.124-126

²⁹¹ B.Merill: "Adam Smith's Commercial Society as a Surrogate for Morals", *C.A., Vol. V*, σελ.93-101

χαρακτηριστικά, ενώ η κοινωνία είναι προϊόν των ατόμων και τα άτομα θεωρούνται ιδιοτελή

β) η δεύτερη εξετάζει την τάξη της κοινωνίας και πώς επηρεάζεται η φύση των ατόμων ως μέλος αυτής της κοινωνικοπολιτικής τάξης, οπότε το άτομο θεωρείται ως προϊόν της κοινωνίας²⁹²

Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια ο Smith, ως υποστηρικτής της φυσικής ελευθερίας, βλέπει την πολιτική ως μία προσπάθεια συμβιβασμού μεταξύ ατόμων με διαφορετικές αξίες, γιατί, όπως έχει αναφερθεί (TMS, II, ii, 2, 2), η κοινωνία μπορεί να υπάρξει μεταξύ διαφορετικών ατόμων χωρίς κάποια αμοιβαιότητα, παρά μόνον από την αίσθηση της ωφελιμότητάς της. Αυτή η ωφελιμότητα έχει μία σημαντική ιδεολογική διάσταση, γιατί υπαινίσσεται ότι το γενικό καλό επιτυγχάνεται δια της ιδιοτελούς συμπεριφοράς και δικαιολογεί το δόγμα του ελεύθερου εμπορίου²⁹³. Η προκύπτουσα τάση της αγοράς οδηγεί σε αύξηση του πλούτου και της ευημερίας των κοινωνιών και για το λόγο αυτό η αγορά δεν μπορεί να συντηρηθεί χωρίς την κυβέρνηση. Αυτή, παίζει το ρόλο του "αόρατου χεριού" και υποδεικνύει τους τρόπους με τους οποίους τα άτομα θα δράσουν υπέρ του δημοσίου συμφέροντος. Δηλαδή, οδηγούμαστε σε έναν "ομαλοποιητικό μηχανισμό", ο οποίος λειτουργεί υπέρ της κοινωνικής ευημερίας.

Το κοινό καλό και οι διάφορες προεκτάσεις του, συνδέονται άμεσα με τη θεωρία του καλού και του ορθού. Στον Smith ακολουθούνται οι αρχές της, σύμφωνα με τις οποίες αναζητώνται οι ατομικές, κοινωνικές και θεσμικές ιδιότητες, που οδηγούν σε μία καλύτερη συνολική κατάσταση. Υπ' αυτήν την έννοια, η αναζήτηση έχει ωφελιμιστική διάσταση, διότι προσπαθεί να προσδιορίσει μία ορθή επιλογή, η οποία προωθεί την ευημερία και συνεπώς κρίνεται καλή. Κατά συνέπεια, η ευημερία που προκύπτει δεν είναι μία αίσθηση, αλλά μία κατάσταση γνώσης (ορθολογική επιλογή).

Η δημόσια ωφέλεια του Smith είναι μία πολύπλοκη έννοια, που δεν διευκρινίζεται τέλεια, αλλά μπορεί να θεωρηθεί ότι το δημόσια ωφέλιμο είναι το άθροισμα οποιασδήποτε αρχής, θεσμού, πολιτικής κλπ., που τείνει να

²⁹² Boyden Lamb, ό.π., σελ.671-682. Κατά τη γνώμη του, η τελευταία θεώρηση αποτέλεσε τη βάση για τις σοσιαλιστικές θεωρίες που ακολούθησαν

διασφαλίζει τη μεγιστοποίηση της ατομικής ωφέλειας. Δηλαδή, μία σειρά μέσων που μας οδηγούν στο σκοπό του ιδιωτικού συμφέροντος ή ωφέλειας, ενώ ως προς το δημόσιο είναι αμφίβολο κατά πόσον μπορεί να γίνει ωφελιμιστική αξιολόγηση. Το μόνο που διαπιστώνεται είναι ότι η ατομική ευημερία απαιτεί την σύμπτωση της δημόσιας ωφέλειας με την δικαιοσύνη.

Εάν, όμως, εστιάσουμε στο οικονομικό πεδίο, τότε διαπιστώνουμε το ωφελιμιστικό στοιχείο της πρότασης για την οργάνωση της κοινωνικής ευημερίας. Αυτό προκύπτει από τη θεώρηση της κρατικής οικονομικής δραστηριότητας, η οποία, σε γενικές γραμμές, προσδιορίζεται εντός των πλαισίων της οργάνωσης, που εξυπηρετεί τη λειτουργία της ελεύθερης αγοράς και προωθεί την κοινωνική ευημερία. Οι οικονομικοί ρόλοι του κράτους είναι ωφελιμιστικοί, διότι αποβλέπουν στην επίτευξη του στόχου της κοινωνικής ευημερίας, η οποία, με τη σειρά της, θεωρείται ότι εκπροσωπεί τη δικαιοσύνη, την ισορροπία και την αποτελεσματικότητα. Κατά συνέπεια, οι θεσμοί αξιολογούνται με ωφελιμιστικό κριτήριο, δηλαδή ανάλογα με το πόσο αποτελεσματικά εγγυώνται τις απαραίτητες συνθήκες για όλους, σύμφωνα με τους σκοπούς τους ή από το πόσο αποτελεσματικά θα προωθήσουν σκοπούς οι οποίοι θα ωφελήσουν όλους εξίσου.

²⁹³ Robinson, ό.π., σελ.51-78

9. Ο ρόλος και η λειτουργία της ωφέλειας στα πλαίσια θεσμών και σχέσεων παραγωγής

9.1. Νόμοι – Δικαιοσύνη – Πολιτειακή διακυβέρνηση

Η Φύση, σύμφωνα με τον Smith, σκοπεύει στην ευτυχία και την τελειότητα όλων των ειδών. Ο άνθρωπος είναι κατασκευασμένος για δράση και να προωθεί με τον μόχθο του τέτοιες μεταβολές στις εξωτερικές περιστάσεις, τόσο για τον εαυτό του, όσο και για τους άλλους, κατά τέτοιο τρόπο που να καθίσταται ευνοϊκός για την ευτυχία όλων (TMS, II, iii, 3, 1-6). Συνεπώς, η συμπεριφορά του έχει μεγάλη σημασία, αλλά αυτό που ισχύει στην αμεσότητα των κοινωνικών σχέσεων είναι οι πράξεις, εξαιτίας των οποίων προκύπτει ο απαραίτητος κανόνας της δικαιοσύνης (*rule of justice*), ότι οι άνθρωποι είναι υπεύθυνοι μόνο για τις πράξεις τους και έχει τα θεμέλιά του στα συναισθήματα της αξίας και της απαξίας²⁹⁴. Κατ' αυτόν τον τρόπο, έχουμε το πρώτο βασικό μέτρο της δικαιοσύνης, που έχει καθαρά συνεπειοκρατικό χαρακτήρα, αφού κρίνεται εκ του αποτελέσματός του.

Με τον όρο *Police*, ο Smith αντιλαμβάνεται την πολιτειακή διακυβέρνηση κατά τον αρχαιοελληνικό **ΠΟΛΙΤΕΙΑ** και εννοεί την υπαγωγή σε μία κυβέρνηση, με τη γενική έννοια. Τα καθήκοντά της είναι οριοθετημένα και ένα από αυτά είναι η εγγύηση της ασφάλειας των πολιτών κατά την άσκηση των δραστηριοτήτων τους. Σε συνδυασμό με την έννομη τάξη, η κυβέρνηση έχει ως έσχατο σκοπό την προστασία της οικονομικής δραστηριότητας, της ατομικότητας εν γένει και της προστασίας από εξωτερικές προσβολές [LJ(A), vi, 1-24]. Επί πλέον, η έννομη τάξη εγγυάται την προσωπική ελευθερία, ιδίως στις ακραίες περιπτώσεις κατάλυσής της (WN, IV, vii, part 2, 54), ενώ ένα από τα κυριότερα καθήκοντα αυτού που ασκεί την εξουσία είναι η εγκαθίδρυση ενός ακριβούς συστήματος δικαιοσύνης, το οποίο συνίσταται στην προστασία κάθε μέλους της κοινωνίας από την αδικία ή την καταπίεση οποιουδήποτε άλλου μέλους (WN, V, i, part 2, 1).

²⁹⁴ Σ' αυτό το σημείο του κεφαλαίου (παρ.2), ο Smith δίνει στην αξία και την απαξία τον χαρακτηρισμό της ευεργετικής και χρήσιμης ανωμαλίας (*salutary and useful irregularity*) των ανθρώπινων συναισθημάτων

Η δικαιοσύνη ορίζεται ως η αρετή της οποίας η εφαρμογή δεν αφήνεται στην ελευθερία της βούλησής μας, μπορεί να αποσπάται και διά της βίας και που η παραβίασή της εκθέτει στην έχθρα και την τιμωρία (TMS, II, ii, 1, 1-5). Συνεπώς, πρωταρχικός σκοπός της δικαιοσύνης είναι η προστασία από την βλάβη και την αδικία επί του ανθρώπου ως:

- α) ανθρώπου
- β) μέλους μιας οικογένειας
- γ) μέλους ενός κράτους

Σύμφωνα μ' αυτή την τυποποίηση, προκύπτει μία σειρά νόμων οι οποίοι χαρακτηρίζονται ως οι ιερότεροι (TMS, II, ii, 2, 2):

- α) αυτοί που διαφυλάττουν τη ζωή και την προσωπικότητα των συνανθρώπων μας
- β) αυτοί που διαφυλάττουν την ιδιοκτησία και τα διάφορα περιουσιακά στοιχεία
- γ) αυτοί που εγγυώνται για τα προσωπικά δικαιώματα των ατόμων²⁹⁵

Δηλαδή, η δικαιοσύνη έχει ως σκοπό την προστασία της κοινωνικής συμβίωσης των ανθρώπων και σχετίζεται με την αξία ή την απαξία μιας πράξης και την επιδοκιμασία ή την αποδοκιμασία της, αλλά σε όρους ποινής. Ο λειτουργός της δικαιοσύνης (*civil magistrate*) είναι επιφορτισμένος όχι μόνο με τη διατήρηση της δημόσιας ειρήνης με περιορισμό της αδικίας, αλλά με την προώθηση της ευημερίας στην κοινοπολιτεία με την εγκαθίδρυση πειθαρχίας και με την αποθάρρυνση οποιουδήποτε είδους ανηθικότητας και απρέπειας, ενώ μπορεί να προτείνει νόμους οι οποίοι όχι μόνον απαγορεύουν τη βλάβη μεταξύ συμπολιτών, αλλά επιβάλλουν και αμοιβαία ορθές συμπεριφορές (TMS, II, ii, 1, 8).

Κατά τον Smith, η δικαιοσύνη αποτελεί μία αναγκαιότητα για τη διατήρηση της κοινωνίας και η αντίληψη αυτής της αναγκαιότητας είναι η βάση επί της οποίας επιδοκιμάζονται οι νόμοι της δικαιοσύνης με την τιμωρία αυτών που την παραβιάζουν (TMS, II, ii, 3). Πρόκειται για μία τεκμηρίωση η οποία

²⁹⁵ Προσωπικά δικαιώματα είναι αυτά που προκύπτουν από συμβόλαιο, οικονομικό συμβόλαιο ή παράπτωμα. Τα πραγματικά συνδέονται με το σημείο (β) και είναι η ιδιοκτησία, τα αποκλειστικά προνόμια, τα εχέγγυα και οι

βασίζεται στην άποψη ότι η πηγή της δικαιοσύνης βρίσκεται στην δημόσια ωφέλεια²⁹⁶ και τεκμηριώνεται η ισχύς της με το δόγμα της τιμωρίας [LJ(A), ii, 90]:

«Τώρα, σε όλες τις περιπτώσεις το μέτρο της τιμωρίας που πρέπει να επιβληθεί σ' αυτόν που διέπραξε το παράπτωμα είναι η συμφωνία του αμερδληπτού παρατηρητή με την έχθρα αυτού που έχει υποστεί την βλάβη...»

«Η βλάβη (injury) εγείρει κατά φυσικό τρόπο την έχθρα του παρατηρητή και η τιμωρία του παραβάτη είναι λογική εφ' όσον συμφωνεί η παρατηρητής. Αυτό είναι το φυσικό μέτρο της τιμωρίας. Για να παρατηρηθεί ότι η πρώτη μας επιδοκιμασία δεν θεμελιώνεται με αναφορά στην δημόσια ωφέλεια η οποία εκλαμβάνεται κοινώς ως το θεμέλιό της. Η πραγματική αρχή είναι η συμπάθειά μας προς την έχθρα του προσβληθέντα...»

[LJ(B), 182-183]

Τα δύο χωρία παρατέθηκαν για να δείξουν ότι υπάρχει μεν μία προσέγγιση με όρους κοινωνικής ωφέλειας, αλλά ταυτόχρονα είναι εμφανής μία προσπάθεια διαφοροποίησης και ένταξης του ζητήματος σε συμπαθητικές βάσεις ή σε ένα πρώτο επίπεδο, όπου απαιτείται η απόδοση δικαιοσύνης για την τιμωρία ενός κακού που έχει γίνει και όχι γιατί υπάρχει ενδιαφέρον για το κοινωνικό συμφέρον και μάλιστα γίνεται αναγωγή στην συντροφικότητα (*fellow feeling*) των ανθρώπων (TMS, II, ii, 3, 10). Υπ' αυτό το πρίσμα η

δουλείες (με την έννοια της απασχόλησης άλλων ατόμων). Αυτά τα επτά δικαιώματα, καθώς και τα φυσικά (σχετίζονται με την ανθρωπινή ιδιότητα) είναι υπό την προστασία της δικαιοσύνης [LJ(B), 6-11]

²⁹⁶ Σε πολλά ζητήματα σχετικά με την δικαιοσύνη, ο Smith έχει υπ' όψη του τον Hume:

- ~ Η δικαιοσύνη είναι μία τεχνητή αρετή που πηγάζει από την αναγκαιότητα στήριξης της κοινωνίας και είναι μία μοναδική πηγή στήριξης της ηθικής επιδοκιμασίας ("Enquiry", III, ii, σελ. 196), ενώ μοναδική πηγή της είναι η δημόσια ωφέλεια ("Enquiry", II, iii, part 1, σελ. 179-187). Στο "Treatise" αφιερώνεται ολόκληρο το Part 2 του τρίτου Βιβλίου στο ζήτημα της δικαιοσύνης (και της ιδιοκτησίας) όπου:
- ~ Η δικαιοσύνη είναι η αρετή που παράγει ευχαρίστηση και επιδοκιμασία μέσω τεχνητών καταστάσεων που προέρχονται από τις περιστάσεις και την αναγκαιότητα της ανθρωπότητας (section 1, σελ. 252)
- ~ Η δικαιοσύνη είναι μία σύμβαση και όχι υπόσχεση, που εκφράζει μόνο μία γενική αίσθηση του κοινού συμφέροντος (section 2, σελ. 263), το οποίο προκύπτει από τον εγωισμό των ανθρώπων και τους περιορισμένους φυσικούς πόρους (σελ. 267-270). Κατά συνέπεια, το γνήσιο κίνητρο για την ίδρυση της δικαιοσύνης είναι το ατομικό συμφέρον, αλλά η συμπάθεια και το δημόσιο συμφέρον είναι η πηγή της ηθικής επιδοκιμασίας που επιτυγχάνει αυτή την αρετή (section 2, σελ. 271)
- ~ Η διαφοροποίηση της δικαιοσύνης από την αδικία έχει δύο θεμέλια: α) το συμφέρον, δηλαδή το ότι οι άνθρωποι διαπιστώνουν πως δεν μπορούν να συμβιώσουν κοινωνικά χωρίς περιορισμό τους υπό συγκεκριμένους κανόνες, β) την ηθικότητα, δηλαδή την ευχαρίστηση που παίρνουν οι άνθρωποι από τις πράξεις που τείνουν στην κοινωνική ειρήνη

δικαιοσύνη προσεγγίζει τον ορισμό του Rawls²⁹⁷, ότι ως θεωρία είναι μία θεωρία των ηθικών συναισθημάτων, η οποία θέτει τις αρχές που κυβερνούν τις ηθικές μας δυνάμεις και την αίσθησή μας περί δικαιοσύνης. Όταν, όμως, εμπλέκεται ο “αμερόληπτος παρατηρητής”, τότε, λόγω του κατανομητικού ρόλου, αυτή η αντίληψη είναι ωφελιμιστικής διάστασης²⁹⁸.

Από τον Raphael²⁹⁹ έχουμε την πληροφορία ότι σε ένα από τα χειρόγραφα του TMS ο Smith μιλάει για την ωφέλεια από την τιμωρία και για τις φυσικές αρχές της τιμωρίας. Φαίνεται πως, για λόγους κοινωνικής ωφέλειας, θεωρεί δίκαιη και ορθή την ποινή της οποίας η σοβαρότητα υπερβαίνει την ωμότητα του εγκλήματος. Επίσης, το γεγονός ότι σε ένα άλλο χειρόγραφο χρησιμοποιείται το TMS εκ παραλλήλου με τον τίτλο «*The Theory of the General Principles of Law*», σημαίνει ότι απασχολείται πολύ σοβαρά με τις ηθικές βάσεις της δικαιοσύνης, αφού (όπως έχει αναφερθεί) την κατατάσσει μεταξύ των αρετών³⁰⁰ και μάλιστα την χαρακτηρίζει ως το θεμέλιό τους (TMS, II, ii, 3, 3).

Στο TMS η δικαιοσύνη είναι μία ατομική αρετή, αλλά και στυλοβάτης του κοινωνικού οικοδομήματος. Στο WN έχει επίσης κεντρική θέση με τη μορφή των νόμων, των κανονισμών και των ρυθμίσεων που επιβάλλονται στις οικονομικές συναλλαγές. Συνεπώς, ενώ η δικαιοσύνη στο TMS είναι ρυθμιστής των παθών, στο WN παίζει το ρόλο της εξομάλυνσης του ιδίου συμφέροντος³⁰¹ και είναι μία σαφώς αρνητική αρετή, που-τελικά-καταλήγει στο να υπηρετεί το γενικό συμφέρον³⁰². Η κύρωσή της γίνεται με την τιμωρία, η οποία είναι απαραίτητη για την ασφάλεια της κοινωνίας [LJ(A), ii, 177], ενώ έχει και συμπαθητικές βάσεις, από τις οποίες προέρχεται η ανάγκη εφαρμογής της ή όχι (TMS, II, i, ii-iii).

²⁹⁷ ό.π., σελ.51

²⁹⁸ Rawls, ό.π., σελ.88-91

²⁹⁹ D.D.Raphael: “Adam Smith and “The Infection of David Hume’s Society”. *Journal of the History of Ideas*. Vol.XXX. April-June 1969, Number 2, σελ.225-248

³⁰⁰ Υπενθυμίζεται ότι κατά τον Smith είναι εκείνες οι ιδιότητες που ξεχωρίζονται σε μία κοινωνία ως αυτές που θα πρέπει να τυγχάνουν επιδοκίμασίας ή μίμησης

³⁰¹ Werhane, ό.π., σελ.675-677

³⁰² Campbell, ό.π., σελ.102

Ακολουθώντας τις αρχές της εξελικτικής του θεωρίας, ο Smith συνδέει την πρόοδο της κυβέρνησης ως θεσμού με την τιμωρία και τις δύο με την αντίστοιχη της κοινωνίας [LJ(A), ii, 152-154], οπότε όταν προσεγγίζεται η ειρήνη και η τάξη μέσα στην κοινότητα, μετριάζεται και η τιμωρία³⁰³. Ως παράδειγμα αναφέρεται ένα έθνος κυνηγών και ψαράδων, που τα μέλη του έχουν ένα ζωηρότατο αίσθημα της ωφέλειας το οποίο προκύπτει από την διατήρηση της κυβέρνησης και του νόμου [LJ(B), 19-28]. Έτσι, όταν προσεγγίζεται το ανώτερο στάδιο κοινωνικής ανάπτυξης μειώνεται η αναγκαιότητα της τιμωρίας, γιατί αυξάνεται το αίσθημα ασφάλειας και η ανεξαρτησία των πολιτών, χάρη στην ελευθερία που προσφέρουν οι εμπορικές συναλλαγές [LJ(B), 203-205]. Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα είναι αυτό που αφορά τη βλάβη επί της περιουσίας³⁰⁴ (WN, V, i, part 2, 2), από την οποία γεννάται η ανισότητα και προκύπτει η ανάγκη για την εγκαθίδρυση αστικής διακυβέρνησης κατά τη φάση εξέλιξης της περιόδου των βοσκών, όπου μάλιστα σχολιάζεται ότι η κυβέρνηση που υποτίθεται ότι έχει ιδρυθεί για την διασφάλιση της περιουσίας, στην ουσία προστατεύει τους πλούσιους έναντι των φτωχών. Πέρα από τα άλλα δικαιώματα, ο προσδιορισμός της δικαιοσύνης με όρους δικαιωμάτων ιδιοκτησίας είναι ένα κεντρικό σημείο της ανάλυσης του Smith³⁰⁵.

Τελικά, είναι φανερό ότι για τον Smith η δικαιοσύνη είναι το θεμέλιο της κοινωνικής τάξης και η ιδέα της θεωρείται ότι συνδέει την σπουδή της οικονομίας με την αντίστοιχη της πολιτικής τάξης³⁰⁶. Στο βαθμό που η κοινωνία είναι προϊόν της ηθικής φύσης του ανθρώπου, η δικαιοσύνη όχι μόνο την συντηρεί, αλλά και κάνει δυνατή την κοινωνία, καθώς και την αμοιβαιότητα της, ενώ είναι "φυσική", γιατί προέρχεται κατ' ευθείαν από την συντροφικότητα των ανθρώπων (δηλαδή, έχει συμπαθητικές βάσεις). Η ανθρώπινη φύση χαρακτηρίζεται από κοινωνικές και συμπαθητικές ιδιότητες, που ωθούν το άτομο να ενδιαφέρεται για τις καταστάσεις οι οποίες οδηγούν στην ηθικότητα,

³⁰³ Η κοινωνική σημασία (στο χωρίο του TMS ο Smith χρησιμοποιεί τον όρο «ωφέλεια») έχει ομοιότητες με τον 6^ο και 7^ο νόμο της φύσης που διατυπώνει ο Hobbes ("Leviathan", A, 15, σελ.139-140) και τα όσα αναφέρονται στο κεφάλαιο "Περί τιμωριών και ανταμοιβών" ("Leviathan", B, 28, σελ.297-300)

³⁰⁴ Αυτή την περίπτωση ο Smith την προσδιορίζει σε επίπεδο παιγνίου μηδενικού αθροίσματος: "The benefit of the person who does the injury is often equal to the loss of him who suffers it" (WN, V, i, part 2, 2)

³⁰⁵ Stein, ό.π., σελ.32-33

³⁰⁶ Billet, ό.π., σελ.208-211

την κοινωνία και την δικαιοσύνη, σε αντίθεση με τα αντικοινωνικά στοιχεία (έχθρα, κακία, υπερηφάνεια, αγάπη για κυριαρχία, θυμό, μίσος, ασυνέπεια κλπ.), επί των οποίων τελικά κυριαρχεί η φυσική αγάπη του ανθρώπου για τις τρεις πρώτες ιδιότητες.

Κάτω από αυτή την οπτική, υπάρχει μία διαφοροποίηση από την θεμελιακά ωφελιμιστική θεώρηση του Hume, διότι θεωρείται ότι η δικαιοσύνη πηγάζει και από κάποιες αρχές βαθύτερες για τον άνθρωπο, σε σχέση με τη μέτρηση των κοινωνικών επιπτώσεων. Ωστόσο, το ζήτημα της θεμελίωσής της στην τιμωρία και το γεγονός ότι συνδέεται στενά με την διακυβέρνηση, υπό την έννοια του θεσμού που ασκεί εξουσία, συνεπάγονται αδυναμία απαλλαγής από το κριτήριο της ωφελιμότητας.

9.2. Ιδιοκτησία – Σχέσεις παραγωγής

Η ιδιοκτησία είναι το κύριο στοιχείο που δικαιολογεί την ύπαρξη της δικαιοσύνης και αυτό που η διασφάλισή του εγγυάται την ασφάλεια και την ειρήνη στην κοινωνία. Ανήκει στα τέλεια δικαιώματα και, δεδομένου ότι βασικός σκοπός της αστικής διακυβέρνησης είναι η διατήρηση των τέλειων δικαιωμάτων του ατόμου, συνάγεται ότι η ιδιοκτησία δικαιολογεί και την ύπαρξη της διακυβέρνησης³⁰⁷, ενώ θεωρείται ότι η ιδιοκτησία που έχει προσωπικά κάθε άτομο είναι ιερή και απαραβίαστη (WN, I, x, part 2, 12). Ο ιδεατός παρατηρητής δικαιολογεί οποιαδήποτε πράξη υπεράσπισής της έναντι του προσβολέα και βρίσκεται σε μία κατάσταση συμπάθειας με τον κάτοχο [LJ(A), i, 36-37], μέσα σε κάποια ωφελιμιστικά όρια που έχουν ήδη περιγραφεί (βλ. κεφ. 6.3.).

Το ζήτημα της ιδιοκτησίας συνδέεται άμεσα με το εξελικτικό στάδιο της κοινωνίας και αντίστροφα [LJ(A), 33-53], γι' αυτό και απαιτεί το αντίστοιχο είδος διακυβέρνησης, ανάλογα με το στάδιο ανάπτυξης που έχει προσεγγίσει (WN, V, i, part 2). Καθώς αναπτύσσεται σε ιδιωτική ιδιοκτησία, αρχίζει να

³⁰⁷ Παρόμοια είναι και η άποψη του Locke (VII, 85, σελ.386-387 και στο V, σελ.352-367 γίνεται ανάλυση στο ζήτημα της ιδιοκτησίας). Ο Hobbes ("Leviathan", B, 24, σελ.232-239) έχει την ίδια άποψη, καθώς τη συνδέει με την πολιτική κοινότητα και την θεωρεί απαραβίαστη

γίνεται πραγματικότητα το φαινόμενο της σύγκρουσης συμφερόντων σε επίπεδο οικονομικών σχέσεων, οπότε προκύπτει η ανάγκη του συμβολαίου (WN, I, viii, 11). Όσο μεγαλύτερη είναι η ιδιοκτησία, τόσο αυξάνεται η πιθανότητα σύγκρουσης και γίνεται εντονότερη η ανάγκη πολιτικής διακυβέρνησης (και δικαιοσύνης, όπως σχολιάσθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο). Εν τούτοις, επειδή είναι ιερή και απαραβίαστη, το ίδιο ισχύει και για τη διάθεσή της, κάτι που συνεπάγεται ότι ο κάτοχός της μπορεί να την αξιοποιεί όπως θέλει (WN, IV, vii, part 2, 44). Η τελευταία τοποθέτηση παραπέμπει σε τρία ζητήματα³⁰⁸:

- α) περιγράφει μία από τις αρχές επί των οποίων βασίζεται η "ψυχολογία της αγοράς" στον Adam Smith, όπου υποκρύπτεται το στοιχείο του ατομικού συμφέροντος
- β) επειδή στο βάθος κρύβεται η ανάγκη για επιδοκίμασία, τότε θα πρέπει να υπολογισθεί ότι η ιδιοκτησία έχει μία από τις βάσεις της στην συμπάθεια και επομένως μπορεί να έχει τη μορφή των ηθικών σχέσεων
- γ) από την εγωκεντρικότητα για την συσσώρευση ατομικών περιουσιακών στοιχείων, επέρχεται ένας συμβιβασμός του συμπαθητικού αισθήματος, αλλά προκύπτουν οι δημιουργικές τάσεις για απόκτηση κύρους και υλική καλυτέρευση³⁰⁹

Από την ιδιοκτησία, η μετάβαση γίνεται στην εργασία, η κατοχή της οποίας αποτελεί μία άλλη μορφή ιδιοκτησίας. Η ανάγκη αύξησης του διαθέσιμου πλούτου απαιτεί τον καταμερισμό της εργασίας και το δευτερογενές αποτέλεσμα είναι η δυνατότητα για επέκταση της ευημερίας στα χαμηλότερα λαϊκά στρώματα³¹⁰ (WN, I, i: "Of the Division of Labour"). Προέρχεται από την κοινωνικοποιό τάση του ατόμου για συναλλαγή και ανταλλαγή, η έκταση στην οποία επιτυγχάνεται εξαρτάται από το μέγεθος της αγοράς και η εργασία η ίδια αποτελεί το μέτρο για την ανταλλάξιμη αξία των αγαθών. Στο όγδοο κεφάλαιο του πρώτου βιβλίου του "*Wealth of Nations*"

³⁰⁸ Boyden Lamb, ό.π., σελ.671-678

³⁰⁹ Anspach, ό.π., σελ.448-449

³¹⁰ Το ζήτημα της κατανομής του εισοδήματος είναι πολύ σοβαρό για τον Smith και βασικό στοιχείο της κοινωνικής ισορροπίας και ευημερίας. Είναι χαρακτηριστική η παρατήρησή του στο WN, I, viii, 36: "*No society can surely be flourishing and happy, of which the far greater part of the members are poor and miserable*"

(τίτλος κεφαλαίου: "Of the Wages of Labour") συμπυκνώνονται οι σημαντικότερες θεωρήσεις του Smith για τις σχέσεις που αναπτύσσονται εξ αιτίας της εργασίας:

Η φιλελεύθερη³¹¹ αμοιβή της εργασίας (*liberal reward of labour*) είναι αποτέλεσμα αυξανόμενου πλούτου και αίτιο για αύξηση του πληθυσμού. Το να παραπονεείται κανείς γι' αυτό είναι σαν να θρηνολογεί για το απαραίτητο αποτέλεσμα και αίτιο της *δημόσιας ευημερίας* (*public prosperity*). Για το λόγο αυτό, ο Smith την χαρακτηρίζει ως ένα φυσικό σύμπτωμα του αυξανόμενου εθνικού πλούτου. Ως συμπέρασμα συνάγεται ότι θα πρέπει να επιδιώκεται η μεγέθυνση του πλούτου μιας χώρας.

Το επίπεδο της αμοιβής είναι θέμα διαπραγματεύσεων μεταξύ του εργοδότη και του κατόχου της εργασιακής δύναμης και μάλιστα σε επίπεδο σύγκρουσης συμφερόντων, διότι ο μεν πρώτος επιθυμεί το χαμηλότερο, ο δε δεύτερος το υψηλότερο δυνατόν. Και αυτό το στοιχείο ο Smith το συνδέει με τον πλούτο της χώρας και γι' αυτό αναφέρεται στην σημασία της ευημερίας από την αμοιβή της εργασίας.

Διαπιστώνεται ότι τόσο κατά την εξέταση της ιδιοκτησίας, όσο και στην εργασία, υποκρύπτεται το ιδιοτελές στοιχείο, αλλά και η οριοθέτησή του, που επιφέρει την γενική ευημερία και την συμπάθεια. Η συμβατότητά της με το ίδιο συμφέρον και η αποτελεσματικότητά της φαίνεται στη θεωρία της αξίας, όπου τίθεται υπό κοινωνική συναίνεση, κάτι που συμβαίνει και στην περίπτωση της εργασίας. Η ουσία της ηθικότητας στη θεωρία της αξίας είναι ότι η φυσική τιμή (ιδανική τιμή που διαμορφώνεται στην ελεύθερη αγορά από τις δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης) είναι, όπως αναφέρθηκε, αυτή που αποδέχεται ο αμερόληπτος παρατηρητής και όχι κάτι το απλώς μεγιστοποιητικό³¹². Το δόγμα της ελεύθερης αγοράς είναι βασικό και μπορεί να επεκτείνεται ακόμη και σε ζητήματα θρησκευτικής πεποίθησης³¹³. Απώτερος στόχος είναι ένας κόσμος με καθεστώς που προσεγγίζει τη φυσική

³¹¹ Φιλελεύθερη αμοιβή ο Smith θεωρεί εκείνη που επιτρέπει στον εργαζόμενο να ζει πάνω από το επίπεδο της φτώχειας και να εξασφαλίζει όσα του χρειάζονται για να ζει άνετα αυτός και η οικογένειά του

³¹² Young, ό.π., σελ.346-350. Ο Young πιστεύει ότι η μεγιστοποίηση είναι κάτι το δευτερογενές

³¹³ Griswold Jr., ό.π., σελ.405-409

ελευθερία, είναι πιο πολιτισμένος και αποτελεί την πρόθεση της πολιτικής οικονομίας του Smith, όπου η ανταλλαγή και τα ηθικά συναισθήματα αναπτύσσουν τους ανθρώπους μέσω του προσωπικού συμφέροντος³¹⁴. Στο βάθος αυτής της κατάστασης βρίσκονται οι κοινωνικές σχέσεις που δημιουργούν την ταξική διαστρωμάτωση, την οποία ο Smith θεωρεί απαραίτητη για την πρόοδο δια των σταδίων και για τη λειτουργία της συμπάθειας, υπό την έννοια της "κοινωνικής απόστασης"³¹⁵ («... η κοινωνία μπορεί να υπάρξει μεταξύ διαφορετικών ανθρώπων, καθώς και μεταξύ διαφορετικών εμπόρων, από αίσθηση της ωφελιμότητάς της, χωρίς κάποια αμοιβαία αγάπη...» (TMS, II, ii, 3, 2).

Η σύλληψη-κλειδί είναι ο καταμερισμός της εργασίας, που βασίζεται στην ωφελιμιστική παραδοχή ότι είναι δυνατή μόνον εφ' όσον υπάρχει αμοιβαίο όφελος κατά την συναλλαγή. Αυτό το αμοιβαίο όφελος προϋποθέτει την ύπαρξη μιας τάξης, η οποία δίνει μία λύση στο Χομπσιανό πρόβλημα και είναι η ταυτότητα συμφερόντων. Πρόκειται για θεώρηση η οποία έχει τις ρίζες της στον Locke, του οποίου οι απόψεις περί ιδιοκτησίας και πολιτικής κοινωνίας θεωρούνται ότι αποτελούν μία νέα εκδοχή στην ωφελιμιστική αντίληψη του κοινωνικού συστήματος.

Εν κατακλείδι, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η ιδιοκτησία, η εργασία και οι άλλες σχέσεις παραγωγής, αντανakλούν τα καίρια επιχειρήματα που διαπιστώνει ο Gay³¹⁶, ότι υπάρχουν στο "Wealth of Nations": εγκόσμια ως προς την αντίληψη του κόσμου, βέβαια στην προσπάθειά τους για επιστημονική γενικοποίηση, πρόθεση για μετάφραση της γνώσης σε αγαθοεπλή δράση, συχνή σύμπτωση ωφελιμότητας και ανθρωπισμού, σύγκρουση συμφερόντων και ανάγκη για παρέμβαση υπέρ αξιών πέρα από τις καταναλωτικές και οικονομικές εν γένει. Είναι επιχειρήματα όχι μόνον οικονομικά, αλλά ηθικά και πολιτικά, τα οποία αποδεικνύουν την ευρύτητα της σκέψης του Adam Smith³¹⁷.

³¹⁴ R.E.Prasch: "The Ethics of Growth in Adam Smith's Wealth of Nations", *C.A., Vol. III*, σελ.269-282

³¹⁵ M.A.Perelman: "Adam Smith and Dependent Social Relations", *C.A., Vol. VII*, σελ.1-17

³¹⁶ ό.π., σελ.368

³¹⁷ Gay, ό.π. ("The Rise of Modern Paganism"), σελ.10-16 και 172-181

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η κοινωνική θεωρία του Adam Smith κινείται γύρω από τον άξονα της θεώρησης της κοινωνίας ως ενός μηχανισμού που συντηρεί την ζωή του και εκπληρώνει τους σκοπούς του, θεμελιώνοντας και επαναθεμελιώνοντας συγκεκριμένες ισορροπίες. Κατά συνέπεια, η λειτουργία αυτού του μηχανισμού δεν είναι απλώς αποτέλεσμα της ανθρώπινης πρόθεσης, αλλά ενός Δημιουργού της Φύσης (Author of Nature), ο οποίος αποβλέπει στην ευτυχία όλων των δημιουργημάτων του. Ο άνθρωπος, ο οποίος συγκρότησε κοινωνία και θεσμούς από φυσική ανάγκη, συμμετέχει σ' αυτήν την λειτουργία με την κατ' αρχήν επιδίωξη ικανοποίησης του ατομικού του συμφέροντος, αλλά στη συνέχεια με τον περιορισμό της ιδιοτέλειας, την ενδυνάμωση της φυσικής του αγαθοθέλειας και την αξιοποίηση των ηθικών του συναισθημάτων. Για την ανάπτυξη της ηθικότητας προϋποτίθεται η αρχή της "συμπάθειας", η οποία χρησιμοποιείται ως μία αρχή επικοινωνίας και επιρροής του ατόμου με τους εγγύς του. Η "συμπάθεια" (υπέρβαση των ορίων της ατομικότητας), ο "αμερόληπτος παρατηρητής" (μέτρηση της ορθότητας των πράξεων ή των παθών) και η αρετή της αυτοκυριαρχίας (ικανότητα ελέγχου των εγωιστικών παθών) είναι οι προϋποθέσεις για την ορθή αξιοποίηση του ιδίου συμφέροντος.

Πρόκειται για μία θεωρία κοινωνικής ηθικότητας, η οποία είναι συναινετικού τύπου, δεδομένου ότι για να γίνει μία ηθική κρίση πρέπει απαραίτητα να εξετασθεί κατά πόσον μία πράξη ικανοποιεί μία συλλογική προτίμηση ή την προτίμηση ενός τρίτου. Μεταξύ δρώντων και παρατηρητών εξελίσσεται μία διαδικασία διαρκούς προσαρμογής, η οποία καταλήγει σε ισορροπία και αρμονία, σύμφωνα με μία προκαθορισμένη φυσική τάξη. Γενικά, η θέση του ατόμου στην κοινωνία βασίζεται σε έναν τύπο Στωικής οικουμενικότητας: ο άνθρωπος είναι ένας πολίτης του κόσμου (*citizen of the world*), ένα μέρος της τεράστιας κοινοπολιτείας της φύσης (TMS, III, 3, 11). Για χάρη του συμφέροντος της κοινότητας θα πρέπει να θυσιάζεται το ατομικό, ενώ η προσωπική άποψη δεν πρέπει να καθορίζεται από ατομικά πάθη, αλλά από την άποψη των άλλων.

Η μεγάλη συνεισφορά του Smith έγκειται στην διαπίστωση ότι τα ανθρώπινα εγωιστικά ένστικτα δεν επικρατούν στην ηθική επιλογή και την κοινωνική δράση ούτε υπάρχει αποκλειστικά κάτι το αγαθοθελές εντός του ανθρώπου, που του δίνει κάποια ηθικότητα. Και τα δύο είναι στοιχεία της ανθρώπινης φύσης, αλλά η ανάγκη της κοινωνικής συμβίωσης οδηγεί τους ανθρώπους σε μία μορφή ηθικής συναίνεσης, η οποία είναι συνεπής με μία προϋπάρχουσα φυσική τάξη πραγμάτων. Αυτό σημαίνει ότι μεταξύ ατομικού συμφέροντος και κοινωνικών ενστίκτων δεν υπάρχει αντίφαση, αφού η τάση είναι προς την επίτευξη ενός συστήματος ισορροπίας, κάτι που συνεπάγεται μία μορφή συνεπειοκρατίας της κοινωνικής ζωής.

Ακριβώς αυτό το συνεπειοκρατικό στοιχείο ώθησε τον Salomon στην διατύπωση της άποψης ότι ο Smith θεμελίωσε μία ένωση του ωφελιμισμού με την τελεολογία. Χωρίς να μας απασχολεί κατά πόσον ο Smith πίστευε στον ωφελιμισμό ή όχι, η παρούσα εργασία προσπάθησε να διαπιστώσει την ύπαρξη και τον τρόπο λειτουργίας των ωφελιμιστικών στοιχείων στην κοινωνική θεωρία του. Εστιάζοντας στα κυριότερα σημεία της ανάλυσής του, επισημαίνουμε τα εξής:

Γενικά, υπάρχει μία αιώρηση μεταξύ ατομικού και κοινωνικού. Σημείο εκκίνησης είναι πάντοτε το ατομικό, απώτερος στόχος το κοινωνικό όφελος και τελικά αυτό καταλήγει και πάλι υπέρ της ατομικότητας. Εάν παραμείνουμε στο επίπεδο της μεγιστοποίησης ικανοποίησης αναγκών στην δημόσια σφαίρα, λαμβάνουμε την οικουμενική ωφελιμιστική άποψη.

Η ατομικότητα και το εγωιστικό πράττειν είναι ένα ζήτημα που απασχολεί σοβαρά. Η προσέγγιση της υπέρβασής της για λόγους κοινωνικής συνύπαρξης, γίνεται πάντοτε με όρους κοινωνικής ωφέλειας. Σ' αυτό το πλαίσιο εντάσσεται και ένας ορισμός ωφελιμιστικού τύπου της σύνεσης και τελικά η κοινωνική αρμονία είναι το αποτέλεσμα της ατομικής ωφελιμότητας (η προσπάθεια κάθε ανθρώπου να μεγιστοποιήσει τα οφέλη του) με την κοινωνική.

Για την προσωπική και κοινωνική ευημερία το ατομικό συμφέρον είναι η κινητοποιός δύναμη, σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα. Από αυτό το στοιχείο ο Haakonssen διαπιστώνει ότι η ηθική φιλοσοφία του Smith είναι μία κοινωνική θεωρία του εγώ.

Από την άλλη πλευρά, τόσο το ίδιο συμφέρον, όσο και η φιλαυτία (δύο παρόμοιες όψεις της ατομικότητας), είναι ανάγκη να περιορίζονται για τις ανάγκες της κοινωνικής συμβίωσης. Ο μετριασμός του ατομικιστικού ωφελιμισμού επέρχεται με τα ηθικά κίνητρα και με τον «άνθρωπο εντός».

Οι εκ φύσεως επιδιώξεις του ανθρώπου, σε ένα πρώτο επίπεδο, υποκρύπτουν την αναζήτηση της ωφέλειας: τάση για κυριαρχία και ηγεσία, αναζήτηση του επαίνου και της αξίας του, επιδίωξη για ευτυχία και τελειότητα της ανθρώπινης φύσης, τάση για ατομική και κοινωνική πρόοδο. Πέρα από αυτά, υπάρχουν οι κατά τον Macfie ενδιάμεσοι ωφελιμιστικοί χαρακτήρες (π.χ. ο πλούτος και το μεγαλείο), οι οποίοι δεν έχουν, κατά τη γνώμη του, ηθική προτεραιότητα και τοποθετούνται μεταξύ προσήκοντος και επιδοκίμασias.

Από την μία πλευρά, ο ρόλος του “αμερόληπτου παρατηρητή” είναι μετριαστικός και εξουδετερωτικός της φιλαυτίας και της ιδιοτέλειας. Από την άλλη, η ηθική αξιολόγηση ως προς την ορθοπραξία μπορεί να είναι ένας ασφαλής τρόπος για να φθάσουμε στον ωφελιμισμό.

Η δικαιοσύνη μπορεί να εκλαμβάνει συνεπειοκρατικό χαρακτήρα, κυρίως όταν κυρώνεται με την τιμωρία, ενώ όταν εμπλέκεται ο αμερόληπτος παρατηρητής με τον κατανομητικό ρόλο, το ζήτημα παίρνει ωφελιμιστική διάσταση.

Επίσης, χρησιμοθηρικό χαρακτήρα υπαινίσσονται και άλλες εκδηλώσεις του κοινωνικού βίου: δημόσιο καλό, κοινωνική ευημερία, οικονομικοί ρόλοι του κράτους, σχέσεις παραγωγής και κυρίως ο καταμερισμός της εργασίας κλπ.

Είναι προφανές ότι η ωφελιμότητα κατέχει σημαντική θέση στη θεωρία του, αλλά όμως όχι ως ένας λογισμός ευχαρίστησης και πόνου ή ως μία αρχή η οποία αποτελεί τη βάση της ηθικότητας. Χωρίς την αρχή της ωφελιμότητας δεν μπορεί να λειτουργήσει η κοινωνία της συνολικής ευημερίας, αλλά και το σύστημα της ελεύθερης οικονομίας, γι' αυτό και αποτελεί το σημείο εκκίνησης. Από εκεί και πέρα, όμως, οι αναγωγές γίνονται σε όρους ηθικών συναισθημάτων και κοινωνικοποιητικών διαδικασιών, οι οποίες αποβλέπουν στην έσχατη μονάδα, η οποία είναι η κοινωνία και προς την οποία ρέπουν τα άτομα. Το αποτέλεσμα είναι η παραγωγή μιας ωφέλειας και μάλιστα, ακόμη και στην περίπτωση της ανοιχτής οικονομίας, προς αυτήν οδηγεί η λειτουργία του αόρατου χεριού.

Η ουσία του ζητήματος έγκειται στο γεγονός της επιστροφής στην ωφέλεια και μάλιστα μέσα από διαδικασίες οι οποίες τείνουν στην

μεγιστοποίησή της, αλλά σε όρους υλικούς και ενώ δεν γίνεται δεκτή η ηθική της προτεραιότητα. Η ίδια πάλι κυκλική κίνηση γίνεται και στις περιπτώσεις της προσπάθειας για υπέρβαση της ατομικότητας (ίδιο συμφέρον, φιλαυτία), της λειτουργίας του αμερόληπτου παρατηρητή και του αόρατου χεριού, αλλά όμως το αποτέλεσμα είναι μία μορφή ωφέλειας και, επειδή η διαδικασία είναι συνεχής, απαιτείται η συντήρηση των ατομικιστικών αρχών, αλλιώς το σύστημα θα κινδυνεύσει να καταστεί ασταθές. Τα ηθικά συναισθήματα και οι πολλαπλές προεκτάσεις τους είναι οι απαντήσεις στις λύσεις που προτείνει ο Hobbes και οι οποίες δεν εξυπηρετούν την κοινωνία που φαίνεται ότι οραματίζεται ο Smith (φιλελεύθερη, με καθεστώς που τείνει προς την φυσική ελευθερία). Εάν, όμως, αφαιρεθεί η αρχή της ωφέλειας, τότε δεν υπάρχει ευημερία, όπως αποδεικνύεται και από τη θεωρία των τεσσάρων σταδίων.

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε ότι η ωφελιμότητα στην κοινωνική θεωρία του Adam Smith είναι μία αρχή η οποία απαραίτητα πρέπει να γίνει δεκτή, αλλά λειτουργεί υπό το κράτος πολλών προϋποθέσεων και περιορισμών, καθώς και με μετριοπάθεια. Το ωφελιμιστικό στοιχείο φαίνεται να είναι ένα μέσον για την αναζήτηση της κοινωνικότητας και της ηθικής, χωρίς να αποτελεί την βάση για την επιδοκιμασία ή την κρίση του αγαθού, έστω και αν στο τέλος η ευπρέπεια επιβεβαιώνει την αρχή της ωφελιμότητας. Συνεπώς, το κατά πόσον ο Smith εντάσσεται στους ωφελιμιστές ή πίστευε στον ωφελιμισμό, είναι ένα ιδιαίτερα σύνθετο ζήτημα και ενδεχομένως περιοριστικό για την προσέγγιση της σκέψης του.

Π Η Γ Ε Σ

SMITH Adam: "An Inquiry into the Nature and the Causes of the Wealth of Nations".

Εκδόσεις που χρησιμοποιήθηκαν:

- The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith (Edited by R.H. Raphael and A.S. Skinner), LIBERTY CLASSICS, Indianapolis-1976
- OXFORD UNIVERSITY PRESS-1998
- PENGUIN BOOKS-1999
- PENGUIN BOOKS-1977 (Βιβλία I-III)
- Ελληνική Έκδοση: Μτφ. Χρήστος Βαλλιάνος, Εκδόσεις ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα-2000

SMITH Adam: "The Theory of Moral Sentiments", The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith (Edited by D.D. Raphael and A.L. Macfie), LIBERTY FUND, Indianapolis-1984.

SMITH Adam: "Lectures on Jurisprudence", The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith (Edited by R. L. Merk, D. D. Raphael and P. G. Stein) , LIBERTY FUND, Indianapolis-1982.

SMITH Adam: "Essays on Philosophical Subjects", The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith (Edited by W.P.D. Wightman), LIBERTY FUND, Indianapolis-1982.

ΑΛΛΕΣ ΠΗΓΕΣ

BENTHAM Jeremy: "A Fragment on Government", Cambridge University Press, U.K.-1998.

BENTHAM Jeremy: "An Introduction into the Principles of Morals and Legislation" (Ed. by Mary Warnock), FONTANA PRESS-1962

HOBBS Thomas: ENGLISH WORKS

Vol.III: LĒVIATHAN

(OR THE MATTER, FORM AND POWER OF A COMMONWEALTH
ECCLESIASTICAL AND CIVIL)

The first part: OF MAN (p. 1-152)

The second part: OF COMMON-WEALTH (p. 153-358)

SCIENTIA VERLAG AALEN

GERMANY-1966

Ελληνική μετάφραση: Γρηγόρης Πασχαλίδης-Αιμίλιος Μεταξόπουλος,
Εκδόσεις ΓΝΩΣΗ, Αθήνα-1989.

HUME David: "THE PHILOSOPHICAL WORKS", Ed. by Thomas Hill Green and Thomas Hodge Grose, SCIENTIA VERLAG AALEN-1964. Έργα:

a) An Enquiry Concerning the principles of morals (Vol. IV, σελ.167-305)

b) A Treatise on Human Nature (Vol. I and II)

c) Essays, Moral, Political and Literary (Vol. III)

Ελληνικές μεταφράσεις:

α) Δοκίμια (Φιλολογικά, Ηθικά, Πολιτικά), Μτφ.: Ε.Π. Παπανούτσου,
Εκδόσεις ΕΣΤΙΑ, Αθήνα-1974

β) Δοκίμια (Φιλολογικά, Ηθικά, Πολιτικά), Μτφ.: Ε.Π. Παπανούτσου,
Εκδόσεις ΠΑΠΑΖΗΣΗ, Αθήνα-1979

HUTCHESON Francis: "A System of Moral Philosophy", Στο συλλογικό:
Collected Works of Francis Hutcheson
Facsimile Editions prepared by Bernhard Fabian
Volumes V και VI
GEORG OLMS VERLAG-1990.

LOCKE John: THE WORKS

Vol. V (p.338-485): "Two Treatises of Government"

SCIENTIA VERLAG AALEN

GERMANY-1963

Ελληνική μετάφραση: "Δεύτερη πραγματεία περί κυβερνήσεως", Μτφ.:
Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, Εκδόσεις ΓΝΩΣΗ, Αθήνα-1990.

• MILL J.S.: "Utilitarianism" (Ed. by Mary Warnock), FONTANA PRESS-1962

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

GOURINAT Jean-Baptist: "Οι Στωικοί για την ψυχή", Μτφ. Κων/νος Ν. Πετρόπουλος, Εκδόσεις ΚΑΡΔΑΜΙΤΣΑ, Αθήνα-1999.

ΔΡΑΓΩΝΑ-MONAXΟΥ Μυρτώ: "Σύγχρονη ηθική φιλοσοφία (ο αγγλόφωνος στοχασμός)", Εκδόσεις ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα-1995.

ΔΡΟΣΟΣ Γ. Διονύσης: "Κοινωνία της αγοράς και συγκρότηση της κρατικής μορφής στον Α. Smith", *ΑΞΙΟΛΟΓΙΚΑ*, Τ.4, Νομέβριος-1992.

- ΔΡΟΣΟΣ Γ. Διονύσης: "Αγορά και κράτος στον Adam Smith (Κριτική στην αναδρομική θεμελίωση του νεο-φιλελευθερισμού)", Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα-1994.

ΘΕΟΧΑΡΗ Δ.Ρ.: "Ιστορία της οικονομικής αναλύσεως", Τ.Α', Εκδόσεις ΠΑΠΑΖΗΣΗ, Αθήνα-1983.

ΚΑΡΑΜΠΑΤΖΑΚΗ-ΠΕΡΔΙΚΗ Ελένη: "Ο Ποσειδώνιος και η Αρχαία Στοά" (Συμβολή στην μελέτη της στωικής φιλοσοφίας), ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ, Ιωάννινα-1998.

ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ Μ. Πασχάλης: "Νεώτερη πολιτική θεωρία-Ωφελιμιστικός φιλελευθερισμός" (Jeremy Bentham-John Stuart Mill), Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Αθήνα-Κομοτηνή 1986.

ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ Μ. Πασχάλης: "Πολιτικοί στοχαστές των νεώτερων χρόνων", Εκδόσεις ΠΟΡΕΙΑ, Αθήνα-1998.

ΚΟΡΛΙΡΑΣ Γ. Παναγιώτης: "Φιλοσοφία της πολιτικής οικονομίας", Εκδόσεις ΓΝΩΣΗ, Αθήνα-1991.

MYRDAL Gunnar: "Το πολιτικό στοιχείο στην οικονομική θεωρία", Μτφ.: Κ.Μ.Σοφούλης, Εκδόσεις ΠΑΠΑΖΗΣΗ, Αθήνα-1970.

ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ Π.Ε.: "Ηθική" (Πέμπτη Έκδοση), Τ.Β', Εκδόσεις ΔΩΔΩΝΗ, Αθήνα-Γιάννινα 1995.

ROBINSON J.: "Η φιλοσοφία της οικονομίας", Πρόλογος-Μετάφραση: Κ.Μ.Βαθιώτη, Εκδόσεις ΠΑΠΑΖΗΣΗ, Αθήνα-1969.

SABINE G.H.: "Ιστορία των πολιτικών θεωριών", Εκδόσεις ΑΤΛΑΝΤΙΣ.

ΨΥΧΟΠΑΙΔΗΣ Κοσμάς: "Ο Adam Smith και η κριτική της πολιτικής οικονομίας", *ΑΞΙΟΛΟΓΙΚΑ*, Τ.1, Νοέμβριος 1990.

ACTON H.B.: "The morals of markets and related essays" (Ed. By David Gordon and Jeremy Shearmur), LIBERTY PRESS, Indianapolis-1993.

• AHMAD S.: "Adam Smith's Four Invisible Hands", *C.A.(*)*, Vol. VII.

ANSPACH R.: "The Implications of the Theory of Moral Sentiments for Adam Smith's Economic Thought", *C.A.*, Vol. I.

BECKER F.J.: "Adam Smith's Theory of Social Justice", *C.A.*, Vol. I.

BERNS Laurence: "Aristotle and Adam Smith on Justice: Cooperation between Ancients and Moderns?" *REVIEW OF METAPHYSICS*, Vol.XLVII, No:1, September 1994, Issue No:189.

BILLET L.: "The just Economy: The Moral Basis of the Wealth of Nations", *C.A.*, Vol. II.

BLACKWELL COMPANIONS TO PHILOSOPHY: "A Companion to Contemporary Political Philosophy" (Ed. by ROBERT GOODIN and PHILIP PETTIT), Blackwell Publishers LTD, Oxford-1998.

BOYDEN LAMB Robert: "Adam Smith's System: Sympathy not Self-Interest", *JOURNAL OF THE HISTORY OF IDEAS*, Vol.XXXV, Oct.-Dec. 1974, Number 4.

BRINK O. David: "Utilitarian Morality and the Personal Point of View", *THE JOURNAL OF PHILOSOPHY*, Vol.LXXXIII, No:8, August 1986.

BROWN Alan: "Modern Political Philosophy (Theories of the just society)", PENGUIN BOKS-1986.

CAMPBELL Tom: "Seven Theories of Human Society", CLARENDON PRESS, Oxford-1981.

CHOI B.Y.: "Smith's View of Human Nature: A Problem in the Interpretation of the Wealth of the Nations and the Theory of Moral Sentiments", C.A., Vol. VII.

CLARK M.C.C.: "Adam Smith and Society as an Evolutionary Process", C.A., Vol. VII.

DARWALL Stephen: "Empathy, Sympathy, Care", *PHILOSOPHICAL STUDIES*, Vol.89, No:2-3, March 1998.

DAVENPORT J.H.: "The Ethics of the Wealth of Nations", *THE PHILOSOPHICAL REVIEW*, Volume XXXIV, Nov.1925, Number 6, Whole Number 204.

DAVIS P.J.: "Adam Smith on the Providential Reconciliation of Individual and Social Interest: I, Man Led by an Invisible Hand or Misled by a Sleight of Hand?", C.A., Vol. VII.

DEN UYL J. Douglas – GRISWOLD Charles Jr.: "Adam Smith on Friendship and Love", *REVIEW OF METAPHYSICS*, Vol.XLIX, No:3, March 1996, Issue No:195.

DEWEY John: "Theory of the Moral Life", IRVINGTON PUBLISHERS Inc., New York-1980.

DOWNIE R.S.: "Roles and Values" (An Introduction to Social Ethics), METHUEN & CO LTD, London-1971.

EVENSKY M.J.: "The two voices of Adam Smith: Moral Philosopher and Social Critic", C.A., Vol. VI.

FIERING S. Norman: "Irresistible Compassion: An aspect of eighteenth-century sympathy and humanitarianism", *JOURNAL OF THE HISTORY OF IDEAS*, Vol.XXXVII, April-June 1976, Number 2.

GAY Peter: "The Enlightenment (An Interpretation)-The Rise of Modern Paganism", W.W.NORTON & COMPANY, New York-1995.

GAY Peter: "The Enlightenment (An Interpretation)-The Science of Freedom", W.W.NORTON & COMPANY, New York-1995.

GRISWOLD L. Charles Jr. "Religion and Community: Adam Smith and the Virtues of Liberty", *JOURNAL OF THE HISTORY OF PHILOSOPHY*, Vol.XXXIV, Number 3, July 1997.

HAAKONSSSEN Knut: "Natural law and moral philosophy (From Grotius to the Scottish Enlightenment)", CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS, U.S.A.-1996.

HARPHAM J.A.: "Liberalism, Civic Humanism and the Case of Adam Smith", *C.A.*, Vol. V.

HARPHAM J.A.: "Economics and History: Books II and III of the Wealth of Nations", *HISTORY OF POLITICAL THOUGHT*, Vol.XX, No:3, Autumn 1993.

HEATH Eugene: "The Commerce of Sympathy: Adam Smith on the Emergence of Morals", *JOURNAL OF THE HISTORY OF PHILOSOPHY*, Vol.33, No:3, July 1995.

HEILBRONER L. Robert: "The paradox of progress: Decline and decay in the Wealth of Nations", *JOURNAL OF THE HISTORY OF IDEAS*, Vol. XXXIV, April-June 1973.

HEILBRONER L. Robert: "The Socialization of Individual in Adam Smith", *C.A.*, Vol. V.

HOLLANDER S.: "Adam Smith and the Self-Interest Axiom", *C.A.*, Vol. I.

HOPE M.V.: "Virtue by Consensus (The moral Philosophy of Hutcheson, Hume and Adam Smith)", CLARENDON PRESS, Oxford-1989.

KHALIL L.E.: "Beyond Self-Interest and Altruism: A Reconstruction of Adam Smith's Theory of Human Conduct", *C.A.*, Vol. VII.

LUKES Steven: "Individualism", BASIC BLACKWELL, Oxford-1973.

MACFIE L. Alec: "Adam Smith's Theory of Moral Sentiments", *C.A.*, Vol.I.

MACFIE L. Alec: "Adam Smith's Theory of Moral Sentiments as Foundation for his Wealth of Nations", *C.A.*, Vol. II.

MACFIE L. Alec: "The Invisible Hand of Jupiter", *JOURNAL OF THE HISTORY OF IDEAS*, Vol.XXXII, Oct.-Dec. 1971.

MANICAS T. Peter: "A History and Philosophy of Social Sciences", BASIC BLACKWELL-1987.

MARTIN A. D.: "Economics as Ideology: On Making "The Invisible Hand" Invisible", *C.A.*, Vol. VII.

McNULTY Paul: "Adam Smith's concept of labor", *JOURNAL OF THE HISTORY OF IDEAS*, Vol.XXXIV, July-Sept. 1973, No:3.

McSHEA J. Robert: "Political Philosophy, Human Nature, the Passions", *HISTORY OF POLITICAL THOUGHT*, Vol.VII, No:1, Spring 1986.

MEGILL D. A.: "Theory and Experience in Adam Smith", *JOURNAL OF THE HISTORY OF IDEAS*, Volume XXXVI, January-March 1975, Number 1.

MERRIL B.: "Adam Smith's Commercial Society as a Surrogate for Morals", *C.A.*, Vol. V.

MORROW R. Glenn: "Adam Smith: Moralism and Philosopher", *C.A.*, Vol.I.

MORROW R. Glenn: "The Significance of the Doctrine of Sympathy in Hume and Adam Smith", *THE PHILOSOPHICAL REVIEW*, Vol.XXXII, Number 1, Whole Number 187, January 1923.

MULHOLLAND A. Leslie: "Rights, Utilitarianism and the Conflation of Persons", *THE JOURNAL OF PHILOSOPHY*, Vol.LXXXIII, No:6, June 1986.

MYERS L. M.: "Adam Smith as a Critic of Ideas", *JOURNAL OF THE HISTORY OF IDEAS*, Vol.XXXVI, April-May 1975, Number 2.

PERELMAN A. M.: "Adam Smith and Dependent Social Relations", *C.A.*, Vol. VII.

PRASH E. R.: "The Ethics of Growth in Adam Smith's *Wealth of Nations*", *C.A.*, Vol. VII.

RAPHAEL D. D.: "Adam Smith and the "Infection of David Hume's Society" (New light on an old controversy together with the text of a hitherto unpublished manuscript)", *JOURNAL OF THE HISTORY OF IDEAS*, Vol.XXX, April-June 1969, Number 2.

RAWLS John: "A Theory of Justice", HARVARD UNIVERSITY PRESS, U.S.A.-1971.

RAYNOR R. David: "Hume's Abstract of Adam Smith's Theory of Moral Sentiments", *JOURNAL OF THE HISTORY OF IDEAS*, Vol.22, January 1984.

ROGGE A. Benjamin (Ed.)-HAGGARTY John (Selection): "The Wisdom of Adam Smith (A collection of his most incisive and eloquent observations)", LIBERTY FUND, Indianapolis-1976. Ανθολογία κειμένων από τα έργα του Adam Smith με θεματική κατάταξη.

SALOMON A.: "Adam Smith as Sociologist", *C.A.*, Vol. I.

SALTER John: "Adam Smith on Feudalism, Commerce and Slavery", *HISTORY OF POLITICAL THOUGHT*, Vol.XIII, No:2, Summer 1992.

SCARRE Geoffrey: "Utilitarianism", ROUTLEDGE, New York-1996.

SEN Amartya-WILLIAMS Bernard (Ed.): "Utilitarianism and beyond", CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS, U.S.A.-1996.

SETH James: "Scottish Moral Philosophy", *THE PHILOSOPHICAL REVIEW*, Volume VII, Number 6, Whole Number 42, November 1898.

STEIN P.: "Adam Smith's Jurisprudence-Between Morality and Economics",
C.A., Vol. V.

WERHANE Patricia: "The role of Self-Interest in Adam Smith's Wealth of Nations", *THE JOURNAL OF PHILOSOPHY*, Vol.LXXXVI, No:1, November 1989.

WEST G.E.: "Adam Smith (The Man and His Works)", LIBERTY FUND,
Indianapolis-1976.

YOUNG T.J.: "Natural Price and the Impartial Spectator: A New Perspective on Adam Smith as a Social Economist", *C.A., Vol. V.*

* C.A.: **Adam Smith: Critical Assessments**

John Cunningham Wood (Ed.)

Croom Helm (publ.)

ROUTLEDGE

London 1984 (Vol. I-IV) και 1994 (Vol. V-VII)

GEORGE CRYSSAFIS

**THE UTILITARIAN ELEMENT IN ADAM SMITH'S SOCIAL
THEORY
(Summary)**

The subject of the present study is to outline some elements that are accepted as important for the establishment of the Utilitarian Theory and to examine in which way these elements correspond to the social theory deriving from the works of Adam Smith. I emphasize in his social theory because it operates in a conjunctive way between his moral and economic theories, while both are embodied in it.

Adam Smith's social theory revolves round the basic concept of the society as a mechanism that maintains its life and fulfills its purpose by establishing and re-establishing certain natural balances. There is no human purpose that causes the function of this mechanism, but it's the Author of Nature who aims at the happiness of all sentiment creatures. Man, which enters society by nature and establishes institutions, becomes a part of the function mentioned above, by pursuing his own interest. However, as a social being, he limits his self-interest, strengthens his natural benevolence and develops his moral sentiments. The principle of "sympathy" is presupposed for the development of morality and it is accepted as a principle of communication and influence between the individual and his surrounding. "Sympathy" (transcendence of the limits of individuality), the "impartial spectator" (a measure for the rightness or justice of actions or passions) and the virtue of self-command (capacity to control the selfish passions) are the three requirements for the development of self-interest.

It is a consensus-based theory of social morality, because it is necessary for the moral judgment to examine in an action whether it satisfies the social preferences or the preferences of a third person. Between actors and spectators it is developed a constant adaptation process that results in a predetermined natural order of balance and harmony.

In general, the situation of the individual in society is based on a type of Stoic “Universality”: man is a citizen of the world, a member of the “*Vast commonwealth of nature*” (TMS, III, 3, 11). The individual interest must be sacrificed for the interest of the community and it shouldn't be determined by passions or the personal point of view, but from the others' view.

Smith's great contribution consists in the aspect of the moral choice. Moral action is neither a prevailing human egoistic instinct, nor there is exclusively something benevolent in human nature that contributes to morality. Though both are components of the human nature, the necessity for the social co-existence of the mankind is the guide for a type of social consensus that corresponds to a pre-existed order. Consequently, there is no contradiction between self-interest and social instincts, since the prevailing trend is towards a system of balance, which means that a type of consequentialism is observed³¹⁸.

It is not in my purposes to study whether Smith believed in Utilitarianism or not, since the present work only attempts to identify the existence and the operation of the utilitarian elements in his social theory. Focusing on the crucial points of his analysis, in the present study I locate the following:

In general, there is a swing between the individual and the social condition. The first is always a starting point, the second represents an ulterior purpose and, finally, it concludes again in favor of the individuality. If we remain at the level of the maximizing public needs, we receive the universalistic utilitarian aspect.

Individuality and the selfish action is a matter of serious consideration. The approach of their transcendence to the social co-existence is always done in terms of social utility. Within this framework it belongs a utilitarian aspect of prudence and, finally, social harmony is the consequence of the individual utility's conjunction (connection) (each man's effort to maximize his benefits) with the social.

³¹⁸ This consequentialistic element has been considered by Salomon as an establishment by Smith of a unification between utilitarianism and teleology.

Almost exclusively, self-interest is the driving force (prime power) for the personal and social welfare³¹⁹ (prosperity).

On the other hand, it is necessary for the social co-existence to limit both, self-interest and self-love (the two alike sides of individuality). The moderation of the individualistic utilitarianism comes through the moral motives and the “man within”.

Man’s natural pursuits at first they conceal the pursuit of utility: trend to domination and leadership, pursuit of praise and praiseworthiness, need for happiness and perfection of human nature, trend to personal and social progress³²⁰.

At first, the role of the impartial spectator is to moderate and to counteract self-interest and self-love. However, the moral judgment for the propriety could be a certain way to reach utilitarianism.

Justice can be of consequentialistic character, especially when it is sanctioned with punishment. When the impartial spectator is involved with a distributed role, the matter takes a utilitarian dimension.

Furthermore, there are several aspects of social life of utilitarian character: public good, social welfare, productive relations (transactions) (especially the division of labor).

Apparently, utility has an important place in Adam Smith’s theory, but not as an account of pleasure and pain, or as a principle that is the basis of morality. There is no possibility for a society of the total welfare to operate without the principle of utility, and for that reason utility must become the starting point. However, beyond that point, all the reductions are in terms of moral sentiments and socialization processes that aim at the ultimate unit towards which the individuals have a natural tendency (i.e. society). The result is utility and to that leads the invisible hand, especially in the case of an open economy.

³¹⁹ For this. Haakonssen concluded that Adam Smith’s moral philosophy is a social theory of the “Self”

³²⁰ According Macfie there are some intermediate utilitarian elements (i.e., wealth and magnanimity) that they have no moral priority and are placed between propriety and approbation.

The crucial point is the fact of the return to utility through procedures that aim at its material maximization, while there is no exception for its moral priority. The same circular evolution is observed in the cases of the effort to the transcendence of the individuality (self-interest, self-love), the operation of the impartial spectator and the invisible hand, however the result is a type of utility and, because of that constant procedure, it is demanded the maintenance of the individualistic principles, otherwise the system runs the risks of instability. Moral sentiments and their multiple extensions are the replies to the Hobbessian solutions that do not fit to the social model that Smith seems to envisage (liberal tending to natural liberty). However, there is no welfare if we exclude the principle of utility, as it derives clearly from the theory of four stages.

In conclusion, I believe that Utility is a principle that must be accepted in Adam Smith's social theory. However, it operates conditionally and limited, as well as with moderation. The utilitarian element appears to be a means for the search of sociability and morality. On the other hand, it can't be considered as the basis for the approval or the judgment of the good even though, at the end, propriety confirms the principle of Utility. Thus, whether Smith is a Utilitarian is an especially complicated matter and it possibly restricts the breadth of his thought.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ο Γεώργιος Χρυσάφης γεννήθηκε στα Ιωάννινα, όπου ολοκλήρωσε τις βασικές του σπουδές. Αποφοίτησε από το Τμήμα Οικονομικών Επιστημών του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθήνας και το Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Οικονομικών και Πολιτικών Σπουδών (Κατεύθυνση: Πολιτικών Σπουδών και Διπλωματίας) του Πανεπιστημίου Μακεδονίας. Τον Οκτώβριο του 1998 εισήχθη στο Μεταπτυχιακό Τμήμα με τίτλο «Ελληνική Φιλοσοφία-Φιλοσοφία των Επιστημών» του Τμήματος Φ.Π.Ψ. (Τομέας Φιλοσοφίας) Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Εργάστηκε ως οικονομολόγος στο Τμήμα Σχεδιασμού-Μελετών και Κοινοτικών Προγραμμάτων της Αναπτυξιακής Εταιρείας «ΗΠΕΙΡΟΣ» Α.Ε. και από τον Απρίλιο 2000 είναι στέλεχος της Μ.Ο.Δ. α.ε. (Μονάδα Οργάνωσης της Διαχείρισης του Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης), με αντικείμενο την παρακολούθηση έργων του Π.Ε.Π. Ηπείρου.

